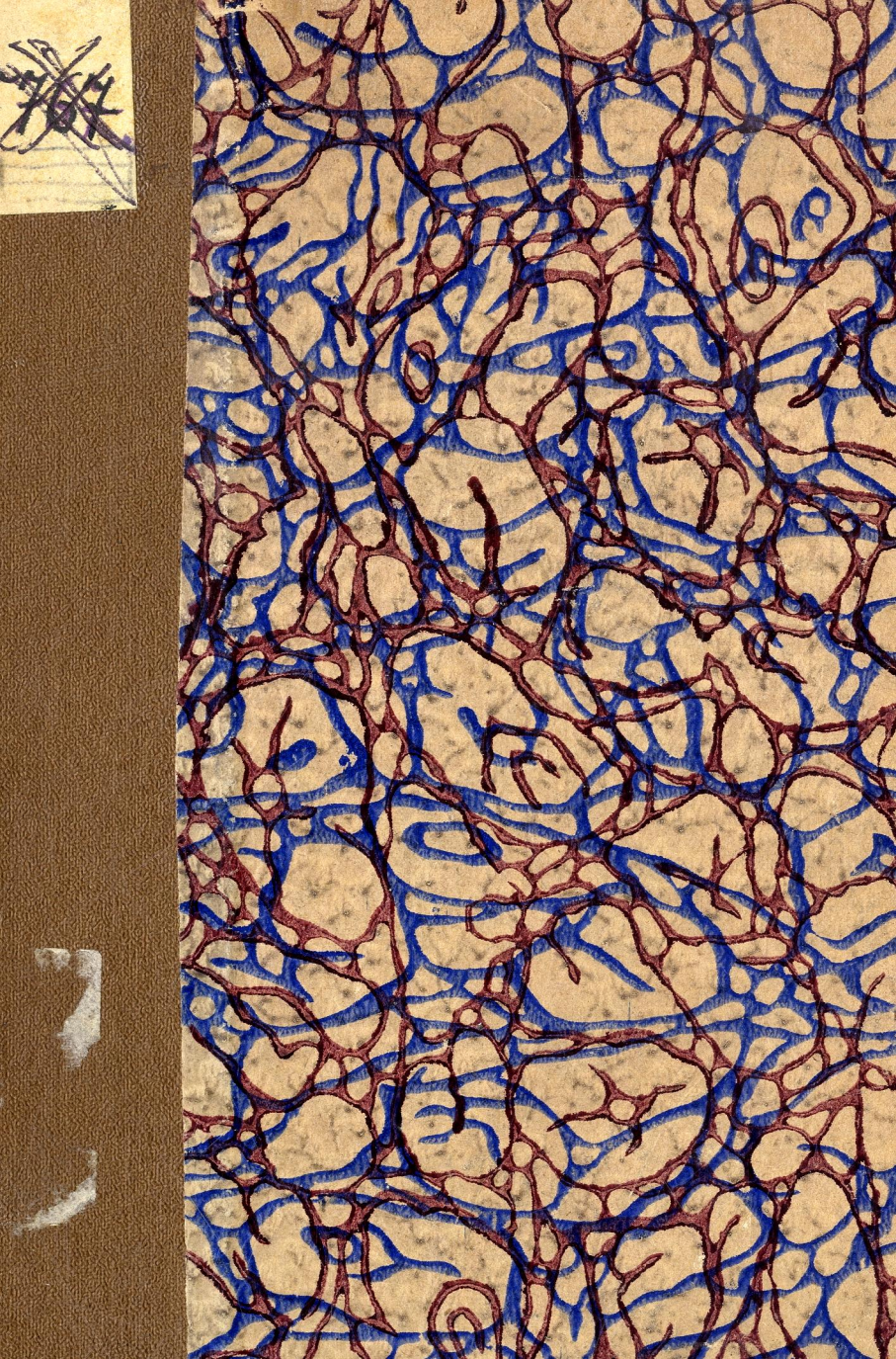
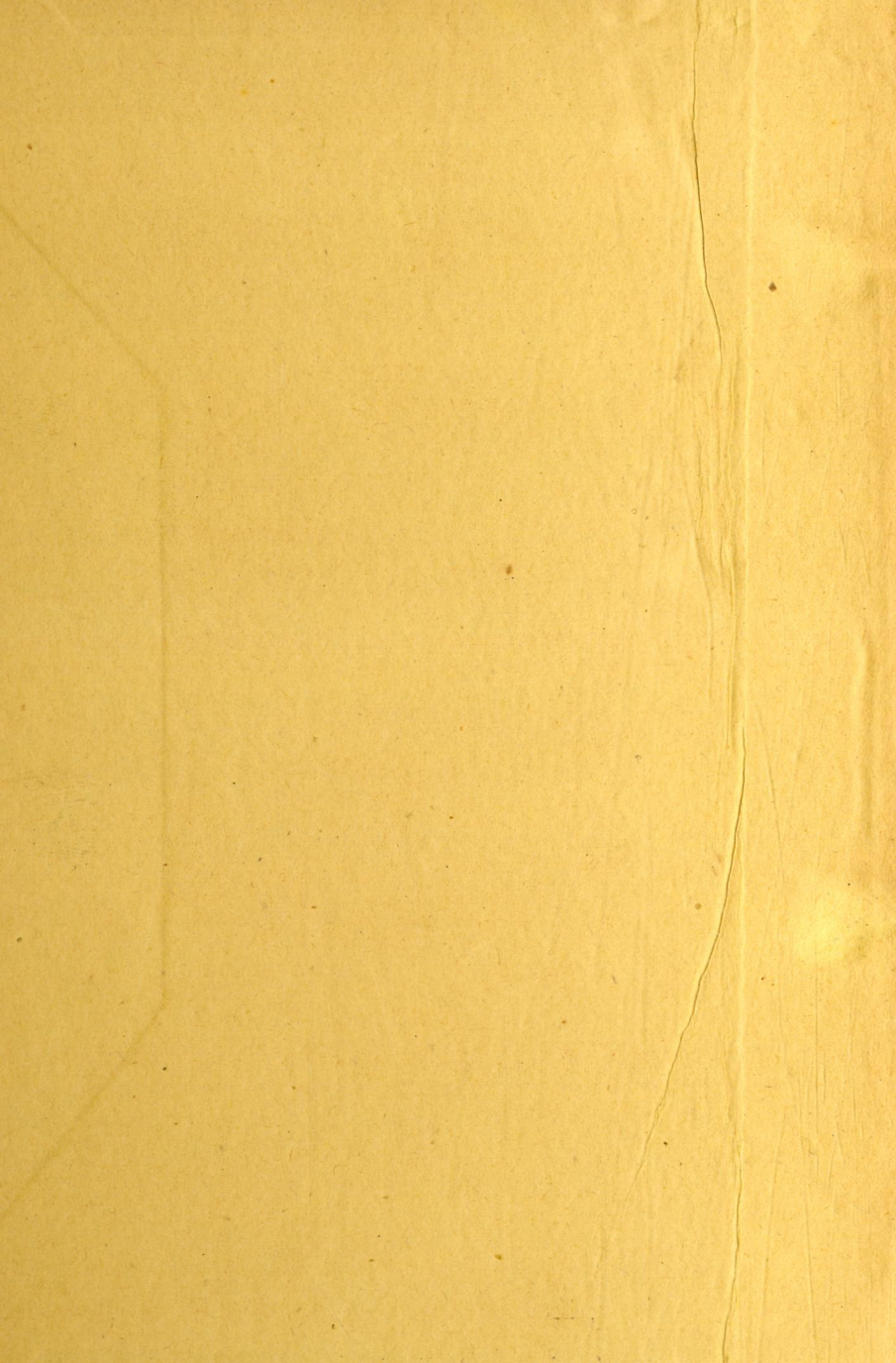

2008

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

225

10 35817

МИХАЙЛО ЛОЗИНСЬКИЙ.

Львів. Бібліотека
Ан. УРСР

5767

ПОЛЬСЬКИЙ і РУСЬКИЙ
РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ
і
УКРАЇНА.

ПЕРШЕ ПОВНЕ ВИДАНЄ.

ЛЬВІВ.
НАКЛАДОМ АВТОРА
1908.

T3(4П)44-462

T3(4П)51-48

† T3(2)51-412

Перше всего треба пояснити термінологію, якої вживаю в сій праці, а саме: *російський* (= *российскій*) має значіне державно-територіяльне, *руський* (= *русскій*) — національне, *великоруський* (= *великорусскій*) — етнографічно-територіяльне. Приймаючи таку термінологію, я мав на увазі виключно практичні потреби, а саме, щоб у перекладі на нашу мову передати як найточнійше значіне і ріжницї термінів: *російський*, *руський*, *великорусскій*, чого на мою думку ніяким иншим способом зробити не можна. На означене нашої національності вживаю скрізь терміну: *український*.

Первісний текст сеї праці був написаний протягом 1906 р. і надрукований того-ж року: I—III в віденській „*Ukrainische Rundschau*“ (чч. 1—5, 7—8) п. н. „*Die Stellung der polnischen und russischen revolutionären Parteien zu der ukrainischen Frage*“ і IV — VI в „*Літературно-Науковім Вістнику*“ (кн. III — VII, X — XI) п. н. „*Становище польських і великоруських соціалістичних партій до українського питання*“.

Весною 1907 р. українське видавництво „*Ранок*“ взяло ся видати сю працю в цілости в Києві і для сього я виправив та доповнив первісний

її текст. Але підчас друкування видавництво повідомило мене, що через цензурні умови треба би з праці повикидати багато місць, які я вважав особливо важними. Тоді я запропонував видавництву випустити в Києві тільки надруковану вже часть праці (I — IV), яка й вийшла в січні сього року ¹⁾.

Не могучи видати праці в цілости в Києві, видаю її отсе у Львові. Готовлячи її для сього видання, я знов провірив, переробив і доповнив її, так що отсе видане, в порівнянню з первісним текстом і з київським виданєм, являєть ся куди повнійшим і більш викінченим. Тому я й називаю його першим повним виданєм.

Львів, 10 лютого 1908.

М. Л.

¹⁾ Титул сього видання: *Михайло Лозинський, Польський і руський революційний рух і Україна*, Частина I, Українське видавництво „Ранок“, Київ 1907 (на обгортці: 1908), стор 1—99.

ЗМІСТ.

I. Вступ : Державний характер польсько-руського питання. Українське питання як наслідок приложення до польсько-руського питання національного принципу. Предмет розсліду: становище польського і руського революційного руху до українського питання. Стор. 1—4

II. Від початку XIX віку до польського повстання 1863 р. : Польські легіони. „Польське Патріотичне Товариство“. Декабристи. „Русская Правда“ Пестеля. Переговори „Південного Товариства“ декабристів з „Польським Патріотичним Товариством“. Польська еміграція. „Польський Національний Комітет“. „Литовсько-Українське Товариство“. „Польське Демократичне Товариство“. Лист Адама Міцкевича „До галицьких приятелів“. Польська революційна пропаганда в Галичині в 1830-их і 1840-их роках. 1848-ий рік. Органи польської еміграції при кінці 1850-их років: „Wiadomości polskie“ і „Przegląd rzeczy polskich“. Герцен і польське питання. Польське повстання 1863 р. і претензії польських революціонерів до не-польських земель польської Річи Посполитої. Уступчивість Герцена супроти тих претензій. Польські пани Правобережної України і „хлопоманство“. „Великорусь“. „Земля и Воля“ і її участь в польським повстанню. Шкідливий вплив польського повстання на розвиток свободолобних ідей серед руської суспільности. Стор. 5—35

III. Польський патріотично-революційний і руський ліберальний рух від поль-

ського повстання 1863 р. до наших днів: „Liga Polska“. „Liga Narodowa“. Польська народова демократія. — „Земскій Союзъ“ і його орган „Вольное Слово“. Драгоманов і його „Вольный Союзъ — Вільна Спілка“. Партія „Народного Права“. „Освобождение“. „Союзъ Освобождения“ і його „Основной государственный законъ російской імперіи“. Струве і польське питанє. „Украинець“ з „Освобождения“ і його стаття: „Русскія оппозиціонныя партіи и украинцы“. Руська конституційно-демократична партія. Стоп. 36—50

IV. Польський соціалістичний рух: Початки руху. „Równość“ і її „Program socyaliistów polskich“. „Przedświt“. Відозва групи „Równość“ — „Przedświt“ до руських соціалістів. „Lud polski“. „Przegląd społeczny“ і етнографічний принцип в справі відбудованя Польщі. Протест Лімановського проти того принципу. „Program socyaliistów polskich i rusińskich we wschodniej Galicyi“. „Proletaryat“. Його умова з „Народною Волею“. „Solidarność“. Другий „Proletaryat“. „Pobudka“ і „Program polskiej narodowo-socyalistycznej partyi“. Париський з'їзд польських соціалістів і заложене товариства „Zagraniczny Związek Socyaliistów Polskich“. „Polska Partya Socyaliistyczna“. Польська соціально-демократична партія Галичини і Шлезка. „Socyaldemokracya Królestwa Polskiego i Litwy“. „Polska Partya Socyaliistyczna Proletaryat“. Стоп. 51—101

V. Руський соціалістичний рух: Проклямація Михайлова: „Къ молодому поколѣнію“. „Молодая Россія“. „Народное Дѣло“. Бакунін. „Работникъ“ і „Сытые и Голодные“. „Община“. Статя Жуковского: „Реформы и революція“. Лавров і „Впередъ“. „Набатъ“. „Земля и Воля“. „Черный Передѣлъ“. „Народная Воля“. „Исполнительный Комитетъ“ і програма робітників-членів партії „Народної Волі“. „Сѣверный Союзъ Русскихъ Рабочихъ“. Руський соціально-демократичний рух: від групи „Освобождение Труда“ до російської соціально-демократичної робітницької партії. Її програма і право на національне самоозначенє. Її становище до українського питання і її відносини до української соціально-демократичної партії. Проект програми „Жизни“. Володи-

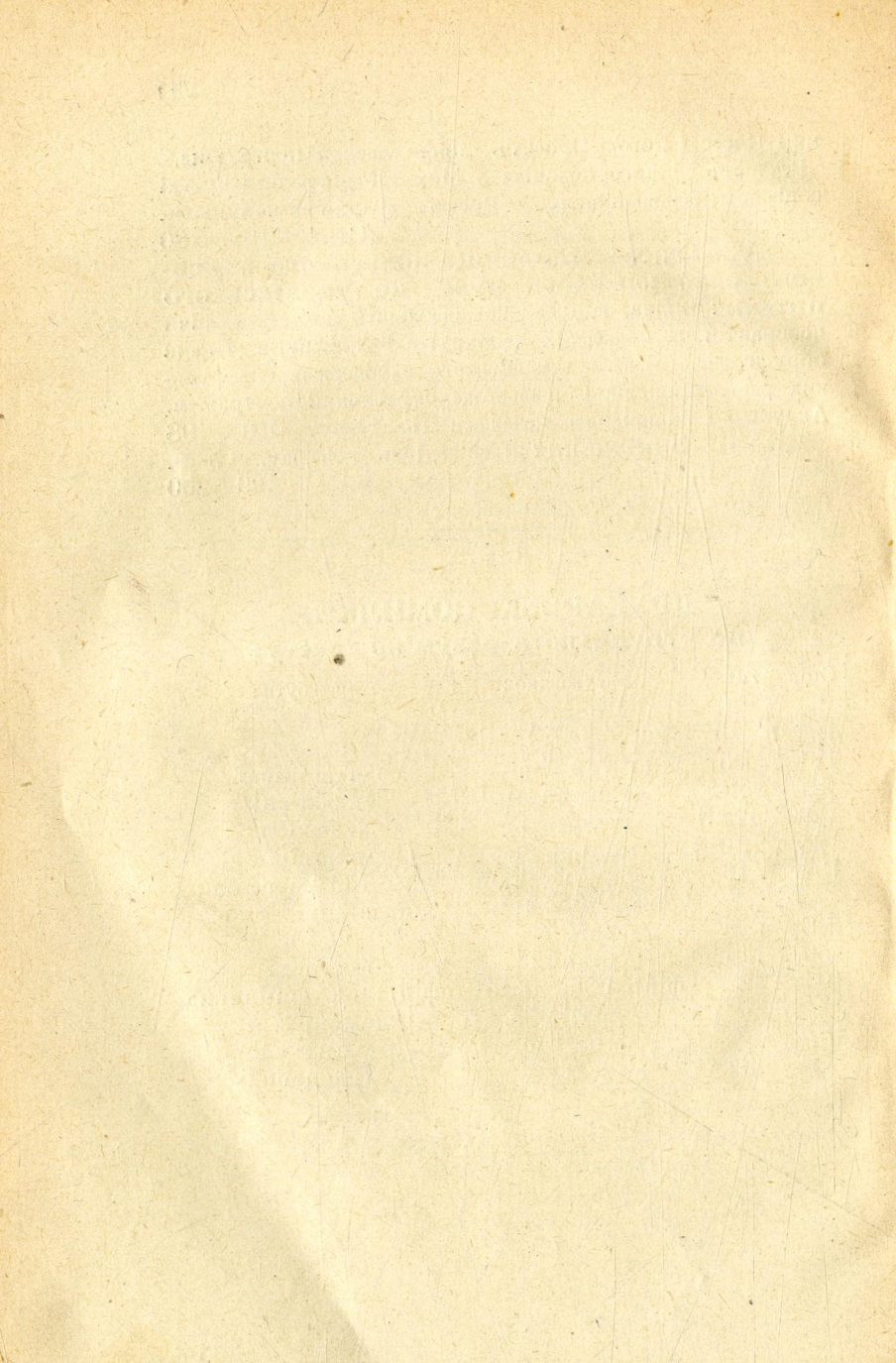
мир Поссе і його „Проектъ пролетарской программы“. „Реалистъ“ і його полеміка з Мих. Лозинським. Руські соціалісти-революціонери. Руські анархісти-комуністи. Стор. 102—180

VI. Генеза становища польського і руського революційного руху до українського питання: Вплив національної ідеології польської Річі Посполитої на польських демократів і соціалістів. Вплив обрусительної політики російського самодержавія на руських революціонерів. Соціально-демократичний централізм. Анархізм і національна незалежність. Стор. 181—198

VII. Закінчене: Ідейна ціль розсліду. Стор. 199—200

ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ, що утруднюють розумінє тексту:

Стор.	Рядок	надруковано :	має бути :
95	20	одрої	одної
104	19	скад	склад
121	5	гегемоїєю	гегемонією
121	31	деджавним	державним
123	17/18	належить	залежить
125	35	монопо її	монополії
132	10	тамтой „загально-державний, тип	там той „загально-державний“ тип
148	25	своїми	всіми
150	14	побідних	подібних
161	25	офіціяльна демо-кратія	офіціяльна соціяльна демократія
167	4	„русую“	„русскую“
179	34	з'єведене	заведене

I.

У всіх дискусіях про національне питання в Росії на перше місце висуваєть ся питання польсько-руське. Одначе, коли ми приглянемо ся цьому питанню, то побачимо, що під ним криєть ся цілий ряд національних питань.

Чим була Польща до втрати державної незалежності? Державою, зложеною з кількох народів, з яких тільки один — польський — був пануючий, а всі інші поневолені, такою самою „тюрмою народів“ у менших розмірах, якою в великих розмірах являєть ся сучасна Росія. І коли польська держава втратила свою незалежність, то втратив її тільки польський нарід, всі-ж інші народи дістали тільки иншого пана.

Головна часть земель польської держави дістала ся під пановане Росії, держави, де також тільки один нарід — руський — являєть ся пануючим, а всі инші поневолені.

Коли-ж ми, маючи все те на увазі, розглядати-мемо польсько-руське питання, себто питання визволення Польщі з того становища, в яке вона попала чере завоюване Росією, то се визволене можемо собі уявити або як визволене цілої території колишньої польської держави, з тим, щоб на тій території знов був пануючим польський нарід, що для не-польських народів було би знов тільки зміною пана; або як визволене тільки польської етнографічної території, з задержанем панованя Росії над не-польськими народами ко-

лишньої польської держави; або в кінці як визволене всіх народів російської держави з теперішнього національно-політичного стану, в якому ганючим являється тільки руський нарід. — Форму, в якій має здійснити ся те визволене, лишаємо на боці. — В першому випадку мали-б ми признане рівноправности польського державного принципу з російським; в другому — побіду національного принципу над державним в польському питанні, але при повній незайманости російського державного принципу на всій території крім етнографічної Польщі; в третьому — побіду національного принципу, принципу національної рівноправности і повноправности кожного народу, над державним принципом польським і російським.

В польських кругах, які домагаються визволення Польщі, переважає перший принцип; в руських кругах, які годяться на визволене Польщі, переважає другий принцип; третій принцип, принцип національної рівноправности і повноправности всіх народів російської держави, тільки-що починає пробивати собі шлях.

А однак тільки сей принцип дає ключ до розв'язання національного питання в Росії. Бо в першому випадку замість дотеперішньої одної „тюрми народів“ мати-мемо дві, в другому з дотеперішньої „тюрми народів“ визволить ся лиш один нарід, а тільки в третьому „тюрма народів“ зовсім розвалить ся і всі народи, поневолені дотеперішньою російською державою, вийдуть на волю.

Але в сьім випадку замість одного польсько-руського питання стає перед нами цілий ряд національних питань, яких змістом являються з одного боку відносини руського народу до польського і до всіх тих народів, які відділяють руську етнографічну, себто великоруську територію від польської етнографічної території, а з другого боку відносини польського народу до інших

народів колишньої польської держави, над якими оборонці польського державного принципу хотіли-б на все вдержати пановане Польщі.

Коли так розглядати-мемо справу, то побачимо, що польсько-руське питанє, се питанє відносин російської держави до колишньої польської або російської держави до польського народу, але не питанє відносин руського народу до польського, бо етнографічні території сих двох народів ніде з собою не сходять ся.

За те в сїм випадку набирає великої ваги українське питанє, бо власне українська земля є тим мостом, що лучить польську землю з великоруською, при чім оборонці російського державного принципу вважають її в цілости руською землею, а оборонці польського державного принципу часть її, що лежить по правім боці Дніпра, вважають землею польською. І коли національне питанє в Росії стане справді національним питанєм, питанєм свободи для всіх народів російської держави, а не питанєм державних границь між Польщею й Росією, питанєм про те, скільки не-польських і не-руських земель приділити російському, а скільки польському державному центрови, — тоді в ряді національних питань у російській державі українське питанє повинно зайняти перше місце, бо Україна являється і що-до території і що-до числа людности найбільшою з країн, поневолених російською державою.

Але поки-що українське питанє ще зовсім заглушують дискусії про польсько-руське питанє, себто про те, чи і як поділити Україну між польським і російським державним центром. Се знак, що ані Руські ані Поляки не визволили ся ще зовсім від застарілих державних понять: для одних усе ще являється ідеалом „единая, неделимая Россія“, а для других „Polska w granicach przedrozbiorowych“.

На скільки був свободний або несвобідний від тих застарілих державних понять і ідеалів польський і руський революційний рух, який протягом 19 віку і аж до наших днів веде боротьбу з російським самодержавієм за інший соціально-політичний лад, — се власне й буде предметом розсліду в отсій праці.

II.

Девятнадцятий вік не застає між державами Європи польської Річи Посполитої, але за те застав у Поляків глибоке почуте заподіяної кривди і горяче бажанє вибороти знов незалежність поневоленій і розшматованій вітчизні. Одначе ті, що в Наполеонських війнах проливали свою кров, з горячою вірою, що її ціною окуплять незалежність вітчизни, зовсім не задавали собі питання, що таке їх вітчизна. Для них було зовсім яснє і певнє, що відбудованє Польщі мусить наступити в історичних границях.

Коли-ж з упадком Наполеона розвіяли ся їх надії, вони почали організувати ся в тайні товариства, щоб таким способом приготувити повстанє проти Росії за незалежність історичної Польщі. Таким тайним товариством було й „Польське Патріотичне Товариство“, з яким стрічаємо ся в історії декабристів. Воно склало ся 1821 р. з центром у Варшаві і старало ся розширити свою діяльність на всі землі колишньої польської держави. Між иншим знаємо, що воно мало своїх представників у Південно-Західнім і Північно-Західнім Краю¹⁾.

В другім десятиліттю 19 віку почали творити ся й руські тайні товариства, які поклали собі метою вибороти для держави конституцію;

¹⁾ Проф. М. В. Довнар-Запольскій, Тайное общество декабристовъ. Москва 1906. — Стор. 101.

їх діяльність звісна під загальною назвою руху декабристів. Декабристи звертали всю свою увагу на політичні і соціальні питання; з національних питань признавали вони тільки одно: польське.

Як дивилися декабристи на перебудову Росії, характеристичним документом сього служить конституційний проєкт „Русская Правда“ Пестеля, голови т. з. „Южнаго Общества“. В сім проєкті Пестель являєть ся крайнім державним централістом¹⁾ і обрусителем²⁾. Правда, що-до Польщі він іде на уступку і годить ся на відділене Польщі від Росії, одначе під умовою, щоб Польща завела в себе такий сам лад, який буде в Росії, а крім того заключила з Росією „тісний союз на мирний і воєнний час“, посишала на випадок війни все своє військо на поміч Росії і загалом піддала ся під протекторат Росії³⁾. Але не всі землі колишньої польської держави мали-б увійти в склад „незалежної“ Польщі, тільки Польське Королівство, вся Гродненська губернія, вся Білостоцька область і части Виленської, Мінської і Волинської губернії⁴⁾. Сі границі означує Пестель „по правилу благоудобства для Росії“⁵⁾. А коли б Польща на такі умови не згодила ся, то тоді останеть ся областю російської держави⁶⁾. Поза тим, як сказано, Пестель являєть ся крайнім державним централістом і обрусителем. По його проєкту границі російської держави повинні бути заокруглені прилученем до Росії на вічні часи Молдавії і означених проєктом частий Кавказьких, Кіргізьких та Монгольських земель⁷⁾ і вся та територія повинна складати централістичну — „єдину і неподільну“⁸⁾ — державу, в якій „всі племена повинні бути зілляні в один нарід“: правителство „безнастанно повинно мати на увазі одну обовязкову мету, щоб скласти

¹⁾ П. И. Пестель, Русская Правда, С-Петербургъ 1906. Глава первая. § 4. — ²⁾ Там же. Глава вторая § 16. — ³⁾ Там же. Глава первая. § 2. — ⁴⁾ Там же. § 3. — ⁵⁾ Там же. § 2. — ⁶⁾ Там же § 3. — ⁷⁾ Там же. § 2. — ⁸⁾ Там же. § 4.

з усіх племен один нарід і всі різні відтінки зілляти в одну спільну масу, так, щоб мешканці цілого простору російської держави всі були Руські¹⁾.

Між землями, які Пестель призначив на повне обрусіне, були й українські. Але що-до них не мав він ніякого сумніву, що се землі споконвіку руські, які тільки наслідком слабости князів відвоювали чужоземці, і що Росія, забираючи їх знов, вернула собі тільки своє давнє добро²⁾. Про національну окремішність Українців і про їх права на незалежне існування не могло бути таким чином навіть думки.

Правда, між декабристами були й прихильники федералізму, як приміром визначний член т. зв. „Сѣвернаго Общества“ Микита Муравйов, але і в його нарисі конституції³⁾ не знаходимо нічого, що вказувало-б на яке будь розумінє національного питання.

Протягом 1823 р. „Південне Товариство“ зав'язує зносини з „Польським Патріотичним Товариством“ і з початком 1824 р. делегати обох товариств з'їдять ся в Києві для переговорів, щодо спільної акції. В імени руського товариства брали участь Бестужев-Рюмін і Сергій Муравйов, в імени польського — підполковник Кшижановский. Переговори вели ся з обох сторін не щиро. Коли прийшло до питання про границю між Польщею й Росією, Бестужев-Рюмін перервав розмову про се заявою, що в руськім товаристві ще не розглядали сеї справи⁴⁾. А тимчасом сам Бестужев-Рюмін мав про се вироблену думку, як бачимо з його записки про умови договору з польським товариством, написаної після закінчення переговорів у 1824 р. В сій записці він пропонує віддати Польщі „области, не на стільки

¹⁾ Там-же. Глава вторая. § 16. — ²⁾ Там-же. § 3.

³⁾ М. В. Довнар-Запольскій. Мемуари декабристовъ. Киевъ (без дати). „Конституція Никиты Муравьева“, стор. 58—72.

⁴⁾ Тайное общество декабристовъ, стор. 111.

обрусілі, щоб душевно бути привязаними до добра Росії", але при розграниченню треба взяти на увагу „вигоди“ Росії, так, щоб вона дістала добру воєнну границю; в кождім разі Поляки можуть дістати Гродненську губернію і часть Виленської, Мінської та Волинської¹⁾. Сей погляд Вестужева-Рюміна, як бачимо, такий сам, як і в „Русской Правдѣ“ Пестеля.

Дальші переговори між руським і польським товариством вели ся з початком 1825 р.; сим разом від руського товариства виступив Пестель, від польського кн. Яблоновский. На питанє Яблоновского, чи признають руські тайні товариства незалежність Польщі, Пестель відповів, „що іменем усіх товариств дає на се слово; а щодо російських польських губерній, віддати, що буде справедливо і можливо“²⁾.

Сі переговори не довели до ніяких результатів, безперечно між иншим також тому, що руські делегати не хотіли признати прав історичної Польщі. При тім усім ані одні ані другі навіть не подумали, що землі, про які вони не можуть погодити ся, не належать ні одним ні другому і що вони являють ся на тих землях тільки завоюваннями.

Виступу декабристів в 1825 р. Польща нічим не піддержала. Так само підчас польського повстання 1830-31 р. Росія оставала зовсім спокійною.

Т. зв. польська еміграція, себто ті учасники повстання, що після його упадку схоронили ся в Західній Європі, головно в Франції, не перестала думати про визволене вітчизни. 8 грудня 1831 р. завязує вона „Польський Національний Комітет“ („Komitet Narodowy Polski“), який повинен далі вести сю справу. Сей Комітет видав 25 грудня 1831 р. відозву, в якій зазиває земляків до витревалости в боротьбі за визволене, пророкує недалеке відбудованє Польщі і кінчить так: „Польща,

¹⁾ Там-же, стор. 113, увага під 2). — ²⁾ Там-же, стор. 124.

Польща Ягайлонів, свободна, незалежна, — або вічна смерть! Отсе наш оклик!¹⁾

Польська держава займала найбільшу територію за династії Ягайлонів (1382—1572), і „Польський Національний Комітет“, приймаючи за свій ідеал Ягайлонську Польщу, вказує ясно, що його змагане — відбудувати Польщу в історичних границях, Польщу, яка панувала-б і над українськими землями.

Ще яснійше виступає з сим поглядом „Литовсько-Українське Товариство“ („Towarzystwo Litewskie i Ziemi Ruskich“), założone польською еміграцією в Парижі в 1832 р. В серпні того-ж року видало вонс дві відозви, одну до емігрантів, а другу до земляків у краю. В першій відозві читаємо між иншим: „Литовці з Українцями завязали Литовсько-Українське Товариство, щоб оголосити світови, що Україна і Литва поділяють долю Польщі, що нема Польщі без Литви й України, що Україна й Литва, се Польща“²⁾. Відозва зазиває заложити товариство, „в яким тільки по імені можна-б пізнати Україну й Литву, по імені, яке треба нам заховати не для нас, а для світа, щоб ним усе пригадувати, з яких країв складається Польща, які краї хотять і мусять бути свобідною, цілою й незалежною Польщею“³⁾. Друга відозва, яка навчає земляків про вагу еміграції, вже й не згадує нічого про Україну і Литву, тільки промовляє до них як до Поляків: ви, що „зберігаєте нашу народність і польськими почуваннями запалюєте нове покоління“⁴⁾. Се й не диво, бо „Литовці“ й „Українці“ в розуміню „Литовсько-Українського Товариства“ — се польська шляхта з Литви й України. А де є польська шляхта, там мусить бути Польща, і тому „Україна й Литва — се Польща“.

¹⁾ Адам Міцкевич. До галицьких приятелів. Переклав і пояснив др. Іван Франко. Львів 1903. Стор. 2. — ²⁾ Там-же. Стор. 16. — ³⁾ Там-же. Стор. 17. — ⁴⁾ Там-же.

Не багато инакше дивило ся на сю справу й „Польське Демократичне Товариство“ („Towarzystwo Demokratyczne Polskie“), założене 1832 р. членами еміграції, які не могли погодити ся з аристократичними тенденціями та дипломатичними заходами „Польського Національного Комітету“. В „Маніфесті, зверненім як до польського народу, так і до всіх народів Європи“ (з 4 грудня 1832 р.) заявляє воно, що його мета „осягнути цілу, незалежну Польшу в границях перед поділами“, себто перед 1772 р. Отже й польські демократи не могли собі уявити свободи своєї вітчизни инакше, як тільки з поневоленем нею польських земель, між ними й Україні. Правда, маніфест обіцює „свободу, рівність і братерство для всіх народів Річи Посполитої без ріжниць конфесії і мови“, але се може тільки значити, що в будучій польській державі ніхто не буде обмежений у своїх правах через конфесію або мову, як було в Польщі, а всі будуть перед законом уважати ся Поляками. Що се не означ є національної рівноправности ані права самоозначення для не польських народів, видно з того, що їх включають в склад будучої польської держави, не спитавши їх про се нічого, коли тимчасом при признанню принципів національної рівноправности і права самоозначення їм треба-б лишити таке саме право на самостійність, як і Полякам, а в кождім разі не включати їх в склад Польщі без їх волі.

Що в тих часах ніхто з Поляків не міг собі уявити своєї вітчизни инакше, як тільки в історичних границях, на се маємо найліпше свідощтво в листі Адама Міцкевича „До галицьких приятелів“, написанім з кінцем 1832 р. або з початком 1833 р. в відповідь на деякі питання групи польських поміщиків в Галичині. В сім листі найбільший польський поет висловлює погляди, які доказуть, що незалежність Польщі в історичних границях і польщене всіх не-польських народів

на території колишньої польської держави, се для нього національна догма.

І так пише він: „Вияснити всім верствам людности, що справа Польщі, се справа рівности і свободи, що неволя селян походить від того, що поміщики, маючи руки звязані урядом, не можуть аїї поправити ані змінити краєвих законів, що самі тиснені податками, мусять утискати підданих, що австрійський уряд має на меті ділити нарід на магнатів, шляхту і хлопів, що ті ріжнці мусять удержувати вічно і що тих ріжниць не можна знести без воскресеня Польщі“¹⁾.

Неначе б Міцкевич не знав, що і в польській Річі посполитій були магнати, шляхта і хлопи, що положене останніх було під Польщею богато гірше, як під Австрією, та що ніхто-ж не міг заборонити польським поміщикам не вимагати від селян панщини і загалом уладнати свої відносини до них більш по людськи. А тимчасом галицькі селяни жалували ся власне не стільки на панщину, як на нелюдське поведене поміщиків.

Історично - польське становище Міцкевича видно ще яснійше в словах: „Князь, граф, селянин і Жид однаково нам потрібні. Кожного з них треба цереробити на Поляка“²⁾. І далі: „Особи, що мають значіне наслідком маєтку й роду, можуть безмірно прислужити ся народній справі, протегуючи, запомагаючи, заохочуючи людей усякого стану, в яких бачать любов до Польщі; особливо треба заводити приязні зносини з патріотичним духовенством усяких вір. Найбільше ж мати на меті українське духовенство“³⁾. В кінці: „Хлопам не тільки віщувати ліпшу будучність, але й особливо, скільки лиш можна, поправляти їх матеріяльний стан. Приміром таким, що знані з запалу до народньої справи, таким, що їх діти

¹⁾ Там-же. Стор. 40. — ²⁾ Там-же. Стор. 40—41. — ³⁾ Там-же. Стор. 41.

воювали в Польщі, коли можна, надавати власність та увільняти їх від чиншів, будувати їм доми, купувати худобу¹⁾.

Матеріальними вигодами купувати українських селян та українське духовенство для польської справи, для справи, яка в розуміню Міцкевича і його галицьких прятелів несла поневолене і навіть національну загибель цілому українському народови, бо-ж „усіх треба переробити на Поляків“... Коли-б який російський або німецький політик радив такі способи задля де-націоналізації Поляків, ціла Польща вибухла-б одним великим криком обурення, але супроти Українців найбільший польський поет радить такі способи, навіть не прочуваючи, яка пропасть відсуття містить ся в них. Польський поет свободи, як і польські борці за свободу, просто не були здібні зрозуміти, що й український нарід може мати право на незалежне житє.

В такім дусі й справді вела ся вся польська революційна агітація в Галичині. Всі польські революціонери вважали своєю метою відбудоване Польщі в історичних границях, тільки демократи лучили се відбудоване з соціально-політичним переворотом і через те велику перешкоду в здійсненню свого ідеалу бачили в польських упривілейованих станах. Але й сі соціально-революційні елементи в своїй пропаганді між українським селянством Східної Галичини зазначували з натиском, що землю і волю може воно дістати тільки через відбудоване Польщі. Ідеал історичної Польщі закryw їх очи на те, що Польща, се для українського селянина синонім найгіршого гнету, релігійної, національної, політичної і економічної неволі, якої представником на українській землі являв ся польський поміщик, покликуючи ся на права Польщі до сеї землі.

¹⁾ Там-же. Стор. 42.

Польська революційна пропаганда в Галичині скінчила ся звісною катастрофою 1846 р.: польський селянин Західної Галичини, замість злучити ся з польською шляхтою до боротьби за відбудоване Польщі, втопив польське повстанє в лави тих, що його закликали бороти ся за визволенє Польщі, яка і для нього була сінонімом політичного та економічного гнету.

В 1848 р. весь польський рух у Галичині мав виразний історично-польський характер. Навіть колишні демократи з 30-их років стали на бік шляхти, щоб разом з нею бороти ся проти українських національних домагань і вибороти для Галичини, як для часті колишньої і будучої Річі посполитої, чисто-польський характер. Приміром той сам Каспер Ценглевич, що колись складав українською мовою революційні вірші й відозви, в яких закликав українських селян до революції задля відбудування Польщі, видає в 1848 р. брошуру п. н. „Rzecz Czerwonouska“, в якій бере на поміч усі можливі аргументи: лінгвістику, етнографію, історію, традицію, державне право, цивілізацію, щоб тільки доказати, що українські домагання безпідставні і реакційні, що український нарід у Галичині мусить в ім'я поступу і культури розплисти ся в польськiм національнiм морі.

З польського боку звичайно кажуть, що польські революціонери з 1848 р. справді несли українському народови свободу, бо хотіли зломити ярмо австрійського деспотизму і звести панщину; тільки австрійське правительство випередило їх і знесло панщину само, щоб таким чином витворити з селян контрреволюційну армію проти польського повстання. Одначе польські революціонери бороли ся проти австрійського деспотизму не в ім'я свободи для українського селянина, тільки на те, щоб вони могли над ним панувати замість Австрії. І коли хотіли знести панщину, то тільки на те, щоб потягнути його до боротьби

за відбудоване історичної Польщі. Але як вони „хотіли“! Хотіла сього жмінка демократів, яка своїх земельних маєтків не мала, але загальних, що домагалися відбудована Польщі: багаті поміщики, які мали в своїх руках провід революційного руху, доти відкладали сю справу, аж доки австрійське правительство не випередило їх під натиском німецької ліберальної опозиції. А як сей загальний відносився до селянина і його прав на землю, видно з того, що коли вияснилося, що селянство не піде до боротьби за відбудоване історичної Польщі, тоді він у всій своїй політиці, аж до наших днів, виявляв тільки грубий клясовий егоїзм. За знесення панщини, якого буцім-то польські поміщики хотіли самі зажадали вони від австрійського правительства великого викупу, який і дістали, не вважаючи на протест тодішніх українських послів-селян. При управильненню сервітутів обдерли селян в-друге, позбавляючи їх лісів і пасовищ. Пізніше, при викупі права пропінації, обдерли не тільки селян, але цілий край в-третє. І так усе і всюди, аж до наших днів.

Загалом, весь польський революційний рух у Галичині в 1848 р. мав на меті здійснити історично-польські змагання і супроти українського народу — як супроти його національних, так і супроти політичних, соціальних та економічних домагань — займав крайнє вороже становище, стараючи ся надати цілій Галичині польський характер, характер чисто польської провінції під панованнем шляхти. В тім напрямі йде вся польська політика в Галичині і до наших днів. Через те й погляд, ширений польськими істориками й публіцистами і перенятий від них також українською поступовою публіцистикою, буцім-то в 1848 р. Поляки представляли революційний, а Українці реакційний елемент, — шабляновий і опертий на одностороннім, вузько-польським освітленню подій 1848 р.

Тепер поглянемо, який настрій супроти українського питання панував серед польського громадянства незадовго до другого повстання, при кінці 1850-их років. Польська еміграція гуртувала ся тоді коло двох парижських органів: один з них, „Wiadomości Polskie“, виходив під патронатом кн. Адама Чарториского і під редакцією Калінки і Клячка і представляв аристократично-клерикально-консервативний напрям; другий, „Przegląd rzeczy polskich“, видаваний під патронатом генерала Мерославського, був крайне демократичний.

В 1858 р. появилася в 30 ч. „Wiadomości Polskich“ допись з Києва, в якій автор розповідає доволі баламутно про тодішній український рух, між иншим про донос маршалка київської шляхти на Кулішеву „Граматку“, якого не похваляє, бо „Граматка“ на його думку звернена не стільки проти Поляків, скільки проти Росії. Але все таки автор хоче вяснити Українцям зі свого становища їх роль супроти Польщі й Росії і звертає ся до „р. Kulisza i jego zasnych rodaków“ з такими словами: „Як ви, так і ми бажаємо, щоб український нарід дозрів до твх назначених Богом зусиль, про які говорить пісня (тут автор цитує з „Граматки“ уривок сфалшованої думи). Але народи, говорить та сама пісня, мають свої відвічні границі, які даром хотіли-б перескупити. Історія згуртувала українську народність по тім боці Дніпра, її серцем є тепер українські слободи. Україна по сім боці Дніпра, здобута й боронена польським оружжем, заселена тим самим народом, що видав зі свого лона шляхту, є й дасть Бог не перестане бути польською провінцією. Скільки разів сягати-муть за нею українські патріоти, стільки разів замість братньої руки, яка жде їх з підмогою, знайдуть одним ворогом більше“.

Отже українському народови признаєть ся тільки право на Лівобічну Україну, Правобічна-ж,

яка до першого поділу Польщі була під польським панованем, має „при божій помочі“ остати ся на віки польською провінцією, бо... польське оруже відвоювало її від українського народу й обороняло перед ним, бо українська шляхта прийняла католицизм і спольщила ся. Така думка польських аристократичо-клерикально-консервативних революціонерів.

Але не инакше дивили ся на сю справу й польські демократи. Майже рік після згаданої дописі, 1859 р., привіс „Przegląd rzeczy polskich“ довшу статтю п. н. „O stosunku obecnym Ukrainy do Polski“, прислану також з України. Автор, правда, дає ostrу критику відносин польської шляхти до українського народу, але се не спинає його стати в кінці все таки на становище тої-ж шляхти. Згадавши про тодішній український рух і про донос на Кулішеву „Граматку“, він бачить у ній не тільки антиросійські, але також антипольські тенденції, бо вона говорить про розселене Укр.їнців не то що поза Дніпром, але аж поза Карпатами. „Тут ми — пише він — мимоволі стрічаємо ся, а радше розходимо ся трохи сьмішно з д. Кулішем. Бо коли він заходить від Дніпра аж під Карпати, ми рівночасно заходимо від Висли аж за Дніпро і перехрещуємо ся в тім визначуваню границь. Очевидно, що хтось із нас ходить з геометричним ланцюгом по чужім полі“.

Очевидно, що „по чужім полі“ ходять не Поляки, тільки Куліш, і шан. автор радить йому й Українцям уступити ся і тільки в союзі з польською шляхтою сподівати ся ліпшої будучности для України.

Але й ся стаття видала ся занадто уступчивою для України иншому польському демократови (тепер „народовому демократови“) Зигмунтові Мілковському (його літературний псевдонім: Т. Т. Jeż) і він виступив проти неї в тому-ж журналі з того-ж року, заявляючи, що Поляки несуть на Україну свободу і культуру; козацькі бунти,

се була революція дичі проти цивілізації; Українець, що полюбить цивілізацію і свободу, через те саме стає Поляком; Україна може бути тільки або польська або дика; польонізація, се властиво цивілізаційна місія Поляків на Україні.

Тимчасом Поляки приготувляли ся до нового повстання, для якого хотіли знайти поміч у руських революціонерів. І серед переговорів польських революціонерів з руськими прийшло ся й одним і другим висловити свої погляди на українське питанє.

Тодішній духовий провідник руської демократії, Олександр Герцен¹⁾, видавець льондонського „Колокола“, з самого початку своєї публіцистичної діяльності висловлював свої симпатії Польщі, як поневоленій країні, але свій погляд на польське питанє висловив докладно тільки в статях п. н. „Россія и Польша“, друкованих в „Колоколѣ“ 1859 р. в чч. 33, 34 і 37 і 1860 р. в чч. 66 і 67. В другій з сих статей читаємо:

„Польша, як Італія, як Угорщина, має повне право, якого не можна їй відняти, на державне існуванє, незалежне від Росії. Чи ми бажаємо, щоб свободна Польша відділила ся від свободної Росії, се друге питанє. Ні, ми сього не бажаємо, і чи можна сього бажати в часи, коли виключні національності, коли міжнародні ворожнечі є одною з головних перешкод, що спинюють загальнолюдський розвиток. Глибоко ненавидячи всяку централізацію, я переконаний, що соплемінні федерації дають державну сферу без порівняння ширшу, як роздробленє одного роду на окремі часті. Федеральна злука повинна бути свободним

¹⁾ Становище Герцена і польських революціонерів з 1860-их років до українського питання представлєне на основі IV („Колоколѣ“ и польскій вопросъ до конца 1862 г., стор. 39—62) і V (Герценъ и польскіе революціонеры въ 1862—1863 гг., стор. 62—78) розділу праці Драгоманова п. н. „Историческая Польша и великорусская демократія“, в виданю: Собрание политическихъ сочиненій М. П. Драгоманова. Томъ I. Paris 1905.

даром... Коли Польща не захоче тої злуки, ми можемо сього жаліти, можемо не згоджувати ся з нею, але не лишити їй волі ми не можемо, не відрікаючи ся від усіх наших пересвідчень... Нам здаєть ся, що Польща і Росія можуть рука в руку йти одним шляхом до нового свободного соціального життя¹⁾.

В принципі признає Герцен незалежність Польщі і тільки висловлює бажанє, щоб свободна, незалежна Польща заклjučила федерацію з об'єднаною, свободною Росією. Тільки він не уявляє собі ясно, що се таке „Польща“ і „Росія“.

„Росія — пише він — крім своїх окраїн творить суцільну єдність, спільну кровю, мовою, духом... Але що вважає Руський своєю границею?... Що до головного питання, до самотитности Польщі, то воно рішене самою мовою: ні один руський селянин не вважає Польщі Росією... Але де границя, за якою кінчить ся Русь і починаєть ся Польща? Се труднїйше означити, та не з патріотизму, а тому, що в нас нема найголовнїйшого елемента для рішення питання.

„Що взяти за його основу? Прилученє Червоної Руси до Польщі, чи прилученє України до Росії в половині XVII віку?... Якже-ж рішити питання про Україну? Давність володіння нічого не доказує. Втраченє володінє ще менше. Право завойованя? Останній завойовник володіти-ме, доки иша сила його не прожєне. Завойованє — факт, а не право. Природних границь нема, ні пасма гір, ні великих рік; лишаєть ся шукати нових основ в самім житю народу, в його побуті... Там де народ визнає православіє, говорить мовою близшою до руської, як до польської, там де зберіг руський селянський побут, мір, сходку, громадське володінє землею, там правдоподібно захоче бути руським. А там, де визнає католицизм або унію, де втратив общину і громадське

1) Историческая Польша. Стор. 41—42.

володіне землею, там правдоподібно симпатії до Польщі сильніші і він піде з нею.

„Але скажіть, що ми за наслідники віденського конгресу, що будемо розписувати, яка полоса землі куди належить, не запитавши людей, що живуть на ній... Ну, коли після всіх наших мірковань Україна, памятаючи весь гнет москалів, і панщину, і рекрутчину, і безправність, і грабіж, і кнут з одного боку, а з другого не забуваючи, як їй жило ся в Річі посполитій з жовнірами, панами і коронними урядниками, не захоче бути ані польською, ані руською? По мойому, питане рішаєть ся дуже просто. Тоді Україну треба признати свобідною і незалежною країною. В нас... не повинно бути й мови про те, кому повинна належати та чи инша часть залюдненої землі. В Малоросії живуть люди, люди пригнетені рабством, але не на стільки зломані празительством і поміщиками, щоби втратили всяке чуте народности... Який-же се буде крок до їх визволення, коли знімаючи московські кайдани, їм скажуть, що вони повинні належати до Польщі?

„Розв'яжімо їм руки, розв'яжімо їм уста, нехай їх мова буде зовсім вільна і тоді нехай вони скажуть своє слово, перескочуть через кнут до нас, через папез до вас, або коли вони мудрі, протягнуть нам обом руки на братерський союз і на незалежність від обох. Ось чому я так високо ціню федералізм. Федеральні части звязані спільним ділом і ніхто до нікого не належить, ані Женева до Берна, ані Берн до Женеви“¹).

Колиб-б Герцен був знав ясно, що таке Польща, що таке Росія і що таке Україна, то був би зразу порішив українське питане так, як польське, а саме: Україна має повне право на незалежне житє, а ми тільки можемо бажати, щоб вона те право використала так, щоб увійти в федеральну злуку і з Росією і з Польщею. До

¹ Историческая Польша. Стор. 43—45.

такого рішення він і доходить в кінці, але те, що він говорить з початку, показує, що українське питання, як також через те і питання польсько-руське, для нього не зовсім ясне.

Не ясно для нього, що таке Росія, коли говорить, що вона, крім окраїн, складає суцільну єдність. Бо коли Росія, се для нього етнографічно-територіальне понятє, себ-то Великоросія, то вона, правда, творить „суцільну єдність“, але „окраїн“ у неї й зовсім нема. А коли Росія, се державно-територіальне понятє, то тоді „окраїни“ чи не більші від тої „суцільної єдності“.

Не ясно для нього також, що таке Польща. Коли б він стояв твердо на тім, що Польща, се польська етнографічна територія. — так само як Росія, се великоруська етнографічна територія, — то не шукав-би польсько-руської границі, якої, коли відкинути державний принцип, зовсім не має.

Через те не ясно для нього в кінці, що таке Україна. Як федераліст і противник державної централізації, він відкидає державний принцип, відкидає державні права Польщі і Росії до України, він чує, що Україна, се не Польща і не Росія, тільки щось інше, але що саме, се для нього не ясне. І не будучи певним, чи справді Україна щось інше, як Польща і Росія, шукає в життю українського народу основ, на яких усе таки можна би розділити її між Польщею і Росією. Розглядає мову, віру, громадське життя. Але українська мова не на стільки близька ані до польської, ані до руської, щоб з того робити такі висновки, як він робить. Так само віра: між православним українським народом не завмерли антимосковські традиції, ненависть до Москви за заведене кріпацтво; Українці-уніати в Галичині з цілої душі ненавидять той лад, для якого сінонімом є в них Польща; римських же католиків між Українцями, поза нечисленними гуртами, й зовсім не має. З громадського життя також не можна робити висновків ані на користь Польщі, ані на користь Росії.

І навіть при кінці, коли Герцен рішає справу на користь свободи України, його мова не зовсім така, якою повинна-б бути мова революціонера. „Розв'яжімо їм руки розв'яжімо їм уста“... Так може сказати цар, загалом чоловік, що має власть се зробити. Але революціонер, який мусить бороти ся за свободу, повинен з гори знати, в ім'я чого може підняти народню масу на боротьбу, бо не він „розв'язує руки і уста“, тільки сама народня маса ломить кайдани. Що визволене польського і руського народу, про яке тоді думали Герцен з товаришами і польські революціонери, ледви чи було можливе при пасивности українського народу підчас боротьби, се ясне. А щоб підняти його на боротьбу, треба було знати його бажання, його змагання. А „розв'яжімо їм руки і уста, а вони нехай самі скажуть“ — значить, що вони скажуть так, як захоче той, хто „розв'язувати-ме“, знаючи дуже добре, що хто мав силу „розв'язати“ в того знайдець ся сила знов „зв'язати“, очевидно, коли-те „розв'язане“ наступило при пасивности тих, ког. „розв'язували“.

Принципальне становище доводить Герцена до справедливого рішення українського питання, але незнання українських відносин перешкаджає йому стати твердо на сім рішенню і він, як побачимо далі, під впливом польських революціонерів робить уступку за уступкою в користь державного принципу історичної Польщі, не вважаючи на голос остороги, який дійшов до нього з України. Маємо на думці статтю історика-федераліста, члена Кирило-Методіївського Братства, Миколи Костомарова, п. н. „Україна“, надруковану в 61 ч. „Колокола“ з 1860 р. Автор, давши історичний огляд польсько-українських і русько-українських відносин, застерігає для України право на незалежність в будучій славянській федерації і кличе: „Нехай-же ні Руські, ні Поляки не на-

зивають своїми земель, заселених нашим народом!"¹⁾

При кінці вересня 1862 р. приїхали до Львона делегати варшавського „Центрального Комітету“, який уже був дійшов до згоди з „Землею і Волею“, щоб приєднати для повстання також Герцена, вважаючи його „Колоколь“ центром тайної організації в Росії, якої поміч для повстання залежить від становища Герцена. Переговори²⁾ велися на підставі привезеної делегатами заяви „Центрального Комітету“, яка признавала „право селян на землю, яку вони обробляють, і повну самоправність кожного народу рішати про свою долю“³⁾. Після довгих дебат, у яких наставляв на порозумінє головно Бакунін, вірячи, що повстане в Польщі дасть гасло до революції в цілій Росії, союз заключено. На прощанє сказав Герцен польським делегатам: „Коли в Росії на вашому прапорі не побачать на ділу землі і волі для провінцій, то наше спочутє вам не принесе ніякої користи, а нас погубить, бо вся наша сила в одна овім битю серця; в нас воно може бити ся сильнійше і тому пішло секунду в перед, ніж у наших друзів, але вони звязані з нами спочутєм, а не службою... Організації, якій ми сказали-б: іди на право або на ліво, нема“⁴⁾. Віщованє Герцена справдило ся...

Коли розглянемо, як варшавський „Центральний Комітет“ розумів принцип, на основі яких заключено союз, то побачимо, що Герцен і польські революціонери говорили двома ріжними мовами.

¹⁾ М. Костомарів. Письмо до видавця „Колокола“. З передмовою Драгоманова. Переклав В. Гнатюк. У Львові 1902. Стор. 37.

²⁾ Пор. „Биографический очеркъ М. А. Бакунина“ М. Драгоманова, стор. LXXX — LXXXIX, в виданю: Письма М. А. Бакунина къ А. И. Герцену и Н. П. Огареву. Genève 1896.

³⁾ Там-же. Стор LXXXV (також: Историческая Польша. Стор. 63). — ⁴⁾ Там-же. Стор. LXXXVII.

Що до земельного питання, то „Rząd Narodowy“ („Національне Правительство“) декретом з 22 січня 1863 р. надав землю тільки тим селянам, що вже доти сиділи на господарстві, з признанем для поміщиків викупу з фондів будучої польської держави; що до безземельних селян, які по статистиці з 1859 р. творили в російській Польщі 37% сільської людности, то обіцяно землю тільки тим, хто пристане до повстання. В „Золотій Грамоті“, виданій пізнійше „до сільського люду Поділя, Волині й України“, де безземельних селян було багато менше, вже нема останньої умови, тільки надане землі безземельним полишено рішенням будучого „найвишого державного сойму“. Але тут декрет польського „Національного Правительства“ був зайвий, бо на тих самих основах надавав землю селянам царський указ з 19 лютого 1861 р.

Як бачимо, польські революціонери справу економічного й соціального визволення селян підчиняли справі відбудовання Польщі, не даючи ніякої запоруки, що обіцянки „Національного Правительства“ справді будуть додержані. Тимчасом для Герцена визволення селян було метою революції само по собі, незалежно від яких-небудь національно-політичних комбінацій.

Ще гірше вийшов у розуміню польських революціонерів принцип повної самоправности кожного народу рішати про свою долю. В заяві, надрукованій в „Колоколѣ“, „Центральний Комітет“ так пояснює той принцип:

„Ми ¹⁾ були позбавлені політичного істновання насильно. Ми сього насильства ніколи не признавали й не можемо признати. Тому ми не признаємо ані нових границь, ані правительств, оснований на руїнах нашої свободи. Для нас нема Польщі розділеної, для нас Польща єдина, та, яка полягає в злуці Польщі,

¹⁾ себто польський нарід, від імени якого говорить „Центральний Комітет“.

Литви й Українців, без всякої гегемонії котрогось з трьох народів¹⁾. Виходячи з тої точки погляду, ми змагаємо до відбудованя Польщі в давних границях, лишаючи народам, що живуть в тих границях, себто Литовцям та Українцям повну свободу оставати в союзі з Польщею або устроїти ся по своїй волі“. — Далі мова заяви ще яснійша; в ній говорить ся, що „союз членів“ Польщі, яка має бути відбудована, „існує і тепер“, і що „вимагати від нас, Поляків, щоб ми не змагали до відбудованя Польщі в давних границях, значить, вимагати від нас признати поділи і зректи ся сили, яку дає справі нашої свободи союз трьох народів, злучених в одну цілість“²⁾.

Признати „повну самоправність кожного народу рішати про свого долю“, значить лишити також його рішенню, чи він захоче взяти участь в повстанню задля відбудованя Польщі, чи підняти боротьбу за свої інтереси, чи в кінці лишити ся в дотеперішньому положенню. Одначе „Центральний Комітет“ розуміє се инакше: найперше мусить бути відбудована Польща в історичних границях, значить і на українських та литовських землях, і тільки з рук сеї Польщі Україна й Литва можуть, коли захотять, дістати повну незалежність, бо Поляки не можуть зрікати ся тої сили, яку дає справі їх свободи злука трьох народів в одну цілість. Таке розумінє „повної самоправности кожного народу“ відбирає їй усякий зміст. В дійсности „Центральний Комітет“ стояв на тім самім становищі, що й „Литовсько-Українське Товариство“: „що нема Польщі без Литви й України, що Україна й Литва, се Польща“, і фраза про „повну самоправність“ мала тільки на меті замаскувати те становище перед Герценом. Обіцянки, що та „повна самоправність“ буде здійснена в від-

¹⁾ Чому лише три народи, коли на самій території, яка в рр. 1569—1772 називала ся Литвою, жило їх три: Литовці, Латиші і Білоруси?

²⁾ Историческая Польша. Стор. 66—67.

будованій Польщі, годі брати поважно, бо коли „Центральний Комітет“ стояв на польським державнім принципі перед повстанем, коли потребував помочи України й Литви, то яка запорака, що сього принципу зречеться правительство відбудованої Польщі, яке мало-б фактичну силу обороняти його незайманість?!

Польське державне право до Литви й України, проголошене в льондонській заяві „Центрального Комітету“, виступає ще яснійше в декреті „Національного Правительства“ з 22 січня 1863 р. Тут Польща, Литва й Україна, се вже тільки територіяльні назви з трьох народів робить ся тільки один: „нарід Польщі, Литви й України¹⁾“, а замість „повної самоправности кожного народу“ чуємо тільки про „рівність і свободу всіх синів Польщі без ріжниць віри і племені, роду і стану“²⁾. Про право „синів Польщі“ перестати бути „синами Польщі“, щоб стати „синами України“, „синами Литви“ і т. д., себто про право не-польських народів устроїти ся на своїй землі незалежно від Польщі, „Національне Правительство“ нічого не згадує.

Тільки коли завважили, що декрет з 22 січня 1863 р. заперечує права не польських народів на незалежність, „Національне Правительство“ видало 5 лютого 1863 р. окрему відозву до „братів Українців“, у якій одначе, замість признати їм право на незалежність, пригадувало їм, що „земля їх ділила з Річю посполитою спільне щастє й нещастє“, та нагадувало їм, щоб на них не впала вина спиненя „відродження спільної вітчизни“³⁾. А тимчасом та пригадка про „спільну вітчизну“, в якій серед безнастанних польсько-козацьких війн, опісля-ж підчас гайдамачини щастє Річі посполитої, себто її побіда над Україною, було нещастєм для України, і навпаки, — могла швидше ворожо настроїти український нарід супроги повстаня.

1) Там-же. Стор. 67. — 2) Там-же. Стор. 68. — 3) Там-же.

При кінці цвѣтня 1863 р. проголошено польське повстанє під Київом, через що польсько-українське питанє набрало особливої ваги. Се заставило „Національне Правительство“ видати українською мовою „во імя Отця і Сина і Свѣтаго Духа“ „Золоту Грамоту“, одначе і тут українське питанє поставлено неясно. Грамота звертаєть ся тільки „до сільського люду“ (при кінці: до сільського люду Поділя, Вслині й України“) і тільки сьому сільському людови обіцює між иншим „уживанє його мови в школах, судах і земських інституціях“¹⁾.

Аж 10 мая 1863 р., коли невдача польського повст. ня на Україні стала вже зовсім певна, видало „Національне Правительство“ відозву, в якій заговорило яснійше про „забезпечене братнім народам Литви й України, злученим з Польщею, як найширшого розвитку їх народности й мови“²⁾, одначе навіть тепер не відступило від принципу державної єдности Польщі, України й Литви. Поминувши те, що „забезпечене розвитку народности й мови“, се ще не признанє права на незалежність, — ся відозва появила ся тоді, коли вже повстаня ніщо не могло вратувати³⁾.

Того державно-польського становища польських революціонерів Герцен неначе не бачив. У відповідь на заяву „Центрального Комітету“ в „Колоколѣ“ заявив він рішучо, що „той Руський, який і на сій основі не подасть руки Полякам, той не любить свободи“⁴⁾, і в дальших статях

¹⁾ Там-же. Стор. 68 — ²⁾ Там-же. Стор. 69.

³⁾ Таке саме становище займали польські революціонери й супроти Білорусів. І так демократ Константин Калиновский, який видавав у тайній друкарні в Білостоці листки білоруською мовою п. н. „Pismo ad Jaśka haspadara z pad Wilni“, звертав ся в них „da mužikow ziemli polskoj“. В пісні, призначеній для Білорусів, читаємо: „bywaj zdrowy, mażicki narodzić“; в иншій: „hu-ha wierniem Polsce!“ (Историческая Польша. Стор. 68—69). Значить, Білоруси, се тільки мужицький народ польської землі...

⁴⁾ Историческая Польша. Стор. 63.

стараєть ся виправдати становище Поляків. А що з другого боку не хотів зректи ся своїх пересвідчень, то тільки запутував ся щораз більше.

І так пише він: „Що Польща хоче остати в федеральній спілці зі всіми народами, що складали цілість Річі посполитої, зовсім природно; як і те, що вона не може признати насильного розділу, не зрікаючи ся своєї самостійности, також ясно. Коли-б було инакше, то Варшава, як і Петербург, признала-б Галичину—Австрією, Познань—Прусією“¹⁾.

Що Польща хоче з кимсь федеральної спілки, се може бути й справді природно, але чому Герцен не бачить, що Польща хоче накинати ту „спілку“ не-польським народам, а в такіш разі се вже не федеральна спілка, тільки завойоване, бо-ж, як сказав сам Герцен, „федеральна спілка повинна бути свобідним даром“. Що-ж до признання насильного розділу, то справа знов не така ясна, як видаєть ся Герцену. Насильного розділу етнографічної польської теріторії Польща в праві не признавати, але чому нам мусить бути ясно, що вона не може признати насильного відділення від свого організму не-польських земель? Адже до тих земель вона має хіба право завойовання, яке, як ми чули від самого Герцена, не право, тільки факт, так, що одного завойовника може сміло прогнати другий. А при тім яке незнане фактичних відносин признавати за Варшавою, себ-то за Польщею, однакові права й на Познань, чисту польську теріторію, і на Галичину, якої східна часть — теріторія українська.

Одначе як Герцен не стараєть ся виправдати польських революціонерів, все таки показуєть ся, що він з ними не може згодити ся. Східну Галичину, якої він не знає, записує він без застережень Польщі, але пр. Київську губернію, до якої Поляки мають такі самі претензії, як

¹⁾ Там-же. Стор. 70.

до Східної Галичини, він не думає так само відступати. „Зі свого боку — пише він — Поляки повинні зрозуміти, що зберегти таку саму федеративну спілку (з „Південно-Західним Краєм“) буде змаганем не тільки руського правительства, але і всего руського народу. Котрий-же Руський не вважає Києва — і при тім зовсім справедливо — таким самим руським городом, як і Москву?“¹⁾

І так польські революціонери хотіли відділити все Правобічну Україну разом з Києвом від Росії і піддати Варшаві, вважаючи Київ польським городом, — погляд, який держить ся в польським громадянстві й доси²⁾. Герцен знов хотів би Києвом звязати Варшаву з Москвою, вважаючи при тім Київ таким самим руським городом, як і Москву. І люди з такими протилежними поглядами вибрали ся в ювати разом „спільного ворога“! Тільки одно в них спільне: вважати Київ добром своєї національності і своєї держави, не думаючи навіть про те, що в сій справі мають голос виключно Українці...

Що до задач самого повстання Герцен також розходить ся зі своїми польськими „союзниками“. „В теперішнім положеню — пише він — дізнати ся, чого хоче Литва, Білорусь, Малоросія, дуже трудно. Гнет руського правительства не дає їм змоги сказати своє слово... З того ясно видно, що саме питане треба залишити, не рішаючи його без тих, хто тільки сам має право його рішити. Скажемо разом з Поляками: бути Литві, Білоруси й Україні, з ким вони захотять, або ні з ким, коли-б тільки взнати їх волю нефалшовану, а справжню“³⁾. Що до тої волі, то Герцен думає,

¹⁾ Там-же. Стор. 70 - 71.

²⁾ В польській пресі в Галичині, навіть в поступовій, приміром в органі польських людозців „Kurjer lwowski“, вісти з Києва і з цілої Правобічної України подають ся в рубриці: „Z ziem polskich“.

³⁾ Историческая Польша. Стор. 71—72.

що „народ, села, маси, коли не проти Польщі, то й не за неї“, але зараз-же робить уступку Полякам, заявляючи, що „тут місце як найширшому законному впливови польської цивілізації“¹⁾.

Тут що думка, то або фактично невірна, або розходить ся з думкою польських революціонерів. Народ на Правобічній Україні був не тільки не за Польщу, як се допускав Герцен, але просто проти Польщі. „Законний вплив польської цивілізації“ зводив ся тоді, як зводиться й доси, до насильної польонізації на полі національнім, до гнету на полі політично-соціяльнім і до експлуатації на полі економічнім. А справжня воля України, Литви й Білоруси, якій Герцен надавав таку вагу, підсуваючи те саме й польським революціонерам, в дійсности була їм зовсім байдужа. Вони зовсім не хотіли „не рішати питання без тих, хто тільки сам має право його рішити“, тільки власне самі рішили, що всі землі колишньої польської держави повинні взяти участь в повстанню, і — як ми вже знаємо — проголосили його також на Україні.

І се на них люто помстило ся. Український нарід, який знав тільки одних представників Польщі на своїй землі: польських поміщиків, для якого Польща була сінонімом найгіршого гнету, від якого його тільки-що недавно визволено по часті указом 19 лютого 1861 р., не тільки не пішов за покликом польських революціонерів, але ще завзято виступив проти них, думаючи, що те відбудоване Польщі, за яке вони йдуть бороти ся, має бути також відбудованем всего того гнету, якого він зазнав під Польщею, між иншим, також приверненням панщини, яку що-йно знесено „з волі царя“. І він замість пристати до повстання, взяв ся помагати царському правительству давити повстане.

²⁾ Там-же. Стор. 72.

Правда в інших обставинах можна-б було повстанем в Польщі покористувати ся для того, щоб на Україні підняти повстанє за свої, українські інтереси, за інтереси української народньої маси, але — не ті були обставини...

Одначе польським історикам і політикам нема чого робити українському народови важких закидів, що він поміг російському правительству здавити польське повстанє. Ми вже бачили, що польське повстанє на Україні виступило з такими окликами, які не тільки не могли захопити української народньої маси, але ще могли її вороже настроїти до нього. Ми бачили, що український нарід, виступаючи проти повстаня, робив се в переконаню, що виступає проти „нової Польщі“, себто проти нового гнету. А в кінці не мають права дорікати українському народови, що він підтримав російське правительство, ті, що самі накликали те саме російське правительство на український нарід, коли думали, що він готуєть ся встати проти них.

А се власне робили в 1860—63 рр. польські пани Правобережної України, ті самі, що підготовлювали польське повстанє, супроти т. зв. „хлопоманів“. Були се — по характеристиці проф. Володимира Антоновича, одного з найвизначніших діячів „хлопоманського“ руху, — молоді люди польсько-шляхотського роду, які пізнали, що „Поляки-шляхтичі, що живуть на Україні, мають перед судом власної совісти тільки дві точки виходу: або полюбити нарід, серед якого живуть, перейняти ся його інтересами, вернути ся до народности, покиненої колись їх предками, і безперестанною працею й любовю, по мірі сил, нагородити все зло, зроблене ними народови, що вигодував багато поколінь вельможних кольоністів, які йому за піт і кров платили погордою, — або, коли для того не стане моральної сили, перенести ся в польську землю, заселену польським народом, щоб не додавати собою ще одної дар-

моїдної одиниці та щоб позбути ся перед самим собою сумного докору, що я також кольтоніст, також плянтатор, що й я посередіа чи безпосередно (що зрештою все одно) годую ся чужою працею, заступаю шлях до розвитку народови, в якого хату я вліз непрошений, з чужими йому змаганнями, що й я належу до табору, який хоче здавити народній розвиток туземців і що невинно несу відповідальність за його вчинки¹⁾, — і пізнавши се, вибрали перший шлях. Група „хлопоманів“ була зразу в Києві доволі численна, але коли найрішучійші з них поставили справу так, як се бачимо в статі Антоновича, тільки невеличкий гурток мав відвагу піти на той шлях, інші-ж вернули ся до старих богів, зацятькуючи себе навіть такими „аргументами“, що, мовляв, „потреби народу проявляють ся в його просвічених представниках, а що більше просвічена часть тутешнього громадянства спольщила ся, то, значить, тутешній край польський“²⁾. Радикальніші з них були авторами „Золотої Грамоти“ і погибли в дні польського повстання на Україні з рук тих українських селян, яким вони думали принести визволенє через відбудованє Польщі, не розуміючи, що шлях до визволеня українського народу не через Польщу...

Отже коли Антонович, Рильський і ще дехто заявили своїм товаришам, що не візьмуть участи в польськїм повстаню, Антоновича покликали до предводителя дворянства, де він застав цілий шляхотський соймик, на яким зажадали від нього зректи ся своєї заяви, грозючи в противнім разі переслїдованями російського правительства. Антонович не послухав і справді незабаром потягли його й Рильського перещ секретну політичну комісію при генерал-губернаторі до слїдства „за

¹⁾ Див. статя В. Антоновича п. н. „Моя исповѣдь“ в петербургській „Основи“ 1862 р. ч. 1.

²⁾ Див. статя Тадія Рильського п. н. „Дворяне праваго берега Днѣпра“ в петербургській „Основи“ 1861 р. ч. 12.

комуністичну пропаганду серед селян⁴. Польські патріоти, що кидали громи на український нарід за те, що він помагав російському правительству давити новетане, не соромили ся вживати сили того-ж правительства проти своїх політичних противників.

Тепер погляньмо, що діяло ся в початках 1860-их років у самій Росії.

Демократична організація „Великоруссь“, яка від серпня до падолиста 1861 р. видала в тайній друкарні в Петербурзі три числа газети тої-ж назви, висловила ся ясно за незалежність Польщі. В 2 ч. „Великорусса“ читаємо: „Питане про Польщу для нас Руських тільки в тім, чи ми ждати-мемо, щоб нас із ганьбою вигнали з Польщі. Визволивши ся, нація стане тоді ворожа до нас. Або ми будемо на стільки розумні, що самі добровільно зречемо ся панованя, яке нас руйнує, і зробимо Поляків нашими вірними приятелями“¹⁾.

В тім самім числі „Великоруссь“ висловлює ся, „щоб дати людности Південної Руси повну свободу рішати про себе по своїй волі. Тепер сей народ не міг іще висловити своїх домагань. Але звісно, що він до краю невдоволений нашим панованем. До яких домагань не довело-б те невдоволенє, ми повинні уступити їм. Коли він захоче зовсім відділити ся, нехай відділяєть ся. Чи він захоче сього, ми не знаємо; тай він сам ледви рішив би се при своїй теперішній безгласности. Але судячи по живому почуттю страждань від нашого деспотизму, треба ждати, що він, при першій змозі подумати про свою долю, захоче відійти від нас. Будьмо готові й на таке рішенє. Ми, Великоруси, доволі сильні, щоб остати самими, маючи в собі всі елементи національної могутости... Ми можемо вповні признавати права

¹⁾ Г. А. Куклинъ. Итоги революціоннаго движенія въ Россіи за сорокъ лѣтъ (1862 — 1902 гг.). Женева 1903. Новыя дополненія. Стор. 171.

національностей. Ми повинні обов'язково се зробити, щоби ввести й укріпити в себе свободу. Ось пояснене назви, яку має наша газета" ¹⁾.

„Великорусь“, як бачимо, дивить ся на національне питання зовсім правильно. Він говорить тільки від імени великоруського народу, лишаючи всім иншим народам російської держави рішати про себе по своїй волі. З того становища годить ся він на незалежність Польщі і — коли Україна цього захоче — на незалежність України.

Але в польським повстанню „Великорусь“ не відіграв ніякою ролі, бо його тоді вже не стало. Сю роль судило ся відіграти, побіч Герцена, иншому руському тайному товариству, „Землі і Волі“ (1862—1863), яка, хоч у політично-соціальних поглядах була радикальніша від „Великоруса“, в національнім питанню не пішла далі польського і російського державного принципу. Про се свідчить відозва до „офіцерів російських військ“, видана „Комітетом російських офіцерів“ в Польським Королівстві, який був відділом „Землі і Волі“. В сій відозві читаємо:

„Варшавський Центральний Комітет, який тепер має провід у польським руху, заявив нам, що його мета — наділене всіх польських селян землею, зрівняне всіх прав та усуненне станових ріжниць; незалежність Польщі від петербургського та інших німецьких правительств і признане за всіма областями, які злучені з Польщею споминами минувшости, права рішати про себе без огляду на всі державні, як польські так і руські комбінації. Тільки на сих основах ми й наші салдати готові прилучити ся до польського повстання, бо ті самі основи й нашої руської свободи“ ²⁾.

Автори сеї відозви, члени „Землі і Волі“, не знали ані історії українсько-польських відносин,

¹⁾ Там-же.

²⁾ Историческая Польша. Стор. 114.

бо инакше знали-б, що спомини минувшости не лучать, хиба роз'єднують Польщу й Україну, ані програми польських революціонерів, які, як ми бачили, й не думали наділяти всіх селян землею або признавати не-польським областям колишньої польської держави право рішати про себе без огляду на польські і руські державні комбінації. Правда, з під російського державного впливу вони хотіли їх визволити, але тільки на те, щоб піддати їх під державний вплив польський.

І так ми бачили, що польські революціонери з одного боку, а „Комітет російських офіцерів“ і Герцен з другого дивилися зовсім инакше на задачі польського повстання і його значіння для цілої Росії. І коли Герцен і „Комітет російських офіцерів“ звязалися з польським повстанням, то се було трагічне непорозуміння, яке, як пророкував Герцен, повстанню не принесло ніякої користи, його ж самого лишило поваги і значіння, яке він мав до того часу, а поступовий рух у Росії кинуло в обійми самодержавія. Злуку Герцена з польським повстанням руські поступові круги зрозуміли так, що він признав державне право Польщі до не-польських земель колишньої польської держави, і се власне, разом з проголошенням польського повстання на Україні, — а не проголошення польського повстання само по собі, як се звичайно кажуть Поляки, — заставило руські поступові круги відвернути ся від Герцена й обернути свої очі на „Царя-Освободителя“. На се маємо між иншим свідощтва таких людей, як Драгоманов і Крапоткін.

Перший пише: „Як сучасний свідок подій можу сказати, що польське повстання, доки воно концентрувалося коло Варшави, в чисто-польським краю, мало за собою спочуте руських осьвічених кругів. Але те спочуте нагло урвалося, як тільки польські повстанці явилися коло Києва і в Могилівській губернії“¹⁾.

¹⁾ Біографический очеркъ М. А. Бакунина. Стор. LXXXII.

А Кропоткін каже: „Ніколи перед тим не спочували в Росії польській справі так дуже, як тоді (себто 1863 р.). Я не говорю про революціонерів. Навіть багато уміркованих людей заявляло тоді публично, що Росії вигідніше мати з Польщі доброго сусіда, як вороже настроєну піддану країну... Гроші на повстання збирали по всій Росії, в Сибірі навіть явно... Але стало звісно, що революційний комітет жадає відбудовання Польщі в старих границях... В кінці радикальна частина руського громадянства переконала ся з жалем, що в Польщі беруть верх чисто націоналістичні змагання“¹⁾.

¹⁾ П. А. Кропоткінъ, Записки революціонера. Лондонъ 1902. Стор. 164—165.

III.

Від початку 1860-их років революційний рух у російській державі починає приймати соціалістичний характер. Але заки перейти до польського й руського соціалістичного руху, спинимо ся на польських патріотичних і руських ліберальних рухах, які проявляли ся від початку 1860-их років аж до наших днів і мали політично-революційний характер, — щоб оглянути їх відносини до українського питання.

Невдачне польське повстанє 1863 р. і ті репресії російського правительства, що впали наслідком повстання на польське громадянство, так вигубили в Польщі всі ті елементи, які думали здобути незалежність Польщі шляхом політичної революції, що в перших двох десятиках літ після повстання патріотично-революційна діяльність у Польщі зовсім завмирає. Аж 1886 р. повстає в Парижі спільними заходами старої польської еміграції і лютий з краю організація „Liga polska“, якої „задача підготовляти і збирати всі національні сили для здобуття незалежності Польщі в границях перед поділом, на федераційній основі та з оглядом на національні ріжницї, не спускаючи з очей і тих частий Річи посполитої, що відпали від неї давнійше“ ¹⁾. Так означає задачі „Ліги“ § 1 її статута. А § 2 каже, що „Ліга прий-

¹⁾ Mięczyński w Mazowiecki, Historia polskiego ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim. Kraków 1903. — Стр. 110.

має принципи, висловлені в маніфесті колишнього Польського Демократичного Товариства, які буде розвивати, доповнювати і здійснювати в напрямі національним і соціальним¹⁾.

З цього видно, що становище „Польської Ліги“ до національного питання на землях колишньої польської держави в дійсності таке саме, як обговорене в II розділі становище „Польського Демократичного Товариства“ з 1832 р. і польських революціонерів з 1863 р.

В склад незалежної польської держави мусять увійти всі землі, які належали до Польщі перед 1772 р.; що більше, „Ліга“ не спускає очей і з тих частин польської держави, які відпали від неї перед 1772 р., значить, її кінцевим ідеалом може бути тільки „Польща від моря до моря“. Правда, устрій тої будучої Польщі обіцяє „Ліга“ оперти „на федераційній основі та з оглядом на національні ризниці“, але ці обіцянки не мають ніякого значіння супроти принципу, що всі землі і народи, які перед 1772 р. належали до Польщі, мусять знов належати до неї. Це — признане польського державного права до не-польських земель і народів колишньої польської держави, відмовлене тим не-польським землям і народам тої національної незалежності, якої „Ліга“ добивала ся для польського народу. Таким чином по програмі „Ліги“ і Правобережна Україна мусіла-б бути частию польської держави.

В 1894 р. „Liga polska“ перемінюєть ся в організацію „Liga Narodowa“, яка дала почин до сучасного „всепольського“ руху, репрезентованого польською народвою демократією. В своєму розвитку „Ліга Народова“ позбула ся й тих слабих основ демократизму та національної рівноправності, які ми бачили в програмі „Польської Ліги“. Особливо в не-польських землях колишньої польської держави, де польським елементом являють ся тільки упривілейовані верстви, польська

¹⁾ Там-же.

народова демократія, примушена з природи річи опирати ся на них, стає зовсім явно по їх боці проти не-польських народніх мас, тратячи таким чином останки демократизму. В програмі народової демократії нема також ані згадки про ту „федераційну основу“ та той „огляд на національні ріжвиці“, які ми бачили в програмі „Польської Ліги“. Для неї не тільки вся територія колишньої польської держави мусить складати в будучности польську державу, але і всі не-польські народи на тій території мусять зілляти ся з Поляками в одну польську національність, бо українські землі, на її думку, се землі не чужі, а польські, і живе на них не якийсь окремий нарід „Українці“, а простий етнографічний матеріал, який польська культура переробить на Поляків так само, як на лівім боці Дніпра руська культура переробить його на Руських.

І в Галичині, де польська народова демократія могла взяти участь у практичній політиці, вона зі всіх сил стараєть ся здійснювати сей свій погляд супроти українського народу.

„Liga Narodowa“ і покликана нею до життя польська народова демократія стоять на становищі повного заперечення існування української національності в новочаснім розуміню і через те не признають їй ніяких національних прав. Те саме становище бачили ми вже в програмі „Польського Національного Комітету“ (1831), „Литовсько-Українського Товариства“ (1832) і в польських революціонерів 1848 р., і те становище польські революціонери з 1863 р. і „Польська Ліга“ змінили в напрямі признання деяких національних прав українському народови. Таким чином народова демократія означає поворот польської політичної думки до найреакційніших історичних державно-польських традицій ¹⁾.

¹⁾ Польський народово-демократичний рух обговорюю докладно в иншій праці п. н. „Польська народова

До програм партій і груп, які повстали і повстають у російській Польщі на наших очах, не будемо тут доторкати ся. Зазначимо тільки, що навіть найпоступовійші та найдемократичніші з них не мають відваги признати, що Польща зачинаєть ся й кінчить ся там, де зачинаєть ся й кінчить ся польська етнографічна територія. В теорії признають вони рівноправність всіх національностей, але коли дійде до здійснення тої рівноправности, хотіли би, щоб політичним центром земель, які належали колись до польської держави, все оставала Польща. Се видно найліпше на справі відділення Холмщини.

В огляді руських ліберальних рухів спинимо ся найперше на ліберальній агітації 1880 — 1883 рр., а саме на програмі ліберальної організації „Земській Союзъ“¹⁾, який у тодішнім руським ліберальнім руху проявив найбільшу діяльність. „Земський Союз“ мав за ціль добути політичну свободу оперту на автономії громад, повітів і областей. Спеціально що до автономії областей його програма признає конечним „дати змогу суспільним силам ґрупувати ся по своему побутовому й національному спорідненню і впливаючий з нього єдності інтересів, народніх світоглядів і стремлень до спільного політичного життя — шляхом творення областей як самостійних органів загального державного життя“.

Значить, области на думку „Земського Союзу“ повинні повставати через ґруповане су-

демократія“, яка друкуєть ся в „Літ.-Наук. Вістнику“ (1908) і окремим виданем, і тому в сій праці подаю тільки загальну характеристику сього руху.

¹⁾ Политическая програма общества „Земский Союзъ“ в збірці: За сто лѣтъ (1880 — 1896). Сборникъ по исторіи политическихъ и общественныхъ движеній въ Россіи. Составилъ Вл. Бурцевъ при редакціонномъ участіи С. М. Кравчинскаго (Степняка). Лондонъ 1897. — Стор. 209 — 211.

спільних сил по побутовому і національному спорідненню. Сей принцип розвиває програма далі в уступі про народне представництво:

„З огляду на двояке значінє російської держави як зовсім самостійного політичного організму і разом з тим як спілки народів і племен, що їх історичні події в минувшості і спільність житєвих інтересів у теперішности довели до спільного житя і в нїм удержують, але які нїяким людським законом не обовязані приносити в жертву тому спільному житю свою моральну національну індивідуальність і матеріальний добробут рідної землі, — треба, поминувши инші аргументи про користь і справедливість, віддати верховну законодатну власть не одному, а двом загально-державним зборам всенародніх і областних представників: державній думі і союзній думі.

„Державна дума складаєть ся з представників усеї людности Росії, вибраних загальним голосованєм... Вона повинна своєю законодатною діяльністю обєдиняти змагання людности ріжних місцевостей для поліпшуваня загально державного житя на загальне добро...

„Союзна дума складаєть ся з представників областних зборів, вибраних членами тих зборів з-поміж себе... Задача союзнаї думи, крім спільної з державною думою діяльности, — класти перегороди таким намірам груп, маючих власть, які, прикриваючи ся голосним іменем всенародного добра, угнітають житє окремих областей і націй“.

З сього видно, що „Земський Союз“ хотїв перебудувати Росію на федерацію областей, утворених по побутовому й національному спорідненню, гарантуючи тим областям широку автономію. Правда, в програмі не зазначено, що кожда національність має творити одну автономну область, і національности, розміщені на великім просторі, як приміром українська, могли-б бути поділені на кілька національних областей.

Але з другого боку область, по програмі „Земського Союзу“, не повинна бути мішаниною національностей, як приміром австрійські „коронні краї“, де майже скрізь одна національність гнєте другу, — тільки угрупованєм суспільних сил по їх побутовому й національному спорідненню, значить, національно одноцільною територією.

Заграничним органом „Земського Союзу“ було „Вольное Слово“, що виходило від серпня 1881 р. до мая 1883 р. в Женеві спершу при співробітництві, а при кінці під редакцією Михайла Драгоманова ¹⁾. Його участь в „Вольномъ Словѣ“ свідчить, що програма „Земського Союзу“ сходилася з його програмою про найблизші політичні задачі в Росії.

В 1884 р. видав Драгоманов у Женеві публікацію „Вольный Союзъ — Вільна Спілка“, „пробу української соціально-політичної програми“, яку з огляду на його заяву в передмові, що основні принципи програми „Земського Союзу“ згідні з тими принципами, які він розвивав у своїх публікаціях, треба вважати приложенєм програми „Земського Союзу“ до української території. Тільки програма Драгоманова розроблена детальнійше ²⁾.

По програмі „Вільної Спілки“ російська держава повинна також перемінити ся на федерацію областей „відповідно до спільности географічних, економічних, та етнографічних умов“ ³⁾. Російську державу ділить Драгоманов на 19 обла-

¹⁾ Тут друкувала ся в-перше і праця Драгоманова „Историческая Польша и великорусская демократія“.

²⁾ Покликаючи ся на „Вільну Спілку“, в соціально-демократичних кругах прийнято говорити, що сею програмою Драгоманов покинув соціалізм і перейшов до лібералізму. Отже не треба забувати, що „Вільна Спілка“, се тільки мінімальна програма і як така в кождім разі не вузша від соціально-демократичних мінімальних програм.

³⁾ „Вольный Союзъ“ опытъ украинской политико-соціальной программы — в виданю: Собрание политическихъ сочиненій М. П. Драгоманова, Томъ I, Paris 1905. — Стор. 281.

стий (з поминенем областей середно-азійських); українська територія поділена на 4 області.

З програми „Вільної Спільки“ для українського питання такий вивід: При перебудові Росії на федерацію автономних областей українська територія не творила-б одної автономної області, як сього домагають ся сучасні українські політичні партії, але була-б поділена на кілька автономних областей, одначе відповідно до спільности географічних, економічних і етнографічних умов, що значить, що ті області були-б що до національного характеру одноцільні.

Супроти сього являєть ся безпідставним закид Франка, що Драгоманов „не поважив ся покласти національний принцип основою ідеальної російської конституції, а силкував ся замаскувати його принципом областних автономій, хоч відома йому конституційна практика в Австрії могла йому дати аж надто добре пізнати, що значить автономія області (територіальної цілости) нерівнозначна з автономією національності“¹⁾. Виступати з таким закидом, значить, не бачити Драгоманівського принципу переміни Росії на федерацію. Область у програмі Драгоманова не є національно мішана, як автономні області в Австрії („коронні краї“), а національно одноцільна, значить, автономія області в нього рівнозначна з автономією національності, а тільки область нерівнозначна з цілою національною територією.

І зі становища сучасних українських політичних програм можна зробити Драгоманову тільки закид, що в його програмі українська територія не творить одної автономної області, тільки поділена на кілька автономних областей.

Подібне становище займає партія „Народного Права“, яка повстала в початках 1890-их років (після 1895 р. вона зникає) і поклала собі

¹⁾ Іван Франко, Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова — в „Літературно-Науковім Вістнику“, 1906, кн. VIII, Стор. 231 — 232.

за ціль „обєдинити революційні і ліберальні елементи на ґрунті спільної боротьби з деспотизмом“¹⁾. В своїй програмі з 1894 р. вона заявляє: „Беручи на увагу, що Росія не є однородна цілість, тільки дуже зложений політичний організм, признанє права політичного самоозначеня за всіма національностями, що входять в її склад, являєть ся конечною умовою політичної свободи“²⁾. А в брошурі „Насущный вопросъ“ (1895) партія заявляє, що вихід із теперішнього положеня, се „федеративний устрій Росії, себто спілка свободних окраїн зі свободним центром. Але федерація і виключне значінє якоїсь одної національност в державі не сходить ся разом. Тому першом кроком до здійсненя в Росії свободного державного устрою повинно бути признанє рівноправности всіх національностей, як входять в склад держави“³⁾. Партія „Народного Права“ допускала також можливість, що деякі з національностей російської держави, діставши право політичного самоозначеня, використають його так, що зовсім відділять ся від неї, і годила ся з тою можливістю⁴⁾.

І коли партія „Народнаго Права“ не вважала тільки українського народу „нероздільною частю одного руського народу“, — бо в руських ліберальних кругах можливий і такий погляд, — то на підставі її програми можливе зовсім правильне розв'язанє українського питання.

Коли руські ліберали 1880-их і 1890-их років були федералісти і ясно зазначували потребу рівноправности всіх народностей російської держави, то основною рисою сучасного руського ліберального руху є централізм, який робить уступки в напрямі автономії окремих частий російської держави тільки там, де до сього змушує його фактичний стан річий. Автономія народів росій-

¹⁾ Куклинъ, Итоги, Примѣчанія къ сборнику, стор. 283.

²⁾ Там-же. Добавленія, стор. 77. — ³⁾ Там-же, стор. 79.

⁴⁾ Порівн. уривок з брошури „Насущный вопросъ“. Там-же. стор. 77 — 81 (уступ на стор. 79).

ської держави і федерація тих автономних частин, се не принцип сучасних руських лібералів, тільки *malum necessarium*, на яке їх централізм годить ся тільки там, де не може не згодити ся.

В 1902 р. появил ся в Штутгарті під редакцією Петра Струве заграничний орган руських лібералів „Освобождение“ (перше число вийшло 1 липня 1902 р.) Характеристично, що „Освобождение“, говорячи про Росію, пише все: „русское государство“, „русское правительство“, „русский народъ“, „русские конституціоналисты“ і т. д., неначе-б у російській державі крім Руських і не було нікого иншого. Всі ті Руські беруть ся очевидно рішати про цілу російську державу, дарма, що вони в ній творять національну меншість. Як се різнить ся приміром від становища партії „Народнаго Права“, яка заявляла, що „федерація і виключне значінє якоїсь одної національности в державі не сходять ся разом“!

В програмі, виставлений в 1 ч. „Освобождения“ „Отъ русских конституціоналистовъ“, є тільки точка: „рівність усіх перед законом і як наслідок сього знесенє всяких національних, станових і релігійних виїмків“. А в поясненю до сеї точки говорить ся, що рівність усіх перед законом означає між иншим „знесенє обмежень в сфері особистого та маєткового права супроти Жидів і Поляків“. Про рівноправність національностей, про їх право політичного самоозначеня програма нічого не говорить.

Нема також у програмі ніякої згадки про виїмкове положенє української національности в Росії, про заборону української літератури указом 1876 р., хоч при точці про „свободу друку“ можна було згадати про указ 1876 р. так само добре, як при точці про „рівність усіх перед законом“ згадано про потребу „знесеня обмежень в сфері особистого й маєткового права супроти Жидів і Поляків“. Тай загалом українське питанє для органу руських конституціоналістів аж до

77-ого числа з 26 вересня 1905 р., себто більше трьох літ, не існувало, хоч друкували ся в ній статі в першій мірі про питанє польське, а далі про фінляндське, вірменське, жидівське і т. д.

Протягом 1903 р. повстала організація руських лібералів „Союзъ Освобожденія“, яка уконституувала ся офіційально в січні 1904 р. в Петербурзі. Група членів сеї організації виробила в 1904 р. проєкт руської конституції, виданий редакцією „Освобожденія“ з початком 1905 р. в Парижі під назвою: „Основной государственнй законъ російской имперіи. Проектъ русской конституции, выработанный группою членовъ Союза Освобожденія“.

В сій проєкті національне питанє зовсім поминене. Автори проєкту роблять виїмок тільки для Фінляндії, якій признають для її внутрішних справ окрему конституцію, себто дають їй те, що вона мала перед 1899 р. Для всіх інших народів російської держави вистарчає на їх думку постанова: „Всі руські громадяни рівні перед законом. Ріжниця походження й віри не може потягати за собою нерівність громадян або нерівність політичних прав та обовязків“¹⁾.

Редактор „Освобожденія“ Струве написав до сього проєкту передмову, в якій зазначає, що є одна точка, в якій він з авторами проєкту різко розходить ся. „Ся точка — польське питанє... Треба перше всего ясно зрозуміти, що русько-польський спір порішений історією. Державні претензії Поляків на території, що знаходять ся поза „Конгресівкою“, відкинені історією і не можуть бути воскрешені. Але коли се болюче питанє силою зружя і ще більше силою часу усунене, питанє про зворот Полякам їх вітчизни може бути сьміло поставлене й радикально порішене... Таке рішенє можливе тільки під

¹⁾ Основной государственнй законъ російской имперіи. Стор. 3.

умовою принципіального признання конституції 1815 р. і скликання — рівночасно з установчими зборами держави — установчих зборів (сойму) польського царства. Оба установчі збори повинні виробити основи русько-польської згоди¹⁾. Те саме домагане кладе Струве в статі „Демократическая партия и ее программа“²⁾.

Значить, Струве принципіально годить ся з централізмом проекту групи членів „Союза Освобождения“, тільки домагаєть ся виїмку для Польщі. Коли-ж він відкидає претензії Польщі на ті не-польські землі колишньої польської держави, які знаходять ся поза „Конгресівкою“ (отже Холмщину лишає таки Полякам), то не тому, що признає за ними таке саме право на самостійність, як за Польщею, тільки тому, що вважає їх руськими землями.

В марті 1905 р. відбув ся з'їзд „Союза Освобождения“, на яким делегати з України на підставі порозуміння з українськими лібералами, радикалами й демократами поставили „домагане областної автономії шляхом ділення Росії на області відповідно до однородности економічних географічних і етнографічних умов“³⁾. Деякі дуже визначні земці-освободенці виступили ясно і різко проти сих домагань, доказуючи, що губернія, се найвідповідніша одиниця по території й людности для організації автономії. На їх боці була сороклітня практика, привичка і традиції. Горюча оборона областного принципу, з якою виступили представники всіх південно-руських груп, не могла переконати цілого з'їзду. Більшість членів з'їзду відкинула його як загальний принцип місцеві автономії Росії. Але як виїмок він уже був прийнятий у проект програми для Польщі, Литви і Закавказзя.

¹⁾ Там-же, стор. XI — XV.

²⁾ „Освобождение“, ч. 67 з 18 марта 1905 р.

³⁾ Звертаю увагу на ідентичність сього домагання з програмою Драгоманова в „Вільній Спілці“.

З'їзд узяв під увагу й домагане Українців, яке заступали всі представники лівденно-руських груп, бо всі вони мали інструкції своїх членів-Українців, і додав до вичислених областей також Україну¹⁾.

Ся точка програми передана в статі „Програма Союзу Освободження“²⁾ так: „Як найширша областна автономія повинна бути в кождім разі полишена тим областям держави, які різко визначають ся своїми побуговими та історичними умовами, приміром Польщі, Литви, Україні або Закавказю“.

І знов Струве виступив проти сеї точки програми в обороні Польщі і проти України. В тім самім (69 — 70) числі „Освободження“ в статі „Къ программѣ Союзу Освободження“ він пише: „В точці про областну автономію ми взаємно неправильним поставлене на одну дошку Польщі, Литви, України й Закавказя. Польське Царство по нашому глибокому переконанню повинно бути з самого початку свободного політичного життя Росії поставлене в такий сам державно-правовий стан, як Фінляндія. чого зовсім не можна прикласти до таких областей, як Закавказе, а тим більше Литва й Україна. Одно з двох: або точка про областну автономію дає занадто мало для Польщі, при тім мало з точки погляду не якоїсь абстрактної справедливости, а реальної політики, — або, коли ту точку розуміти дуже широко, вона йде дуже далеко супроти інших областей Росії крім Фінляндії і Польщі“.

Се чи не перший раз заговорив редактор „Освободження“ про Україну, заговорив, щоб означити, що їй не належать ся такі самі права, як Польщі.

Нарешті, після більше трьох літ існування, орган руських конституціоналістів заговорив про

¹⁾ Із статі „Русскія оппозиціонныя партіи и украинцы“ в 77 ч. „Освободження“.

²⁾ „Освободженіє“, ч. 69—70 з 20 мая 1905 р.

українське питання докладніше. В 77 числі „Освобождения“ з 26 вересня 1905 р. виступив якийсь „Українець“ зі статтю „Русскія оппозиціонныя партіи и украинцы“, в якій відповідає на справедливі, загалом беручи, закиди віденської „Ruthenische Revue“¹⁾, що руські опозиційні партії ігнорують українське питання, а то й вороже ставлять ся до нього, особливо до автономії України.

На закид, що „Освобождение“ за весь час свого існування не містило статей про українське питання, „Українець“ відповідає, що коли таких статей в „Освобождении“ не було, то видно, Українці їх не прислали, значить, вони самі тут винні, сам же редактор „Освобождения“ не ознакомлений на стільки з українським питанням, щоб писати про нього самостійні статі. На таке „оправдане“ треба сказати, що по-перше, коли редакція „Освобождения“ вважала українське питання на стільки важним, що треба про нього писати, то повинна-б сама пошукати автора, який знає се питання, а по друге — якже-ж міг Струве взяти на себе таку визначну роль, роль репрезентанта руського ліберального руху перед Європою, як міг узяти ся рішати про долю цілої російської держави, як міг так категорично відмовити Україні прав, які признає Польщі, коли він не підготовлений писати статі про питання, яке відноситься безпосередно до 30 мільонів громадян російської держави?! В таких разі, замість по своєму „глибокому переконанню“ відмовляти Україні прав, треба було перше всего познакомити ся з українським питанням.

Автор статі, як Українець, закликає українську демократичну й радикальну партію, щоб вони вступили на автономних основах у „Союзъ Освобождения“, бо „тільки така програма, осно-

¹⁾ Див. ч. 13 з 1905 р., статі: 1 Der ultranationalistische Standpunkt der russischen Oppositionsparteien. Von J. L. N. (Kijew) i 2) Die Ukraine und die russische Gesellschaft. Von W. Kuschnir (Wien).

вана на переконанню про культурну й політичну єдність з Великоросією, достойна нас“, себто Українців. Отже з фразами про „культурну й політичну єдність“ України з Великоросією треба-б бути обережнішим і заки з ними виступати, найперше пояснити їх зміст, бо сказані так загально, без пояснень, вони занадто нагадують тих, що в обороні „самодержавія, православія и народности“ також жадають від українського народу всякої „єдно ти“ з Великоросією, спiniaючи в імя тої „єдності“ всіми способами український національний розвиток.

В кінці звернемо увагу на ту подвійну міру, яку має „Освобождение“ для Польщі і для України. В польській справі заявило воно устами Струве, що „рішене польського питання можливе тільки під умовою принципіального признання конституції 1815 р.“ Коли ж „*Ruthenische Revue*“ зробила руським опозиційним партіям закид, що вони ніколи не протестували проти зломаня російським правительством Переяславського договору з 1654 р., яким Україна злучила ся з московським царством на автономно-федеративних основах, те саме „Освобождение“ устами „Украинца“ відповіло, що „на сей договір можуть покликати ся тільки невеликі гуртки Українців крайніх шовіністів“. І конституція Польського Царства з 1815 р. і Переяславський договір з 1654 р., се історичні факти. Чому-ж один з них треба принципіально признати, а на другий можуть покликати ся тільки крайні шовіністи?

І так сучасний руський ліберальний рух, на скільки він проявляв ся в „Освобожденію“ та в проєктах і програмах тих груп, що вважали „Освобождение“ своїм органом, для рішення українського питання вважав достаточним „право на культурне самоозначенє на, одностий“¹⁾, якого зміст

¹⁾ „Программа Союза Освобождения“, „Освобождение“, ч. 69 — 70.

зводиться до „уживання в початкових школах і всіх місцевих інституціях народньої мови“¹⁾. Національно-політичну рівноправність усіх народностей російської держави, з чого випливала-б національно-політична рівноправність і для українського народу, а тим більше автономію України признано справами не на часі. Централісти по своїм принципам, руські ліберали роблять уступки в напрямі автономії тільки там, де мусить, приміром для Фінляндії або для Польщі, в якій крім того бачать державний центр, рівнорядний з російським.

Наслідниця „Союза Освобождения“, руська конституційно-демократична партія („кадети“), признає, загалом беручи, такі самі принципи, які ми бачили в статях Струве, себто централізм, з-під якого мала-б бути викинута тільки Фінляндія й Польща. Во є території, до автономії „дозрілі“, як Польща, і „недозрілі“, як Україна, себто такі, що мають національну свідомість і силу, з якою треба числити ся, і такі, що тої свідомости і сили, завдяки віковому винищуванню їх національного життя російським самодержавієм, не мають...

¹⁾ Там-же.

IV.

Польські соціалістичні кружки існували за границею, в таких західно-європейських пристановищах революційної еміграції, як Англія, Бельгія, Франція, Швейцарія, вже в другій половині 60-их і в першій половині 70-их років 19 віку. Так само в Галичині і в російській Польщі бачимо завязки соціалістичного руху з самого початку 70-их років. Але соціалістичний рух у російській Польщі на ширші розміри починається тільки при кінці 70-их років. В 1878 р. почалися в Варшаві перші арештованія за соціалізм, наслідком чого часть польських соціалістів виїхала за границю. Деякі з них зупинилися в Галичині, де вже в 1879 р. відбувся проти них звісний краківський процес; інші поїхали до Женеви і там 1 жовтня 1879 р. видано 1 число газети „Równość“, у якій зараз на вступі надрукована програма („Program socyalistów polskich“), зближена більше до Бакунінського анархізму, як до Марксівського соціально-демократизму.

В тій програмі національно-політичне питання зовсім поминене. Знаходимо в ній тільки такі загальні принципи, як: „4) Повна суспільна рівність громадян без різниці пола, раси й народности“ і 6) „...домагаємося федеративних звязків із соціалістами всіх країв“¹⁾. Статя „Nasz program“

¹⁾ Mazowiecki, Historia polskiego ruchu socjalistycznego w zaborze rosyjskim, стр. 25.

у 5 числі газети „Równość“ показує ще яснійше, що тодішнім польським соціалістам присвячував ідеал свободної злуки одиниць у групи, груп у висші форми суспільної організації і т. д. з низу в гору, при чім „усяка будуча суспільна федерація не може вбивати як самостійности одиниць, так і суспільних груп, при так само свободній злуці в справах загальних потреб“¹⁾ „Причини, які можуть лучити громади в більші цілости, лежати-муть в економічних, географічних, і інших умовах публичного життя. Крім сих є ще причини чисто моральні, етичні, національні, етнографічні, які заставляють людей лучити ся в певні моральні цілости“²⁾. Вірячи в близьку перемогу соціальної революції, по якій настане представлений вище в загальних рисах устрій, польські соціалісти, що видавали „Równość“, відкидали рішучо домагання відбудовання польської держави. Для характеристики їх поглядів на ту справу нехай послужить кінцевий уступ промови Вариньського³⁾, виголошеної на міжнародних зборах у 50-літні роковини повстання 1831 р.: „Нині... байдужі для нас ті чи інші границі польської держави, задача наших патріотів. Наша вітчизна цілий світ.. Не творимо ані ворожих собі держав, ані ворожих собі народностей. Ми земляки, члени одної великої народности, нещасливішої як Польща, народу пролетаріїв. Прапор того народу — наш прапор, його інтереси — наші інтереси, його виграна буде нашою перемогою. А коли прийде хвиля нашого повстання, то вже не оклики „Нехай живе Польща!“ або „Pereat Москва!“ витати-муть нас, тільки один спільний оклик для цілого світа пролетаріїв: Нехай живе соціальна революція!“⁴⁾.

¹⁾ Там-же, стор. 29. — ²⁾ Там-же.

³⁾ Людвік Вариньський, один із перших організаторів соціалістичного руху в російській Польщі, один із обжалуваних у звіснім краківським соціалістичним процесі 1789 р., опісля засуджений у варшавському процесі „Пролетаріату“ 1885 р. на 16 літ тюрми, в якій і вмер (у Шлісельбурзі) 12 лютого 1889 р.

⁴⁾ Historya, стор. 35.

Вважаючи таке становище в національній справі принципіально вірним, мусимо одначе польській соціалістичній групі „Równość“ зробити закид, що вона тих основних принципів не старалася приміняти до конкретних відносин, не зазначила, яку територію діяльності вибирають собі польські соціалісти і яке їх становище до безпосередніх сусідів польського народу — тих недержавних народів, що колись стогнали під ярмом польської держави. Можна, що правда, допустити, що всі ті питання рішаються вже основними принципами, і там, де границі народності і держави прикриваються, було би навіть зайвим підносити сю справу; але там, де держава складається з кількох націй, при чім одна панує, а інші поневолені, се питання треба доконче дуже докладно роз'яснити.

І хоч вітчизна пролетарія цілий свѣт, то польському пролетарієви не сьміє бути байдуже, які границі для будучої польської держави зазначають ті, що хочуть відбудувати її, бо завдяки тій байдужности він міг би стати мимовільним спільником реставраторів історичної Польщі в закріпощенню недержавних націй.

Що група „Równość“ не здавала собі ясно справи з того, які повинні бути відносини польського пролетаріяту до недержавних народів історичної Польщі, на се маємо свѣдоцтво Драгоманова¹⁾, що в її французькій бюлетені Галичина представляла як частъ Польщі.

В 1881 р. „Równość“ задля хвилих непорозумінь серед групи перестала виходити і замість неї почали видавати „Przedświt“, коло якого, усунувши непорозуміння, зібрала ся знов ціла група. Погляди тої групи на найблизші задачі соціалістичних партій у Росії і на національне питання можна пізнати з її відозви до руських соціалістів з 31 падолиста 1881 р. З сеї відозви

¹⁾ Историческая Польша, стор. 206.

бачимо, що польські соціалісти не вірять уже в близькість соціальної революції і заявляють, що „для здійснення тих задач (себто задач соціалістичних партій) конечна політична свобода, якої недостає в Росії робить нечувані перешкоди масовій організації робітницької класи“, та що „супроти боротьби за політичну свободу в границях російської держави висуване польського національно-політичного питання може тільки шкодити тій боротьбі і тим самим бути шкідливим для інтересів робітницької класи“. В справі організації соціалістичних партій відозва заявляє, що „а) на характер соціально революційної організації впливають виключно загально-економічні інтереси і політичні умови; б) організація соціалістичних партій може бути переведена з одного боку на підставі економічних, з другого на підставі фактично існуючих державно-політичних умов при чім етнографічні границі народностей не можуть служити за підставу до організації, наслідком чого с) польська соціалістична партія, як однастайна цілість, не може існувати, а можуть бути тільки польські соціалістичні групи в Австрії, Німеччині, Росії. які спільно з соціалістичними організаціями інших народностей в даній державі творять організаційну спілку, що одначе не перешкаджає їм лучити ся як із собою, так і з іншими соціалістичними організаціями“. В кінці відозва доходить до таких висновків: „І. Треба конче зорганізувати одну загальну соціалістичну партію, в якій склад увійшли би соціалістичні організації різних народностей в границях російської держави. II. Треба конче, аби організації, що борються тепер віддільно на економічній і політичній полі, злучили ся в цілі ведена акції спільними силами. III. Треба конче виробити спільну політичну програму для всіх соціалістів, що працюють у границях російської держави,

програму, яка зовсім відповідала би висловленим нами домаганням¹⁾.

Отсій відозві треба закинути, що в ній не сказано, на яких основах повинна бути перебудована російська держава, коли в ній буде виборена політична свобода, а далі, що в ній польські соціалісти в справі організації соціалістичних партій стали на державну точку погляду, заявляючи, що та організація може бути переведена на підставі фактично існуючих державно-політичних умов, а не на підставі етнографічних границь народностей. Тільки коли так, то що треба розуміти під польськими соціалістичними групами? Чи се організації на підставі етнографічних границь польського народу в Австрії, Німеччині, Росії, чи може на підставі державно-політичних границь бувшої польської держави? Бо коли се організації на підставі етнографічних границь польського народу, то се противило ся-б вказаному в горі поглядові про виключність державно-політичних умов організації, а коли се організації на підставі державно-політичних умов бувшої польської держави, то се противить ся державно-політичним умовам теперішньої російської, німецької, австрійської держави. Так чи інакше — все таки признаєть ся рація існування польським соціалістичним організаціям, хоч до сього нема тих основ (економічні або фактично існуючі державно-політичні умови), які автори відозви вважають konieczними для творення організації. Тай загалом становище польських соціалістів у сій справі дуже неясне: відкинувши етнографічну границю як підставу організації, вони все таки говорять про соціалістичні організації різних народностей в Австрії, Німеччині, Росії, з якими мають лучити ся польські соціалістичні групи. Зрештою коли-б не те відкидане етнографічної границі як підстави організації, то такий

¹⁾ Historya, стор. 41—42.

тип партійної організації, який подає відозва (під с), раціональний, очевидно під умовою, що національні групи одної держави будуть злучені з собою на федеративних основах.

Державне становище польських соціалістів виходить також і з того, що вони, домагаючи ся зорганізована загально-російської соціалістичної партії і вироблення для неї спільної програми, звернули ся з тою пропозицією тільки до руських соціалістів. Виходить, що або в російській державі нема інших націй крім польської і руської, або польські і руські соціалісти компетентні виробити план організації і програму для всіх націй російської держави. Так чи инакше — польські соціалісти говорять тільки про державні нації, польську і руську, хоч ті дві нації ніде з собою не стикають ся, а переділені кількома недержавними націями, з якими перше всього повинні-б ясно поладити свої відносини і польські і руські соціалісти.

Тепер перейдемо до другої польської соціалістичної організації „Lud Polski“ (1880—1882). В програмі сеї організації стрічаємо домагане незалежності Польщі, чим різнять ся вона від попередньої організації („Równość“ — „Przedświt“). Але се домагане висловлене дуже неясно: по перше не знаємо, чи се відбудоване Польщі має наступити ще в теперішнім, капіталістичнім устрою, чи аж по соціалній революції, а по-друге, що важнійше, в яких границях, історичних чи етнографічних, має бути Польща відбудована. Програма „Lud-u polsk-ого“ говорить про „національну незалежність в границях добровільного тяготіння“ („dobrowolnego ciążenia“, що по французьки і по руськи автори програми перекладали дуже свобідно і неточно: „dans les frontières de libre fédération“, „въ границахъ добровольнаго союза“) ¹⁾ Одначе ся фраза зовсім неясна. Коли-б

¹⁾ Историческая Польша, стор. 205.

автори програми мали на думці Польщу в етнографічних границях, то були-б се сказали, не обвиваючи в такі неясні фрази, як „dobrowolne ciążenie“, а коли та фраза має мати яке значінє, то хіба те, що автори програми хотять, аби в ті границі відбудованої Польщі ввійшли також на підставі „dobrowolnego ciążenia“ й не польські народности (що ще яснійше видно з французького і руського перекладу слова „ciążenie“ на „fédération“, „союз“). Що так і не инакше треба толкувати національну програму „Lud-u polsk ogo“, на се маємо ще один док-з. Душею сеї організації був звійний польський соціаліст Болеслав Лімановский, у якого писанях скрізь бачимо менше або більше ясно висловлене бажанє відбудовання історичної Польщі, очевидно, „на підставі добровільної федерації“ народів, які колись входили в склад польської держави.

І так коли львівський журнал „Przegląd społeczny“ (1886 до 1887 р.) у серії статей п. н. „Szkice programowe“ (том I, 1886 р.) поставив домаганє відбудовання польської держави в етнографічних границях, Лімановский уважав за відповідне запротестувати проти такого поставлення справи відбудовання Польщі. „На мою думку. — пише він¹⁾, — сама етнографія не вистанє до виясненя питання народности... Етнографія дає пізнати матеріял народностей, але яким способом з того матеріялу вироблюєть ся і формуєть ся моральна істота народу, про се учить історія“. І навівши для приміру французький патріотизм Альзакії, „мимо швабської мови“ її людности, і Швайцарію, в якій склад входять чотири народности, заявляє: „Національне питання, яке тепер найострійше проявляєть ся в Східній Європі, се властиво питання рівноправности народностей. Там, де політична свобода укріпила ту рівноправність, національні відносини

¹⁾ Dyskusye, „Przegląd Społeczny“, tom II, 1887, стор. 51 — 52.

стратили свою острість і відбувають дальші свої еволюції спокійно". Тут знов Лімановський не висловлює ясно свої думки, але його виступ проти етнографічного принципу, висунене принципу історичного, примір Швейцарії, в кінці зведене національного питання до питання рівноправності народностей, про яку можна говорити тільки тоді, коли ті народности входять у склад одної держави, — все те приложене до польських відносин може мати тільки таке значінє, що національно-політичним домаганем Лімановського не є Польща етнографічна, тільки історична, очевидно з рівноправністю для народів, що ввійдуть в її склад. Тільки чому така держава, зложена з кількох рівноправних народів, усе таки має називати ся Польща? Загалом таке неясне становище і „Lud-y-polsk-ogo“, і Лімановського, і — як побачимо далі — також інших польських соціалістичних організацій доказує тільки, що вони ще не визволили ся з під впливу державних традицій історичної Польщі, хоч з другого боку не мають також уже відваги признати себе явними прихильниками історичної Польщі, і обзивають свої історично-польські тенденції в фрази про добровільну федерацію, про рівноправність народів і т. д.

В початках 80-их років повстала ще третя програма польських соціалістів, а саме „Program socyalistów polskich i rusińskich we wschodniej Galicyi“ з січня 1881 р. Уложена у Львові групою польських, українських і жидівських соціалістів і вислана до друку до „польської друкарні“ в Женеві (Imprimerie polonaise, Chemin Neuf, 13), вийшла вона з друку зі зміненою назвою: „Program socyalistów polskich wschodniej Galicyi“¹⁾, дарма, що така назва не відповідала змістови. А коли автори програми запротестували проти такої самовільної зміни, на надруковану програму наліплено другу назву: „Program socyalistów galicyjskich“.

¹⁾ В наших руках примірник власне з таким титулом і з нього брати-мемо дальше цитати.

Автором сих обох змін, який так завзято старався знищити „rusińskich“ соціалістів, був — по свідощтву одного з авторів програми, Івана Франка¹⁾ — Лімановський.

А тепер перейдїм до національної справи в тій програмі.

„Національна справа що до самої основи соціалізму, се річ другорядної ваги, але з огляду практичної діяльності при сучаснім стані національного питання (особливо у нас) вимагає глибшого розсліду. Стремлячи до свободи і знесення всякого гнету, соціалісти не можуть бути байдужі супроти національного гнету, і там, де національне питання не полагоджене ще так, як пр. у Франції, Німеччині²⁾ і т. д., мусять вони активно стреміти до піддержання окремішностей ріжних дрібних народностей, — чи задля свого автономічного і федеративного становища в загалі, чи з тої причини, що тільки коли примінять ся до місцевих національних елементів, зможуть впливати на той елемент у своїм дусі і вести його з собою до злуки і збратання народів, чого ніяким гнетом не можна досягнути“³⁾.

„В нашім краю, де на одній території живуть побіч себе люди, а навіть громади ріжних народностей, не вільно соціалістам одної народности вважати себе представителями цілої території, тільки треба радше стреміти до федеративної спілки, в яку входили би групи соціалістів усіх народностей, лучачи ся до спільної діяльності, але кожда в своїм крузі заховуючи повну автономію і свободу акції. Таку власне федерацію творять соціалісти Східної Галичини. Організуючи пролетарят польський,

¹⁾ Див його увагу в „Літ.-Наук. Вістнику“ 1904, кн. XII, стор. 179 (науковий відділ).

²⁾ В Німеччині національне питання властиво зовсім не полагоджене, з огляду на польські, датські і французькі провінції німецької держави.

³⁾ „Program“ стор. 6—7.

український і жидівський, що залюднює сей край, стремимо до витворення сильної робітницької партії, яка на території, зайнятій тим пролетаріатом, працювала би в дусі загальних соціалістичних принципів, пильно узгаднюючи місцеві умови. Кожда національна група, що входить у склад тої федерації, мати-ме повну автономію у своїх внутрішніх справах і свободу лучити ся зі спорідненими групами, які існують деінде. І так Поляки-соціалісти, що входять у склад нашої федерації, працювати-муть спільно з Українцями в Галичині, а рівночасно можуть прилучити ся як незалежна польська група до діяльності пр. групи варшавської, краківської, жєневської і т. д. Українці внов, крім солідарної з Поляками акції в Галичині, можуть самостійно прилучити ся до українських груп, групи „Громади“ і т. д. А в самім краю там, де народ чисто-польський, працю обіймуть Поляки, де чисто український, Українці, а в мішаних громадах пропаганда відбуваєть ся спільними силами.

„Жиди в нас до сеї хвилі, не втративши своїх окремих рисів, становлять у своїй більшості окрему народність, з якою нам також треба числити ся. Тому ширячи наші принципи, будемо звертати ся до жидівського пролетаріату, де треба, навіть у вживанім ним жаргоні, хоч той жаргон не має в собі може умов правильного язикового розвитку¹⁾.

„Польсько-українська²⁾ робітницька партія не може мати нічого спільного з партією, яка стремить до відбудованя Польщі з Ягайлонської епохи „від моря до моря“. Ми не хочемо пано-

¹⁾ Там-же, стор. 7—8.

²⁾ Чому не польсько-українсько-жидівська? Загалом автори сеї програми не прикладають її консеквентно також до Жидів, хоч заявляють, що хотять організувати польський, український і жидівський пролетарят. Так пр. не згадують вони, розвиваючи плян своєї організації, про жидівську національну групу.

вання одної нації над другою. Ми прихильники як найширшої федерації і маємо те переконання, що кождий нарід тільки на підставі окремішнього існування і повної свободи може успішно розвивати ся. Рівнобіжно з тим розвитком зникати-ме національна зависть, зростати-ме солідарність свобідних народів і загально-людське почуття. Людськість у своїм розвитку проявляє постійне стремління до витворювання окремішних національних індивідуальностей і до скріплювання рисів, спільних усім тим індивідуальностям¹⁾.

Як бачимо, програма польських, українських і жидівських соціалістів Східної Галичини покинула рішучо державну точку погляду і стала на точку народню. Тільки соціалістична діяльність у Галичині не пішла по тій програмі...

В 1881 р. соціалістичні організації в російській Польщі були розбиті внаслідком численних арештовань. На їх руїнах востала завдяки невсипущій праці Вариньского, який для тої ціли вернув нелегально до краю, і товаришів партія „Пролетаріят“, яка 1 вересня 1882 р. видала в окремій відозві свою програму (Odezwa „Komitetu Robotniczego“ partyi socyalno-rewolucyjnej „Proletaryat“), що в противенстві до програми групи „Równość“ з 1879 р. мала майже наскрізь соціально-демократичний характер.

У тій програмі, зложеній із 7 розділів, із яких три перші, се теоретичне умотивоване програми, а в останніх вичислені програмові домагання, в IV розділі читаємо:

„I. З економічного огляду, згідно з принципами соціалізму, прийнятими на міжнародних конгресах усіх країв, жадаємо: 1) щоб земля і знаряди праці перейшли з рук одиниць на спільну власність працюючих, на власність соціалістичної держави“ — і т. д.

II. На політичнім полі будемо добивати ся як найбільших свобід і з усяким прави-

¹⁾ „Program“, стор. 11—12.

тельством без огляду на його національність доти будемо бороти ся, доки тих свобод зовсім не здобудемо. Осуджуємо рішучо недостачу свободи совісти, мови, зборів, товариств, слова і друку, бо все те ставить великі перешкоди розвиткови робітницької свідомости, то розбуджуючи релігійно-національні ненависти і фанатизми, то унеможливаючи пропаганду і масову організацію, яка єдино може покласти підвалини під будучу організацію соціалістичного устрою“.

Дальше між політичними жаданнями, вичисленими в 7 точках, бачимо: „1) Повна самоуправа політичних груп“, „6) Повна рівноправність конфесій і народностей“¹⁾.

Як бачимо, отся програма признає в будучности соціалістичну державу, що обов'язує її також сказати, на яких територіяльних основах творити-муть ся ті соціалістичні держави: чи се будуть теперішні держави, тільки перебудовані на соціалістичний лад, чи границі тих будучих соціалістичних держав будуть інші, а в такім разі які? На ті питання програма не дає ніякої відповіді.

Політичні жадання програми „Пролетаріату“ треба вважати мінімальною програмою, яка повинна здійснити ся ще в теперішнім, капіталістичнім устрою; видно се з того, що в програмі говорить ся, що недостача політичних свобод унеможливує пропаганду й організацію, яка єдино може покласти підвалини під будучу організацію, соціалістичного устрою. Між тими політичними жаданнями стрічаємо свободу мови, повну рівноправність народностей і повну самоуправу політичних груп, очевидно, все те в границях російської держави. Неясно тільки, як має бути зреалізована та повна рівноправність народностей, чи при помочи національно-політичної автономії,

¹⁾ Historya, стор. 57—58.

чи яким иньшим способом; неясно також, що розуміє програма під політичними групами. Так і не знати, яке становище програми до недержавних народів Росії: чи се вони мають бути тими самоправними політичними групами, чи ті політичні групи мають творити ся на якій иньшій, не національній підставі. Не знати також, чи держава має бути федерацією тих самоправних політичних груп, чи державна організація буде оперта на яких иньших основах.

Яснійше виступає державне становище „Пролетаріату“ в його умові з „Народною Волею“ з 1884 р. Для характеристики тої умови маємо такі документи ¹⁾: 1) нарис тайної умови, вироблений польськими соціалістами; 2) нарис тайної умови, вироблений „Народовольцями“; 3) офіційальна заява центрального комітету „Пролетаріату“ з 1 лютого 1884 р., надрукована в органі „Пролетаріату“ „Walka klas“ і в „Вѣстникѣ Народной Воли“; 4) офіційальна заява „Исполнительнаго Комитета“ „Народної Волі“ з 1 марта 1884 р., надрукована в „Вѣстникѣ Народной Воли“.

Тайної умови таки не заключено, перешкодили сьому арештованя в обох організаціях, так що треба було думати про те, як ратувати свої організації, і нариси таки лишили ся нарисами. Характеристична річ, що польський проект говорив про чотири революційні центри в російській державі: 1) Петербург, 2) Москва, 3) Україна і загалом південь Росії, 4) Польське Королівство і Литва. Але сей проект не припав до вподоби більшості польських соціалістів. „Ми знаємо тільки одну російську партію, „Народну Волю“, — говорили вони — а що до федералі-

¹⁾ Historya, стор 96—103. — Л. Плохockій. Взаимныя отношенія польскихъ и русскихъ социалистовъ, Лондонъ 1902 (відбитка з V книжки соціально-демократичного журналу „Жизнь“, видаваного в 1902 р. в Лондоні і в Женеві).

стичних і децентралістичних стремлінь, то вони виходять із сфери нашої компетенції і ми не можемо входити в договори з трьома організаціями. З Україною ми можемо увійти в спілку окремо, коли вона явно висловить ся в користь сепаратизму від Росії, в противнім разі не бачимо причини вважати її самостійним центром“¹⁾). Проект „Народовольців“, який знає в цілій Росії тільки „Народну Волю“ і „Пролетаріят“, подобав ся Полякам більше, але й на нього не могли вони згодити ся.

Із офіціальних заяв комітетів обох партій видно, що вони поділили цілу російську державу між себе. В заяві „Пролетаріату“ читаємо між иньшим: „Свою діяльність партія веде всюди, де більшість людности говорить по польськи і де можуть бути приложені її програма і тактика. Приготовані і зорганізовані шляхом боротьби боєві сили партії будуть звернені на повалення існуючого ладу і захоплене власти Центральним Комітетом“²⁾). До заяви „Народної Волі“ вернемо далі, говорячи про руські соціалістичні партії.

В тій умові обі партії стали, як видно, на державній і точці погляду, признаючи в російській державі тільки два революційні центри: польський і руський, відповідно до державного становища польської нації в колишній польській і руської нації в сучасній російській державі, і тим самим кажучи недержавним народам підчиняти ся одному або другому центру. „Пролетаріят“, мимо призвання російської державности, все таки зберігає свою незалежність, з другого боку „Народная Воля“, признаючи російську державність, все таки поступаєть ся нею на користь польської державности, але ні одна партія ні друга не поступаєть ся нічим на користь недерж-

¹⁾ Взаимныя отношенія, стор. 7—8.

²⁾ Historya, стор. 97.

жавних народів, тільки ділить їх територію між собою

З початком 1883 р. з „Пролетаріату“ виступила група, яка не годила ся з терористичною акцією сеї партії; та група видала 13 цвітня 1883 р. *Program partyi robotniczej „Solidarność“*. В тій програмі національно-політичне питання зовсім неясне; в 2-ій точці говорить ся тільки, що „політична самоуправа буде оперта на безпосереднім, загальнім голосованю, повній свободі слова, друку, зборів і товариств, рівноправности всіх громадян без різниці пола, стану, народности і конфесії“¹⁾. Яку територію діяльності вибирає собі партія „Solidarność“, які її відносини до безпосередних сусідів польського народу, чи формою будучої суспільної організації буде соціалістична держава і в яких границях, чи може який инший організаційний тип, — на все те програма не дає відповіді. Тим самим не дає вона відповіді на польсько-українське питання.

Арештованя і процес 29 членів „Пролетаріату“ в 1885 р. розбили сю організацію; на її руїнах повстала протягом другої половини 80-их років друга, звісна під назвою другого „Пролетаріату“, який найближшою політичною метою уважав здобуте конституції в Росії з автономією для Польщі.

В 1889 р. настає розлам польського соціалізму. Побіч „Пролетаріату“ повстає „*Związek robotników polskich*“, який відкидає терор і усуває з програми політичну боротьбу, вважаючи своєю метою вести масову агітацію на ґрунті економічних інтересів робітницької класи.

З другого боку в січні 1889 р. вийшло в Парижі 1 число газети „*Pobudka*“, яке принесло „*Program polskiej narodowo-socjalistycznej partyi*“²⁾. В сій програмі стрічаємо домагання незалежности Польщі (VII); питання незалежности Польщі і пи-

¹⁾ Там-же стор. 69. — ²⁾ Там-же, стор. 207—208.

тане соціальне програма вважає нероздільними, неможливими до рішення незалежно одно від другого (XIII); „границі будучої Річи посполитої означить сама революція“ (XVII). Отся програма пригадує програму „Lud-u polsk-ogo“: там незалежність Польщі в границях „добровільного тяготіння“, тут ті границі „означить сама революція“. Значить, нема вже відваги признати ся до державних традицій історичної Польщі, але й нема ще відваги сказати, що Польща кінчить ся там, де кінчить ся земля, залюднена польським народом. Отже неясна фраза: „Нехай рішає будуча революція!“ — фраза, яка лиш тоді має значінє, коли є надія, що будуча революція додасть дещо до території етнографічної Польщі, бо відняти від неї жадні польські революціонери, тим більше національні соціалісти, нічого не дозволять, — коли значить, є надія побільшити польську державу територією не-польських народів. І так за неясною й шумною фразою: „Нехай про границі польської Річи посполитої рішає будуча революція“ може крити ся тільки державна тенденція історичної Польщі. Зрештою становище групи „Rобudka“ не буде дивне, коли додамо, що визначну участь у її діяльності брав Ліма-новський.

Загалом у початках 90-их років погляди на національне питанє в польських соціалістичних кругах починають зміняти ся. Заграничний орган польських соціалістів „Przedświt“ містить ряд статей, яких автори зазначають, що коли руські соціалісти хотіли руйнувати російську державу, Поляки могли йти разом з ними, одначе від коли починаєть ся в Росії акція в цілі перебудови російської держави, Поляки мусять держати ся супроти тої акції з недовірем.

В осени 1892 р. відбув ся в Парижі з'їзд польських соціалістів, у яким узяли участь представники редакції „Przedświt у“, емігранти і представники різних соціалістичних напрямів у росій-

ській Польщі. На тім з'їзді заложено „Zagraniczny Związek Socjalistów Polskich“ і по довгій дискусії ухвалено прийняти в програму домагання незалежності Польщі.

По парижським з'їзді польські емігранти-соціалісти порішили заложити в російській Польщі, де всі дотеперішні організації були розбиті, нову соціалістичну організацію, яка злучила би в собі всі соціалістичні сили і яка працювала би в дусі тої нової програми з незалежністю Польщі, ухваленої на парижському з'їзді. Тою новою соціалістичною організацією стала „Polska Partya Socjalistyczna (PPS)“.

Ще заки появився нарис програми PPS, під фірмою тої партії видано в Варшаві з приводу 1 мая 1893 р. відозву, яка служить ясным доказом, що тодішні польські соціалісти зовсім не здавали собі справи, що се таке Польща і які повинні бути їх відносини до народів, поневолених колишньою польською державою. В тій відозві читаємо між иншим: „Ми робітники і робітничі цілої Польщі, без огляду на народність і конфесію“¹⁾ — і т. д. Ся фраза не може значити нічого иншого, як тільки, що „ціла Польща“ се історична Польща, бо лише в історичній Польщі були різні народности. Коли хто захотів би ту фразу інтерпретувати так, що вона відноситься до етнографічної Польщі, в якій значну часть людности творять Жиди, то ся інтерпретація була б зовсім хибна, бо Жидів Польки в загальї не признають окремною нацією, а тим більше не признавали їх окремою нацією тодішні польські соціалісти. Про отсю відозву згадуємо тому, бо се був перший публичний виступ PPS у російській Польщі і перша неясність на користь історично-польських традицій.

Тепер перейдемо до офіційної програми PPS, яку виробив на поручення парижського з'їзду

¹⁾ Там-же, стор. 239.

„Zagraniczny Związek Socjalistów Polskich“ і яка появилася в 5 числі „Przedświt-y“ з 1893 р. п. н. „Szkic programu Polskiej Partji Socjalistycznej“¹⁾.

У загальній частині програма навіязує до упадку польської держави і заявляє, що „аж на руїнах шляхотської Польщі повстане нова, з певною будучністю, з непобідною силою — Польща соціалістична“. Одначе питає, чи та нова, соціалістична Польща має повстати на руїнах цілої шляхотської, т. є. історичної Польщі, чи тільки на її частині — на польській етнографічній території, поминено тут зовсім. Відповідь на те питає дає спеціальна частина програми, в якій читаємо:

„Польська Соціалістична Партія, як політична організація польської робітницької класи, що бореться за своє визволене з ярма капіталізму, змагає передовсім до повалення теперішньої політичної неволі і здобуття влади для пролетаріату. В тім стремлінню ціль її: 1) незалежна демократична республіка, оперта на таких основах: під політичним оглядом:... 2) Повна рівноправність народностей, що входять у склад республіки на основі добровільної федерації... 4) Рівність усіх громадян краю без різниці пола, раси, народности і конфесії“²⁾.

²⁾ Там-же, стор 243—254.

¹⁾ Текст програми цитую з офіційної партійної публікації п. н. Polska Partja Socjalistyczna w ostatnich pięciu latach, Londyn, Z drukarni partyjnej, 1900, стор. 5 і дальші. Обмежуючи цитоване програми на ті точки, які потрібні до нашої теми, завважимо, що в тій „незалежній демократичній республіці“, яка є метою PPS, був би по програмі PPS ще капіталістичний устрій, тільки на широким демократичних основах і з широким робітницьким охоронним законодавством. До соціалізації того капіталістичного устрою мало-б вести „постепенне усуспільнене землі, знарядів продукції і способів комунікації“ (2-га точка економічної частини програми). Значить, соціалістична партія кладе собі за ціль незалежну демократичну республіку з капіталістичним устроєм, думаючи тільки поступенно заводити в тій республіці соціалістичний устрій.

Тут найперше насуваєть ся питанє, яку територію і які народности обнимати-ме та незалежна демократична республіка з рівноправністю народностей, що ввійдуть у склад її на основі добровільної федерації, з рівноправністю, скріпленою ще раз у програмі запевненем рівности всіх громадян краю без різниці народности?

Відповідь на се питанє дає уступ програми п. н. „Kwestya Litwy i Rusi“, де читаємо: „Польська соціалістична партія, згідно з 2-ою точкою своїх політичних цілей, вважає за потрібне розширити свою діяльність на провінції, звязані давнійше з польською республікою. У своїх відносинах до існуючих литовських та українських організацій партія буде руководити ся змаганням витворити з'єднану політичну силу в ціли поборення гнету, який наляг на край“. До сеї постанови автори згаданої офіційної публікації додають таке поясненє: „Отся ухвала з'їзду 1892 р. була висловом сильно відчуті потреби розширення огнища нашої боротьби з царизмом. Руководили нами ті самі мотиви, які перед літами пхали польських революціонерів на Литву й Україну. Дві сьому причини: перша та, що революція має тим більші вигляди на успіх, чим більшу захопить територію; друга, що Литовців та Українців на рівні з Поляками гнете той сам ворог — російське правительство, отже вони природні союзники під прапором: „Za wolność naszą i waszą“. Не зазначаємо поля нашої діяльності по підручниках географії або історії, бо місце для нас усюди, де сягає вплив польського слова. Несучи соціалістичну пропа-

Підносимо се тому, бо в соціалістичних кругах PPS вважаєть ся революційною соціалістичною партією, коли на правду її революційність буржуазно-демократична (ціль: демократична республіка, яка була також ідеалом усіх буржуазних революцій, почавши від великої французької революції), а її соціалізм, се поступенні соціальні реформи.

ганду нашим братам на Литві й Україні, свободні ми від заиду заборчости, бо ходить нам не о інтереси польськості, тільки о інтереси революції, яка має висвободити народи з кайдан теперішньої неволі й запевнити їм самостійне існування. Так само не зазначаємо через те границь будучої польської республіки, бо про них порішить аж побідна революція, — воля народів, які бороли ся разом¹⁾.

Значить метою PPS є польська республіка. Якже-ж представляє собі PPS границі тої будучої польської республіки?

Одначе тут замість ясної відповіді, конче потрібної з огляду на колишнє державне становище Польщі, стрічаємо неясну фразу, під якою коли не укривають ся свідомі заборчі тенденції, то в кождім разі доказує вона, що PPS в найліпшій разі несвідомо підлягає впливам історичної Польщі. Як „Lud polski“ стремів до відбудовання Польщі, „в границях добровільного тяготіння“, а „Robudka“ заявляла, що „границі будучої Річі посполитої означить сама революція“, так і PPS, ідейна наступниця тих національно-соціалістичних організацій, заявляла, що про границі будучої польської республіки „порішить побідна революція, — воля народів, які бороли ся разом“. Вже розбираючи програму „Robudk-i“, зазначили ми, що та фраза має тільки тоді якесь значіне, коли нею закриті історичні державно-польські тенденції, значить коли є надія, що революція зазначить границі польської республіки ширше, ніж сягає польська етнографічна границя, бо чейже ніхто може не на стільки наївний, аби думати, що PPS дозволить від польської республіки відірвати бодай шматок етнографічної Польщі. І коли PPS не поставила ясно сформульованого домагання відбудування Польщі в етнографічних границях, лишаячи порішене питання границь „побідній рево-

¹⁾ Polska Partya Socjalistyczna w ostatnich pięciu latach, стр. 41—42.

люції". то сю неясну фразу треба вважати або замаскованем домагання етнографічної Польщі з огляду на сильно вкорінені серед польської суспільности історичні державно-польські тенденції, що свідчило би тільки про великий респект PPS перед тими тенденціями, або замаскованем власне тих історичних державно - польських тенденцій з огляду на недержавні народи колишньої польської держави, що знов свідчило би про великий вплив тих тенденцій на програму PPS. Так чи инакше, а ідеал історичної Польщі не остав без впливу на формулюванє програми PPS.

І як дивно формулувала ся та програма! Найперше приймаєть ся до програми точку про „повну рівноправність народностей, що входять у склад (польської) республіки на основі добровільної федерації“, значить, приймаєть ся а ріорі, що будуть народи, які захотять увійти в склад польської республіки, а потім заявляєть ся, що партіє „згідно з 2-ою (т. в. як-раз цитованою) точкою своїх політичних цілей уважає за потрібне розширити свою діяльність на провінції, звязані давнійше з польською республікою“, значить, шукаєть ся членів для тої „добровільної федерації“, щоб було на кім перевести ту „повну рівноправність народностей“, при чім шукаєть ся тих членів як-раз у границях історичної Польщі, яка вже трохи далі вважаєть ся просто органічною цілістю — „краєм“: „у своїх відносинах до існуючих литовських та українських організацій партія буде руководити ся змаганєм витворити з'єдинену політичну силу в ціли побореня гнету, який наляг на край“.

Ті історичні державно-польські тенденції PPS стають ще яснійші з цитованого висше офіційного пояснення становища партії в справі Литви і України, а саме, що коли партія займала таке становище, то „руководили нею ті самі мотиви, які перед літами пхали польських революціонерів на Литву й Україну“. Що до тих мо-

тивів польських революціонерів, до традиції яких так радо навязує свою діяльність PPS, то ми вже бачили, що польських революціонерів у цілій епосі польських повстанчих рухів пхало на Литву та Україну зовсім не бажане виборення самостійности тим країнам, тільки бажане виборення самостійности Польщі в її історичних границях. І коли обставина, що PPS приймає ті історичні державно-польські стремління польських повстань за свої, мала би що доказувати, то хиба те, що тут за соціалістичною маскою скривається державно-польський націоналізм.

Нічого не пояснює й дальша часть згаданого офіційального пояснення, де говорить ся, що партія тому уважає за потрібне розширити свою діяльність на Литву й Україну, бо „революція має тим більші вигляди на успіх, чим більшу захопить територію“, а по друге „Литовців та Українців на рівні з Поляками гнєте той самий ворог — російське правительство, отже вони природні союзники“. Певна річ, що революція має тим більші вигляди на успіх, чим більшу захопить територію, але з цього зовсім не виходить потреба розширення діяльності PPS на всю територію історичної Польщі. „Той сам ворог — російське правительство“ гнєте не тільки Поляків, Литовців та Українців, але і всі інші народи російської держави, не виключаючи навіть руського народу. І коли революція має усунути того ворога, то треба, щоб вона обняла всю територію російської держави, а не тільки територію колишньої польської держави, отже на підставі того аргументу PPS могла-б говорити про потребу розширення своєї діяльності на... Петербург і Москву. Коли-ж вона ограничується тільки на Литву й Україну, то се знак, що тягнуть її туди не так інтереси революції, як інтереси історичної Польщі, бажане стати революційним центром на всіх землях колишньої польської держави.

А тимчасом ті землі не творили органічної цілості навіть тоді, коли існувала польська держава, і тим більше не творять її тепер, так що самотнім аргументом за таким революційним центром, яким хоче бути PPS, може бути хіба принцип нероздільності історичної Польщі. PPS говорить, що і Поляків і Литовців і Українців угнетає спільний верог — російське правительство, і тому потрібна така тісна злука тих трьох народів у боротьбі за їх визволене. Тут PPS має очевидно на думці головне гнет національний, бо політичний і соціальний гнет терплять усі народи російської держави. Але ж не треба забувати, що той національний гнет не для всіх народів історичної Польщі однаковий, а ще більше не однакові дороги, щоб визволити ся з нього, бо коли для польської нації він із хвилику відбудована Польщі скінчить ся, то для Українців, Білорусів, Литовців, Лотишів скінчить ся він аж тоді, коли вони позбудуть ся не тільки російського, але й польського пановання. Вправді PPS каже: борімо ся спільно за відірване історичної Польщі від Росії, а потім кождий з нас заведе собі такий лад, який захоче. Але де гарантія, що та PPS, яка вже тепер хоче мати провід на всій території історичної Польщі, дозволить опісля, по відірванню тої території від Росії, на розділ її? А коли PPS справді щиро думає про повну свободу для всіх народів колишньої історичної Польщі, то чому дорога до тої свободи має вест конче аж через відірване всеї історичної Польщі від Росії? І чому, не питаючи ся ані Українців ані Литовців ані Білорусів ані Лотишів, рішаєть ся з гори, що вони як-раз захотять увійти на основі добровільної федерації в склад польської республіки, а не захотять повної самостійности або такої-ж федерації з Великоросією? Вкінці, що се за добровільна федерація, коли рішаєть ся з гори, що вона мусить існувати? І так даром запевняє PPS при кожній нагоді, коли виступає

з якоюсь державно-польською тенденцією, що, мовляв, „наші принципи виключають зовсім усякі заборчі тенденції“, бо коли-б так було справді, то вона заявила-ся-б за відбудованем етнографічної Польщі, лишаючи иншим народам історичної Польщі рішати самим про себе і признаючи їм таке саме право на повну самостійність, як і Польщі.

Зрештою біла діяльність PPS ствердила тільки те, що говорить її програма, себто, що вона ще не визволила-ся з під впливу історичних державно-польських традицій і в своїх комбінаціях що-до відбудовання Польщі числить майже певне на Литву, а по часті навіть на Україну.

Правда, в лютім 1894 р. розширила PPS у Варшаві й на Литві одноднівку п. н. „Robotnik“, де в програмовій статі п. н. „Sarat i robotnicy“ — як подає Мазовецький — „під Польщею розуміється Королівство, а не цілий російський захват з Литвою й Україною, доказом чого обчислене в тій статі людности Польщі на 10 мільонів, т. є. менше-більше стільки, скільки тоді (1893 р.) могло мати Королівство з деякими повітами сусідньої гродненської губернії ¹⁾).

Але вже в програмових статях п. н. „Etapu“, які помістив партійний орган „Przedświt“ в 1894 р. в цілі доказання недостаточности конституції в Росії для Польщі і konieczности відбудовання Польщі, бачимо, що та відбудована Польща повинна властиво обіймати також Литву й Україну в цілі охорони тамошніх польських елементів від денационалізації. Автор, лякаючи прихильників загально-російської конституції марою денационалізації Поляків на Литві й на Україні, пише: „Пізнійше прийде питане забраних провінцій. Польський елемент, численно репрезентований на Литві й Україні, вже тепер тішить-ся спеціальною прихильністю російського правительства; що-ж то буде, коли на місце теперішнього погор-

¹⁾ Historya, стор. 315.

дженого царизму стане сильна національно-ліберальна буржуазія, яка бачити-ме в польськості ворога, що їй в тім „искони русскомъ краѣ“ робити конкуренцію! Аж тоді можемо сподівати ся правдивих оргій денационалізації і переслідувань¹⁾. Отже ратунок на се — відірвати від Росії всі землі історичної Польщі.

А в статі п. н. „W ważnej sprawie“, в концепції польського повстання стрічаємо такий погляд: „Півмільіона польська революційна армія зовсім здібна не тільки примусити російське військо в Польщі сконцентрувати ся в кріпостях і по части розбити його і блокувати якийсь час у кріпостях, але крім того перенести революцію нагло на Литву, а навіть на Україну. І з огляду на саме географічне положенє, дальше на ліпшу комунікацію в Польщі марш нашєї революційної армії на Литву й Україну може бути швидше виконаний, як мобілізація решти російського війська, зрештою клясично повільна. І не є зовсім неможливе тоді піднесенє сил революції до більше мільіона війська, особливо при рекрутуваню, в значній мірі добровільнім, людности Литви й України“²⁾. Тут бачимо вже зовсім не народню революцію в якій нарід кожної околиці, а тим більше кожної країни повстає до боротьби за свої інтереси, тільки формальну війну польського війська з російським за відірване земель історичної Польщі від Росії, війну, в якій польське військо має напасти на Литву й Україну і тут устроїти рекрутчину в цілі побільшеня своїх рядів, рекрутчину, яка, як обережно висловлюєть ся автор, буде в значній часті добровільна, що властиво значить, що коли литовська й українська людність не схоче добровільно вступити до польського війська й воювати за відірване земель історичної Польщі від

1) „Przedświt“ 1894, ч. 10.

2) „Przedświt“ 1901 р. стор. 91.

Росії, то її польське військо змусить до того, забираючи силою в рекрути. Зачало ся признанем „повної рівноправности на-родностей, щ^о входять у склад (польської) ре-публіки на основі добровільної федерації“, а скін-чило ся примусовою рекрутчиною Литовців та Українців до польського війська!... Аж тепер видно, що справді ті самі мотиви тягнуть PPS на Литву й Україну, які перед літами пхали туди польських революціонерів...

Зрештою признати треба, що що-до України PPS ще досить обережна і все таки признає їй право до незалежності по відірванню земель істо-ричної Польщі від Росії, жадаючи за те, щоб Укра-їна спільно з Польщею боролася за те відірване: „Хочемо бороти ся спільно з Українцями аж до відділу від Росії, а опісля кождий у себе дома урядить ся по своїй волі“, — читаємо в партій-ній публікації „We wspólnem jarzmie“¹⁾ За те що до Литви заборча тенденція PPS таки вже зовсім очевидна.

Як партійні публіцисти PPS вміють прикри-вати історичні державно-польські тенденції „вис-шими цілями“ і так обходити питане границь відбудованої Польщі, — приміром сього може послужити отсей уступ з праці Люсні²⁾: „Польща, се край, що розвитком демократично-цивілізацій-них сил куди перевищує всі інші складові часті російської держави. Вона мусить відірвати ся від Росії в інтересі свободи, і в інтересі того-ж ма-хімум політично-національних свобод лежить, щоб разом з нею відірвали ся як найбільші теріто-рії, які можуть увійти до західно-європейського

¹⁾ L. Płochocki, We wspólnem jarzmie (O narodo-wościach przez carat uciskanych), Londyn 1901, стор. 24.

²⁾ „Niepodległość Polski w programie socjalistycznym“ в виданю: Kazimierz Kraúz, Wybór pism politycznych, Kraków 1907, стор. 139—140. — Михайло Люсня, се власне псевдонім Кравза, найвизначнішого теоретика PPS, що вмер 1905 р.

укладу держав. Патріотичні мужі стану порушують часто питанє границь будучої Польщі, яке ніби має принципіальну вагу. Що-до нас, то не беремо ся означити їх докладно і зовсім не вважаємо принципіальною річю для нашої програми, чи Кримський півостров гарно заокруглив би, чи ні, мапу воскресної Річи посполитої. Якась часть країв, що колись належали до Річи посполитої, тягне ще й нині до Польщі як до цивілізаційного огнища, як до посередниці між ними й Европою; розвиток польської цивілізації ідентифікуєть ся щораз більше з розвитком польського соціалізму, отже роля огнища, тяготіння, провідниці переходить до польської соціалістичної партії. Доки вплив польської соціалістичної партії, т. є. вплив Польщі, сягати-ме в революційній хвилі, сього не беремо ся нарисувати на мапі, але по ту границю партія постараєть ся відірвати територію від Росії. Можна передвидіти, що та сепарація обійме крім Польщі Литву, Латишію, Інфлянти, Курляндію, може часть Білоруси; про Малорусь, на якій, маємо надію, працювати-ме в союзі з польською малоруська — галицька й українська ¹⁾ — соціалістична партія, говорили ми висше ²⁾. Скрізь там революція мати-ме, очевидно, характер і органи місцеві, але в інтересі її успіхів лежить ближше порозумінє між тими органами. А по побіді, беручи справу принципіально і на скільки дальший хід подій залежити-ме від польської соціалістичної партії, кожда із злучених у боротьбі народностей мати-ме повну свободу устроїти ся самостійно або вийти в унію з Польщею; фактично найправдоподібніше Ли-

¹⁾ Слова „український“ уживає тут автор в територіальнім значіню.

²⁾ „Що до Малоруси, то там треба сподівати ся скріплення сепаратистичних стремлінь як на основі висше згаданих загальних прикмет новочасного розвитку, який витворює народности, так і під освідомлюючим впливом української соціалістичної партії в Галичині, яку сила річий в кінці витворила і мусить скріпити“, — говорить автор в тій самій праці на стор. 138.

тва і Латишія утворять з Польщею один державний організм, опертий на принципах автономії і запоруки зовсім свободного розвитку народностям, а з Україною злучить Польщу свободніший союз“.

Крім обходження питання границь відбудованої Польщі характеристична тут та асекурація pro futuro, коли би в відбудованій Польщі з тою повною рівноправністю народів не пішло так гладко, як обіцяє програма. Автор запевняє, що PPS постарается ся відірвати стільки території від Росії, доки сягати-ме її вплив, який він ідентифікує з впливом Польщі, значить, про відірване території від Росії рішати-ме тільки PPS. Але коли ходить про зреалізоване обіцяної в програмі PPS повної рівноправности народностей, то тут автор застерігаєть ся, що те зреалізоване можливе лиш на стільки, на скільки хід подій залежити-ме від PPS, значить, допускаєть ся також можливість інших впливів, ворожих принципови повної рівноправности народностей. І так автор зовсім певний, що PPS зможе відірвати територію від Росії, але сумніваєть ся, чи вона зможе перевести на тій відірваній території свою програму: мовляв, ми вас відвоюємо від Росії, але коли не дістанете рівноправности то се не наша вина...

Як бачимо з того уступу, PPS що до Литви стоїть зовсім на становищі польського державного права, яке злагоджує тільки що до України. Ще сильнійше зазначене те державно-польське становище до Литви в цитованій брошурі „We wspólnem jarzmie“, де читаємо: „Про зовсім самостійне політичне існування Литви по відірванню від Росії трудно думати, хоч би з тої причини, що культурно найсильнійша верства людности Литви — польська — все буде хилити ся до сусідньої Польщі, тим більше, що злука з нею давала б охорону проти стремлень Росії до підбою й пімсти. Найвигіднійша для Литви була би злука з Польщею з забезпеченем кождей народности

розвитку на взірєць Швайцарії, так, аби жадна з них не могла ужити своєї переваги на некористь другої" (стор. 16—17).

Тут треба завважити, що слід би публіцистам з PPS не забувати, що те, що вони називають „Литвою“ т. є. територія, яка називала ся офіційально Литвою в рр. 1569—1772, не є національно одноцільною територією, тільки живуть на ній Литовці, Білоруси й Латиші, а далі скрізь розсіяні в характері пануючої колись державної нації Поляки і в кінці так само розсіяні Жиди. Значить, уже сама „Литва“, се територія, придатна до федерації народностей. А далі на якій підставі PPS допускає, що польська меншість усе буде найкультурнішою верствою на Литві? Адже се можливе лише при угнетанню інших народностей Литви на користь тої польської меншости, бо-ж при свободнім розвитку більшість здібна виплекати й виспу культуру. Значить, Литва тому має на все злучити ся з Польщею, бо сього вимагає тепер інтерес польської меншости. Справді цікавий у програмі соціалістичної партії принцип, аби меншість рішала про долю цілого краю. А що до тої охорони Литви проти стремління Росії до підбою й пімеси, то відірване Литви від Росії при дагьшій істнованю самодержавія в Росії немислиме, а коли-б у Росії запанував такий устрій, що відірване Литви і загалом не-великоруських територій було би можливе, то тоді питає, чи Литва мала би інтерес відривати ся від тодішньої Росії, а по друге, чи тодішня Росія мала би який інтерес підбивати Литву на ново і загалом метити ся на ній. Так то всі ті розумованя можуть мати тільки одну ціль: замаскувати історичні державно-польські тенденції супротив Литви.

Проявляючи історичні державно польські тенденції в справі відбудованя Польщі, PPS мусіла їх очевидно проявляти також в справі організації пролетаріату на землях колишньої польської

держави перед відбудованем Польщі. PPS вважає себе центром соціалістичної організації на всіх тих землях і вимагає, щоб соціалістичні організації всіх народностей колишньої польської держави признали її програму і працювали під її керівництвом. На тій точці PPS веде вічно боротьбу головною з литовськими соціалістичними організаціями і з жидівським соціально-демократичним „Бундом“.

Що до Литви, то з'їзд 1897 р. виступив проти окремої організації польського пролетаріату на Литві, а що-до литовського пролетаріату ухвалив: „З огляду на те, що спільність економічних та політичних інтересів, які полягають на однаковій потребі для Литви й Польщі визволити ся з-під пановання Росії, вимагає спільної акції Литовців і Поляків; що всякий литовський народний рух тим швидше стане клясовим, чим тісніший буде його зв'язок з польським соціалістичним рухом; що в кінці наші принципи виключають зовсім усякі заборчі тенденції, — з'їзд признає організаційну окремішність революційних литовських груп (т. є. таких, що при агітації уживають виключно литовської мови) і поручає Центральному Робітничьому Комітетови стремити до заключення з ними як найблизших зв'язків, опертих на взаємній допомозі, на скільки ті групи в своїй діяльності не будуть будити ненависти до польського народу, такої корисної для заборчих цілей царизму“¹⁾. Аргументація в тій розлученні знає вже з загального становища PPS. Рішає тут не інтерес пролетаріату в загалі і не інтерес литовського пролетаріату, тільки польський національний інтерес.

Що-до Жидів, то PPS стоїть на тій становищі, що жидівський пролетаріат Польщі й Литви не сьміє мати окремої організації, такої як „Бунд“,

¹⁾ Polska Partya Socjalistyczna w ostatnich pięciu latach, стр. 43.

тільки повинен належати до PPS і признавати її програму відбудовання Польщі; в агітаційних цілях PPS допускає існування жидівських секцій і видавала навіть жидівську літературу. Не входячи ближче в отсе питання, яке не належить до нашої теми, зазначимо лише, що годі від жидівського пролетаріату вимагати, щоб він прийняв програму відбудовання Польщі, коли її не признає ще навіть увесь польський пролетаріат.

Що до України, то PPS вимагає тільки, щоб українські соціалістичні партії разом з нею стремили до відірвання всіх земель історичної Польщі, отже й України від Росії.

Так представляло ся становище PPS у національній справі до 1905 р. Першим національно політичним домаганем її програми було відірвання всіх земель колишньої польської держави від Росії і заведення польської демократичної республіки з повною рівноправністю народностей, що увійдуть в її склад на підставі добровільної федерації. Поминувши саме питання відбудованої Польщі в загалі, PPS зайняла дуже хитке й неясне становище в справі границь тої відбудованої Польщі, в чім, як ми старали ся вказати вище, проявив ся власне сильний вплив історичних державно польських традицій на неї. Ті традиції старала ся вона вправді затерти тим, що по відірванню території колишньої польської держави від Росії признавала народам тої території право рішати самим про себе і на випадок їх добровільної федерації з Польщею повну рівноправність. Та коли той сам принцип для всіх народів російської держави прийняла в свою програму на другім з'їзді російська соціальна демократія, називаючи його „самоопредѣленієм“ (Selbstbestimmungsrecht), PPS заявила, що для Польщі самоопредѣленіє недостаточне і вона жадає виразного признання права на повну незалежність. Значить, той сам принцип, який PPS прийняла до своєї програми у відносинах Польщі до інших народів

колишньої польської держави, признає вона недостаточним для означення становища польського народу в російській державі по поваленню абсолютизму. Коли-ж PPS не хоче для польського народу того, що сама підносить не-польським народам колишньої польської держави, то се хіба найліпший доказ, що вона ті народи вважає менше вартними від польського народу, предметом для утворення й розвитку польської державности.

Одначе революція в Росії переконала PPS, що тепер не може бути мови про повне відірвання Польщі від Росії, і наслідком того була зміна програми. В новій програмі, прийнятій на останнім з'їзді цілої PPS, який відбув ся з початком 1906 р., читаємо :

„В міру того, як під впливом... боротьби пролетаріату поступати-ме демократизація держав, мусять розвільнювати ся примусові звязки, що вяжуть три дільниці Польщі з заборчими державами. Як природний вислід того процесу мусять виринути умови злуки трьох дільниць Польщі в свободну демократичну республіку. В тій республіці пролетаріат знайде найбільше прихильні умови для розвитку класової боротьби за здійснене соціалізму, бо нема сумніву, що поділ Польщі на три захвати, впливаючи від'ємно на суспільний і культурний розвиток і витворюючи підставу для повстання націоналістичних стремлень, що затемнюють класову свідомість, тим самим здержує свободний розвиток тої боротьби. Отже стремлячи до здобуття політичної власти, пролетаріат Польщі стремить тим самим до незалежної демократичної республіки.

„Найстрашніша і найсильніша тама, яку пролетаріат у Польщі стрічає в боротьбі за здійснене соціалізму, се царизм. Повалене царизму і заведене на його руїнах республікансько-демократичного устрою, се найблизша і найважніша задача веденої пролетаріатом революційної боротьби, яка з кожним днем затыгає що-раз силь-

нійше звязки солідарности, що лучать пролетаріят усіх частий, усіх народностей російської держави. Щоб одначе новий політичний устрій заповнив нічим не здержувану змогу розвитку всім частям російської держави, разом із царизмом мусить бути повалений і російський централізм, і взаїмні відносини тих частий мусять бути оперті на принципах федерації.

„Вихолячи з тих принципів, PPS бореться за повалення царизму і заведення на його руїнах федерації демократичних республік“¹⁾, — як видно з детальної програми, — з як найдальше йдучим демократичним устроєм та охоронним робітницьким законодавством.

В основу устрою тих республік має лягти між иншим: „Повна політична рівноправність усіх громадян без різниці пола, релігії, раси, народности і мови“. — „Культурна автономія для національних меншостей“. — „Рівноправність усіх мов людности в урядах і судах“²⁾.

„Здійснене отсих стремлінь уважаємо можливим тільки дорогою революції. Внутрішній устрій нашого краю, завойований побідною революцією, має сформулювати конституанта в Варшаві, скликана на основі загального, рівного, безпосереднього і тайного голосовання. Отся конституанта в порозуміню з конституантами, які революція покличе до життя в иньших частях російської держави, означить основи взаїмних відносин сфедерованих частий“³⁾.

В отсій новій програмі PPS сам принцип відбудовання Польщі поставлений вірно, але що до границь і тої будучої незалежної демократичної республіки, зложеної із трьох дільниць Польщі, і тої сфедерованої з иньшими частинами теперішньої російської держави республіки найблизшого часу, яку має сформулювати конституанта в Вар-

¹⁾ Цитую з публікації п. н. „Projekt programu“, друкованої без подання фірми, часу й місця. Стор. 1.

²⁾ Там-же, стор. 2. — ³⁾ Там-же стор. 3.

шаві, — то все таки не бачимо з програми, чи ті границі мають покривати ся з етнографічними границями польського народу в Росії, згідно в Росії, Австрії й Німеччині, чи ні. Програма говорить тільки про „три дільниці Польщі“, не зазначаючи, чи думає тільки про ті часті тих дільниць, які творять польську етнографічну територію, чи про всі три дільниці історичної Польщі; так само, говорячи про „федерацію демократичних республік“ на руїнах сучасної російської держави, не зазначає ясно, чи границі тих республік будуть покривати ся з етнографічними границями народностей російської держави. А таке зазначення видаєть ся нам конче потрібним з огляду на попередню програму PPS і загалом з огляду на історичні державно-польські традиції серед польської суспільности.

Незабаром після сього з'їзду PPS розпала ся на дві окремі групи: „уміркувану“, яка придержувала ся сеї нової програми, і „революційну“, яка держала ся далі давньої програми PPS. Обі групи ріжнили ся і в поглядах на тактику. Уміркована група наближала ся більше до тактики соціально-демократичної партії; група революційна послуговувала ся терористичними способами боротьби, як політичні вбивства, ограблюване державних кас і т. д. Отсей розділ триває й доси, при чім революційна група, яку в загалі треба вважати ідейною наслідницею давньої PPS, сильніша від групи уміркованої.

На з'їзді при кінці 1906 р. революційна група перевела ревізію давньої програми PPS. Отся нова програма тим ріжнить ся від давньої, що коли давня вважала найближшою національно-політичною метою відірване Польщі від Росії, то отся нова програма, вважаючи також метою партії незалежність Польщі, заявляє:

„Доки стан сил робітницької класи, а також загальне політичне положення не дозволяють в даним часі на повне здійснене незалежности чи то

цілої Польщі, чи то польських земель російського завоювання, PPS бореться за устрій, як найбільше зближений до незалежності. Коли ходять тільки о внутрішню перебудову російської держави, PPS хоче здобути для нашого краю як найбільші свободи і права політичні на таких основах: 1) внутрішній устрій краю означить окрема конституанта в Варшаві; 2) наш край матиме власний парламент з повнотою законодавчої влади і власну виконуючу владу (міністерство), залежну від того парламенту і відповідальну перед ним. В відносинах до російської держави PPS активно підпирає його демократизацію, а з окрема в відносинах до народів і країв, угнетених царизмом (Литви, України, Латишії, Кавказу і т. д.) як найдалше йдучу децентралізацію⁴⁾.

В справі перебудови теперішньої російської держави ся програма, — замість ясного принципу федерації демократичних республік, прийнятого в програму на останнім з'їзді цілої PPS з початком 1906 р., — займається тільки відносинами Польщі до Росії, висловлюючи ся тільки неясно і загально про потребу децентралізації. Одначе програма лишає нас таки в непевності, чи „ціла Польща“, се Польща історична, чи етнографічна, а „польські землі російського завоювання“, се польська етнографічна територія в Росії, чи всі завоювані Росією землі колишньої польської держави. В поясненню до сеї програми про єю справу говорять ся ось-що:

„Що-до тих не-руських народів, які знаходять ся в полсженю, подібнім до нашого, то наш обовязок підпирати всі їх політичні змагання. Чим менша буде власть російської держави над Литвою, Білорусю, Україною, Латишією, Кавказом, Фінляндією, — тим труднійше буде їй угнетати

⁴⁾ Wydawnictwo Polskiej Partji Socjalistycznej. Frakcyja rewolucyjna. Objasnienie programu Polskiej Partji Socjalistycznej. Napisał A. Wroński. Kraków 1908. Стр. 43.

нас... Нашим змаганем повинна бути децентралізація окраїн; не повинні вони бути управлювані з одного центра, з Петербурга але кожда повинна сама управляти собою. Як повинна управляти собою, сього ми їм не потребуємо накидати, се буде означене соціалістичними і революційними партіями тих країв“ ¹⁾.

Від партійних пояснень давньої програми PPS ріжнить ся отсе пояснене в користь незалежности не-польських народів колишньої польської держави. Але власне з огляду на всі польські історичні традиції і з окрема на виразні сліди тих традицій в давній програмі PPS ми воліли-б почути ясну програмову заяву, що PPS вважає Польщею тільки польську етнографічну територію.

Але й уміркована група PPS на своїм останнім з'їзді ²⁾ відрекла ся федерації демократичних республік як принципу перебудови російської держави, домагаючи ся тільки як найширшої автономії Польського Королівства. Між иншим пояснюють сю зміну тим, що уміркована фракція PPS хотіла-б з'єдинити ся з „Соціальною Демократією Польського Королівства“, яка є автономною частию російської робітницької соціально-демократичної партії і разом з нею відкидає федеративний принцип, домагаючи ся тільки для Польщі автономії, при централістичнім устрою російської держави в загалі.

Обі групи PPS, домагаючи ся автономії тільки для Польщі, забувають, що автономія якоїсь частини держави тільки тоді має запевнену будучність, коли ціла держава творить федерацію автономних частин, бо тоді спільний інтерес всіх автономних частин каже їм боронити автономно-

¹⁾ Там-же, стор. 49.

²⁾ Сей з'їзд відбув ся в першій половині січня 1908 р., отже власне підчас друкування сих листків, через що й не можу ще покликати ся на друкований текст ухвал з'їзду, а тільки опи-раю ся на устних інформаціях.

федеративного принципу. Коли-ж автономію має тільки невеличка часть держави, або й кілька таких частий, але на основі неоднакових відносин супроти центра, тоді центрови легко буде ту автономію звести на ніщо, як се ми бачили на т. зв. Конгресовій Польщі, або на Фінляндії.

Кінчаючи огляд програм PPS, треба сказати, що її становище до не-польських народів колишньої польської держави остається й доси невисланим.

В звязку з PPS треба обговорити становище близької з нею польської соціально-демократичної партії Галичини і Шлезка до українського питання. Польська соціально-демократична партія в Галичині від самих початків свого існування вважала себе братньою партією PPS і признавала її національно-політичну програму, а на з'їзді австрійської соціальної демократії в моравському Берні 1899 р. зложила устами делегата Регера офіційну заяву, що стремить до відбудовання Польщі ¹⁾. На міжнароднім соціалістичнім конгресі в Ціріху 1893 р. польські делегати з Галичини утворили з делегатами PPS одну польську секцію ²⁾. Сей союз делегатів польської соціальної демократії в Галичині з делегатами PPS ще скріпився на міжнароднім конгресі в Лондоні і від тоді союз між сими обома організаціями стає що-раз ближший, а рівночасно польська соціальна демократія Галичини поборює ті польські соціалістичні організації в російській Польщі, що виступали ворожо проти PPS. Крім того 9-ий з'їзд польської соціально-демократичної партії Галичини в Кракові 1904 р. ствердив офіційно, що „польська

¹⁾ Див. Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreich, abgehalten zu Brünn. Wien 1899, стор. 108.

²⁾ На попереднім міжнароднім конгресі в Брукселі 1891 р. галицький делегат Дашинський входив також у склад загально-польської делегації, але PPS тоді ще не існувала.

соціально-демократична партія в Австрії остає в тіснім братерстві і моральнім звязку з PPS⁴.

Заявляючи свою солідарність з PPS, польська соціально демократична партія Галичини мусить прийняти на себе також відповідальність за становище PPS до народів колишньої польської держави.

Але крім того вона стикаєть ся й безпосередно з українським питанням. Якже-ж відноситься вона до нього?

До 1897 р., коли то австрійська соціальна демократія зорганізувала ся на основі федерації національних груп польська соціальна демократія виступала офіційно як галицька соціальна демократія, репрезентантка пролетаріату цілої Галичини, отже й пролетаріату українського. Однак в тім часі для освідомлення та зорганізованя українського пролетаріату не зробила вона нічого і на скільки працювала серед нього, на стільки тим самим польщила його, бо вся агітація як словом так і друком була ведена в польській мові. А за границями Галичини, пр. на міжнародніх соціалістичних конгресах, делегати тої „галицької“ соціальної демократії, ті репрезентанти всего галицького пролетаріату, виступали просто як репрезентанти польського соціалістичного руху.

По прийнятю нового організаційного статуту на конгресі австрійської соціальної демократії в Відні 1897 р. польські соціальні демократи в Галичині й на Шлезку зорганізували ся в окрему „польську соціально-демократичну партію Галичини і Шлезка“, зрікаючи ся тим самим репрезентувати також український пролетаріат у Галичині; в 1899 р. повстала в Галичині окрема українська соціально-демократична партія.

В 1899 р. на конгресі в моравськім Берні австрійська соціальна демократія прийняла національну програму для австрійської держави, в якій домагаєть ся: „1) Австрію треба перебудувати на

союзну державу національностей. 2) Замість історичних коронних країв мають бути утворені національно відграничені автономічні території, в яких законодавство й адміністрацію виконує національний сойм, вибраний на підставі загального, рівного і безпосередного права голосовання. 3) Всі автономічні території одної нації творять разом національно одноцільний союз, який зовсім автономічно полагоджує свої національні справи“.

Одним з найгорячіших речників тої програми був Дашинський, який, аргументуючи її, заявив між иньшим: „Нині знаходять ся в коронних краях цілі народи в меншості. В Галичині маємо майже $3\frac{1}{2}$ мільйонів Українців, які через утворене провінції Галичини зіпхнені до безнадійної меншості... Три мільйони Українців оплачують цілу польську культуру в Східній Галичині... Три з половиною мільйони Українців не мають ані одного університету, Поляки два; Українці мають 4 гімназії, Поляки 25“¹⁾.

В приложеню до Галичини національна програма австрійської соціальної демократії означає поділ Галичини на польську й українську територію. Одначе дуже милив ся би той, хто думав би, що та польська соціальна демократія, якої провідник перед лицем робітничьких делегатів усіх народів Австрії так п'ятував поневолене Українців Поляками, стане на тім самім становищі і в себе дома і в душі своєї програми буде пролагувати думку поділу Галичини як одинокий спосіб на полагожене польсько-українських відносин у Галичині. Від 1899 р. аж по нинішній день польська соціальна демократія не то ані разу не заявила ся за поділом Галичини, але навіть поборює ту думку, коли її підносить хто з боку Українців. За те ніколи не виступила вона прин-

¹⁾ Verhandlungen des Gesamtparteitages der Sozialdemokratie in Oesterreich, abgehalten zu Brünn. Wien 1899 стр. 83.

ціпіяльним ворогом відокремлення Галичини, тільки поборює те відокремлене в такій формі, в якій хоче його шляхта і народова демократія, себто при вдержанню теперішнього пановання шляхти в Галичині. Але коли-б пановане в Галичині перейшло від шляхти до демократії, тоді польська соціальна демократія проти відокремлення Галичини нічого не мала-б. „Ми й зараз пристаємо на вилученє Галичини, але вперед мусите завести загальне, рівне, тайне і безпосереднє виборче право до галицького сейму“ — заявив Дашиньський в австрійськім парламєнті 27 марта 1906 р. підчас дебати над наглим внесенєм сенімців про відокремлене Галичини. Такі заяви не перший раз виходять із кругів польської соціальної демократії.

За відокремленєм Галичини заявив ся також згаданий уже найвизначнійший теоретик PPS Кравз. В статі п. н. „Program niepodległości w zabórach niemieckich“ пише він, що „розширене автономії Галичини не могло би бути перешкодою на шляху до автономії живих народностей себто до прилученя ще й польської часті австрійського Шлеска і до усамостійнення Українців, навпаки, скріпляючи національну свідомість і вплив народніх сил, було-б етапом, що наближав би нас до тої цілі. А ставленє при програмі розширення автономії не тільки домаганя загального виборчого права, але такж з рівною силою повної рівноправности Українців, мусіло-б усунути всякі непорозуміння з того боку, бодай з боку Українців, суспільно освідомлєних“¹⁾.

Той сам чоловік, що всю свою наукову і публіцистичну діяльність присвятив на те, щоб доказати, що всяка державна спілка з іншими народами шкодила-б розвиткови польського народу та що йому треба повної державної незалежности на своїй землі, вважає для українського народу достаточним „усамостійненє“ в автономній Гали-

¹⁾ Wybór pism politycznych, стр. 157.

чині, яка мала-б, особливо через прилученє польської часті Шлезка, значну польську більшість, від якої й залежало-б те „усамостійнене“ Українців. Де-ж тут принцип, що кождий нарід сам повинен рішати про себе, принцип, якого Кравз так боронив, коли ходило о польський нарід?!

Відокремлене Галичини не тільки противить ся національній програмі австрійської соціальної демократії, за якою так горячо промовляв Дашиньський і яка обов'язує також польську соціально-демократичну партію в Галичині, — але воно також тісно зв'язане з державною ідеєю історичної Польщі.

„Спихаючи Українців через утворенє провінції Галичини до безнадійної меншости“, австрійське правительство стало тим самим на становищі історичних державно-польських претензій до галицької України. Відокремлене Галичини було би тільки ще сильнішим ствердженням слушности польського державного права до галицької України. Без огляду на те, чи в тій відокремленій Галичині панувала би шляхта, чи демократія, на-зверх Галичина мала би характер польської держави. Далі насувається ся питанє, що стало ся би з тою відокремленою Галичиною, коли надійде можливість „злуки трьох ділень Польщі в свободну демократичну республіку“? Чи тоді до тої республіки прилучено би всю Галичину, чи тільки польську етнографічну територію? В кождім разі треба сумнівати ся, чи ті польські соціальні демократи, які тепер не мають нічого проти відокремлення Галичини під умовою демократизації правління в ній, тоді нагло захотіли-б перевести той поділ Галичини, проти якого виступають тепер. Так то найправдоподібнійше українська часть Галичини опинила ся би зовсім недобровільно в границях польської республіки. Одним словом, або відбудоване Польщі в етнографічних границях і тоді етапом до того відбудовання може бути хіба поділ Галичини на польську й українську територію, або відокремлене

Галичини як етап до відбудовання Польщі в історичних границях. А що польська соціальна демократія виступає против поділу Галичини і годиться під певними умовами на відокремлене її, то се кидає світло й на її становище в справі відбудовання Польщі.

Ограничивши свою працю на чисто програмові моменти, не можу задержувати ся довше над щоденними проявами публичного життя, які дали би багатий матеріал для характеристики становища польської соціальної демократії в Галичині до українського питання. Згадаю лише загально, що та сама партія, яка проявляє таке надмірне чуте на національний гнет над польським народом у Росії чи в Німеччині, тратить те чуте, коли ходить про національний гнет українського народу з боку Поляків, і не раз найсправедливіші акти національної самооборони з боку Українців п'ятує націоналістичними тенденціями, шовінізмом і т. п. Так пр. польсько-українська боротьба на львівським університеті, — се і з польського і з українського боку наслідок націоналістичних стремлень; сьвятковане Хмельниччина, се шовінізм, хоч польська соціальна демократія сьвяткувала столітє повстання Косцюшка, дарма, що воно не мало ані такого загально-народного характеру, ані такого глибокого соціального підкладу, як Хмельниччина; реаговане на польські шовіністичні орґії в східній Галичині також шовінізм і т. д. А коли на денний порядок прийшла виборча реформа до австрійського парламенту, то між цілою польською соціальною демократією не знайшов ся ані один Дашинський, який сміло сказав би польській суспільности, що польську культуру в Східній Галичині оплачують Українці. Навпаки, тодішній Дашинський агітував між польською суспільністю за виборчою реформою тим, що запевнював її, що й найдемократичнішу виборчу реформу можна так уложити, щоб польський цивілізаційний доробок у Східній Галичині не про-

пав навіть у мінімальній частині для польської суспільності...

Одним словом: польська соціально-демократична партія в Галичині, солідаризуючи ся з PPS, тим самим бере на себе відповідальність за становище PPS в українській справі. Признаючи теоретично національну програму австрійської соціальної демократії, вона у своїй діяльності в Галичині не придержується консеквентно тій програмі. Через те не можна сказати, щоб вона зовсім визволила ся з-під впливу державних традицій історичної Польщі. Загалом її становище до українського (і також до жидівського) питання нічим не ріжнить ся принципіально від становища PPS.

Рівночасно з PPS, яка не могла зразу обняти собою всього соціалістичного руху в російській Польщі, починають організувати ся в одну цілість окремі соціалістичні групи, противні програмі відбудовання Польщі. І так протягом 1893 р. поветав Socyaldemokracya Królestwa Polskiego (SDKrP). Від PPS ріжнить ся вона тим, що виступає проти відбудовання Польщі в капіталістичнім устрою, доказуючи на основі матеріалістичного розуміння історії, що економічний розвиток лучить щонайбільше цілу російську державу в органічну цілість, так що жадане відбудовання Польщі, се реакційна утопія; по друге в тій відбудованій Польщі положене робітницької класи нічим не ріжнило ся би від положення її в Росії з аналогічним суспільним устроєм, так що робітницька класа не має ніяких причин жадати відбудовання Польщі¹⁾.

З кінцем 1895 р. SDKrP перестала існувати як партія і до 1900 р. одинокою представницею соціалізму в російській Польщі являється PPS.

Але з початком 1900 р. давні члени SDKrP лучать ся з польською соціально-демократи-

¹⁾ Отсі погляди висловлені й аргументовані в брошурі: Maciej Różga, Niepodległa Polska a sprawa Robotnicza, яку видала партія в 1895 р.

чною організацією на Литві „Związek robotników litewskich“ в одну партію і так повстає Socyal-demokracja Królestwa Polskiego i Litwy (SDKrPiL). Офіційної програми партія за весь час свого самостійного існування не виробила, так що ту програму треба виводити тільки з партійних видань та з ухвал партійних з'їздів. Для пізнання становища партії до національного питання в Росії наведемо отсю резолюцію другого з'їзду (1901 р.):

„З'їзд уважає найблизшою політичною задачею робітницької класи в Польськім Королівстві й на Литві повалення царизму і здобуття політичних свобод. Зваживши при тім, що стремлячи до визволення з класового визиску, пролетаріят мусить стремити також до усунення національного гнету, який є одною з форм класового визиску і з нього бере свою силу — з'їзд ухвалює: стоячи на реальнім ґрунті, партія не вдасться в означене можливих доріг політичного розвитку Польщі і Литви в дальшій будучности, але при кожній нагоді буде старати ся використати положення в користь як найширшої автономії народів (ludów) польського й литовського, висловлюючи свої жадання демократичної конституції на основі повної автономії тих народів, як також усіх, що залюднюють російську державу“¹⁾.

Та демократична конституція, якої жадає DKrPiL для російської держави, має бути централістична, а автономія „народів польського і литовського, як також усіх, що залюднюють російську державу“, територіальна, т. є. на території Польського Королівства, Литви і т. д., а не на території польської, литовської, і т. д. нації. Спеціально за централістичною конституцією і проти фєдералізму виступила ще перед зорганізованим партії литовська частина партії „Związek robotników litewskich“ у своїм органі „Przegląd Robotniczy“ (ч. 3).

¹⁾ Historia, стор. 413.

SDKrPiL централістична також у питанню організації соціально-демократичної робітничої партії Росії, у якій поодинокі групи мали би автономію в своїх внутрішніх справах.

Що-до репрезентації на міжнародних соціально-демократичних конгресах, то на її думку делегати повинні групувати ся по державам, а не по націям. „Міжнародний соціалістичний конгрес не є етнографічним музеєм для вистави всіх існуючих тепер або в минулості народностей або їх відломків, як проблематичних, так і дійсних, як тих, що мають „національну культуру“, так і тих, що поки-що її ще не мають, тільки сподіваються „розвинути її з часом“, — але репрезентацією політичних та економічних організацій всесвітнього пролетаріату як кляси, при чім природну і нормальну складову одиницю конгресу творить делегація що лучить у собі всі організації, які працюють серед спільних політичних умов, т. є. в рамках одної держави“¹⁾.

Виходячи з того погляду, делегація SDKrPiL на міжнароднім соціально-демократичнім конгресі в Амстердамі 1904 р. заявила ся проти допущення на конгрес української делегації, до чого й прихилив ся цілий з'їзд, пропонуючи українським делегатам прилучити ся до австрійської, російської або польської делегації, т. є. до одної з делегацій тих держав, у яких склад входить або входила Україна.

Властиво виходячи з того становища, з якого виходить SDKrPiL і на яким став амстердамський з'їзд, польська делегація на конгресі не повинна би існувати і польські делегати повинні би входити в склад австрійської, німецької і російської делегації. Але польська (і чеська) делегація творили виїмок від згаданого принципу,

¹⁾ „Czerwony Sztandar“, опран SDKrPiL, етатя Рози Люксембург п. н. Pretensje „LSD“ (т. є. претенсії Литовської Соціальної Демократії на окрему репрезентацію на амстердамським конгресі) в 21 ч. з 1904 р., стор. 9.

усвячений практикою всіх давніших конгресів, виїмок проти якого SDKrPiL зовсім не протестувала, а навпаки, сама користала з нього; на амстердамському конгресі творила вона разом із делегатами Пролетаріату¹ окрему польську делегацію (побіч делегації PPS). Не признавати національних еелегацій і самому творити національну делегацію, — се цікава характеристика принципіальности SDKrPiL в національній справі. В результаті виходить, що польська нація, хоч не має своєї держави, уважаєть ся державною нацією і користують ся такими правами, як ті нації, що мають свою державу, коли тимчасом иншим надержавним націям не признаєть ся прав державних націй.

Про своє становище до українського питання SDKrPiL ніколи безпосередно не говорила, так що приходить ся тільки робити висновки з її загальної програми та з її становища в справі організації в загалі. В найліпшій разі можна зробити такий висновок, що вона жадає для України того самого, чого жадає для Польського Королівства й Литви, т. є. автономії в централістичній конституційній російській державі. Але не знати, чи вона признає існування українського народу як нації і чи протестувала би против національного гнету над українським народом так само, як протестує против національного гнету польського народу.

Загальом становище SDKrPiL в національній справі, — як справедливо зауважує Мазовецький, — „дало доказ найгіршого роду доктринерства, яке не має на свою оборону ніяких незбитих аргументів і яке, переведене консеквентно в політичній житю, витворило би крайне-централістичний правно-державний устрій, шкідливий не тільки для пролетаріату народностей слабших числом, але і для цивілізації в загалі“¹⁾.

¹⁾ Historya стр. 472.

На штокгольмській конгресі (весною 1906 р.) російської соціально-демократичної робітницької партії SDKrPiL злучила ся з сею партією як її організація на території Польського Королівства, а литовська часть її ввійшла в склад литовської територіальної соціально-демократичної організації. Від тоді вона знов називається соціально-демократією Польського Королівства (SDKrP), признає партійну програму російської соціально-демократичної робітницької партії, а що-до організації користується автономією на основі організаційного статута тої-ж партії.

З початком 1900 р. і в самій PPS почала будити ся реакція проти домагання відбудовання Польщі в такій формі, в якій те домагання було вияснюване в партійних публікаціях, і загалом проти всеї національної ексклюзивности партії. В кінці наслідком тих програмових непорозумінь було заложене нової партії, яка виступила під назвою: Polska Partya Socyalistyczna „Proletaryat“.

„Пролетаріят“ ріжнив ся від PPS тим, що на перше місце національно-політичної програми поклав загально-російську конституцію з автономією для Польщі, через що одначе не зрікав ся відбудовання Польщі, тільки числячи ся з реальними обставинами, не бачив можности зреалізовання сього домагання в такій близькій будучности, як PPS. Отсим становищем у справі відбудовання Польщі і загалом привязуванем більшої ваги до національної справи ріжнив ся він також від SDKrPiL, яка відбудоване Польщі вважала реакційною утопією і жадала на-скрізь централістичної конституції в Росії. В кінці від обох тих партій ріжнив ся тим, що пропагував політичний терор як один із способів боротьби з абсолютизмом.

Жадаючи загально-російської конституції, опертої на як найширших демократичних основах, для полагодження національного питання „Пролетаріят“ поставив у своїй програмі такі жадання:

„II. а) Повна рівноправність народностей, що входять у склад держави, як найповнійше забезпечена. — б) Кожда народність ¹⁾ має автономію, яка забезпечує їй право улагоджування свої внутрішні відносини. — с) Національні території означають ся загальним голосуванням людности громад, міст і повітів. — d) Там, де серед якоїсь національної більшості живуть меншості иншої народности, дозволяється ся останній закладати власні національно-культурні інституції.

„III. Рівність усіх громадян у державі без ріжниць пола, раси, народности і конфесії“ ²⁾.

Для забезпечення національно - культурного розвитку національних меншостей „Пролетаріят“ пропонував екстериторіяльно - національну автономію ³⁾.

Отся національно-політична програма „Пролетаріату“ ясно означає права нації до території і права національних меншостей до національно-культурного розвитку без огляду на територію. Її се перша ясна національно-політична програма польських соціалістів, яка справді признає кождому народови повне право рішати самому про себе. Вже з сеї програми можна вивести, що „Пролетаріят“ признає українському народови таке саме право до національного існування, як і народови польському; потверджують се також окремі партійні заяви в сій справі.

Так в початках свого існування, в маю 1900 р., видав „Пролетаріят“ по руськи відозву, в якій обговорюючи свої відносини до російського руху, заявляє, що „не зрікається ся ідеалу відродження

¹⁾ Тут автори програми дають таке поясненє: „Понятє нарід означає групу людности, яка має визначно окремїшну культуру, власну мову, завязки літератури і штуки і т. д. Під те понятє не підпадають народи (ludy) і племена, які не мають культури і самосвідомости національної“.

²⁾ Program polskiej partji socjalistycznej „Proletaryat“, 1902, стор. 8—9.

³⁾ Див. „Autonomia narodowa nieterytoryalna“ в органі партії „Proletaryat“, ч. 10 з 1902 р., стор. 28—30.

Польщі в її етнографічній цілості“ ¹⁾. Се перша виразна заява польських соціалістів, що вони хочуть відбудовання Польщі в етнографічних границях.

Становище „Пролетаріату“ до українського питання характеризує також стаття п. н. „Polska, Litwa i Ruś“, яку подав орган партії в ч. 18—19 з 1904 р. (стор. 11—14). Автор її, М. Мазовецький, пише:

„По перше: передовсім повинні ми прийти до переконання, що думка про воскресення приналежної тепер до Росії території давньої Польщі в формі окремої автономічної цілості, се утопія не до переведення і неоправдана з точки погляду національних прав.

„За точку виходу в формованню будучих територіяльно-національно-політичних відносин повинні ми брати не історичні спомини, тільки сучасні реальні обставини. Історичні спомини дуже важні для вияснення теперішності, але вони не можуть бути критерієм того, в яким напрямі приступати до розв'язки найблизших політично-національних конфліктів. В нашій суспільності існує сильно закоріненний пересуд уважати Литву й Україну (Ruś) за нероздільну з Польщею цілість. Сей пересуд треба сильно поборювати в ім'я політичної тверезости. Поклоняють ся йому не тільки консерватисти, для яких тільки шляхта є народом і які тому й мінську й київську губернію готові вважати „Польщею“, але й різного рода радикали й пів-соціалісти.

„По друге: Виходячи з założення, що в 9 західних губерніях ²⁾ живе до 2 мільйонів Поляків, повинні ми жадати, щоб та людність у центрах, де зібрана в більшім числі, могла вживати рідної мови в школі й уряді та щоб користала з повної

¹⁾ Historya, стор. 380.

²⁾ Т. є. в литовських, білоруських та українських землях, що входили в склад польської держави.

свободи організувати різні національно-культурні інституції.

„По третє: З огляду на те, що згадані провінції мають окремішний питомий собі характер, особливо з національного боку, повинні вони користати з окремішньої територіальної автономії. Було би справедливо й раціонально, щоб литовські землі в ближшій розуміню того слова творили окрему автономічну цілість. Те саме треба сказати і про землі білорусько-малоруські“.

Найновіша програма „Пролетаріату“ (з 1906 р.) що-до національного питання нічим не ріжнить ся від давнішої. Признаючи вагу незалежности Польщі або хоч злученя всіх частий Польщі з одною державою, рівночасно бачить вона неможливість здійснення сього домагання в близькій будучности. В програмі, „призначеній для польського пролетаріату в Польським Королівстві і сусідніх провінціях, що входять в склад російської держави“, партія заявляє, що вона „змагає до повалення теперішньої абсолютистичної, централістичної монархії і збудованя на її руїнах демократичної федеративної республіки, що складала ся-б з окремих менших республік, зовсім незалежних в своїх внутрішніх справах. Теперішнє Польське Королівство повинно творити одну з них“. Для розв'язання національного питання в тій російській федеративній республіці партія виставляє отсе домагає:

„Право самоозначення народів, що входять в склад держави, яке полягає на тім, що кождий громадянин рішає сам про свою приналежність до сеї чи иншої народности, та що сама людність на спірних територіях означає безпосереднім і тайним голосованем, до яких частий держави, що творять окремі, в нутрі зовсім самостійні краї, мають належати ті території. — Національно-культурна автономія національних меншостей, яка полягає на розділі краєвих, провінціальних, міських і громадських бюджетів на культурні цілі

відповідно до числа мовних груп, а також при-
 знане прав мови меншості в урядах, де та мен-
 шість творить 15% і вище в кряях, провінціях,
 містах і громадах" ¹⁾.

Можна-б завважити, що на сій підставі укра-
 їнська Холмщина мала би право відділитися від
 Польського Королівства, так що тою одною з ре-
 публік російської федерації не було-б ціле тепе-
 рішнє Польське Королівство, як се сказано вище
 в програмі. Поза тим з національного становища
 отця програма „Пролетаріату“ вільна від усяких
 закидів.

Загалом Polska Partya Socjalistyczna „Pro-
 letaryat“, се перша польська соціалістична пар-
 тія, що зірвала з традиціями історичної шляхот-
 ської Польщі, бачучи Польщу народню, Польщу
 будучности тільки там, де суцільною масою
 живе польський нарід, і признаючи всім народам
 колишньої Польщі право на повну незалежність.
 Таким чином показала вона польській суспільно-
 сті єдино можливу дорогу до справедливої роз-
 вязки польсько-українського питання, одначе її
 голос знаходить серед польського загалу дуже
 слабкі відгуки.

¹⁾ Цитую з друкованого листка п. н. „Program Pol.
 Par. Soc. Proletaryat“ (стор. 1—8), виданого без подання місця
 й часу.

V.

Першим актом руського соціалістичного руху треба вважати проклямацію поета Михайлова „Къ молодому поколѣнію“ (1861 р.). Одначе в ній про національну різнородність російської держави не згадується нічого і тим самим поминається національно-політичне питання, яке мусить бути так чи інакше порішене при всяких плянах перебудови Росії Михайлов висловлюється в тій справі тільки загально: „Ми хочемо розвитку принципу самоуправи, який по часті існує вже в нашій народі“¹⁾.

На зазив Михайлова, який за свій виступ заплатив каторгою, відповіла організація „Молодая Россія“, видаючи в маю 1862 р. проклямацію, в якій розвинена подрібно соціально-революційна програма. Становище „Молодої Росії“ в національно-політичнім питанню характеризують отсі уступи проклямації:

„Ми жадаємо переміни сучасного деспотичного правління на республікансько-федеративний союз областей, при чім уся власть має перейти в руки Національного й Областних Зборів. На скільки областей розпадеться руська земля, яка губернія ввійде в склад якої области, сього не знаємо: сама людність має рішити те питання“²⁾.

¹⁾ Ку克林ъ, Итоги революціоннаго движенія въ Россіи. Добавленія, стор. 5.

²⁾ Итоги, Отдѣлъ I, стор. 3.

„Ми жадаємо, щоби крім Національного Збору, зложеного з виборних усеї руської землі, який має збирати ся в столиці, були й інші Областні Збори в головнім місті кожної області, зложені тільки з самих представників її“.

„Національний Збір рішає всі питання заграничної політики, розбирає спори областей між собою, ухвалює закони, наглядає за виповненем давнійше ухвалених, назначає управителів для областей, означає загальну суму податків. Областні Збори рішають справи, які належать тільки до тої одної області, в якої головнім місті вони збирають ся“¹⁾.

„Жадаємо повної незалежности Польщі й Литви, як країн, які заявили, що не хотять бути злучені з Росією“.

„Жадаємо дати всім областям змогу рішати більшістю голосів, чи хотять увійти в склад федеративної руської республіки“²⁾.

Як бачимо, „Молода Росія“ розрізняє в російській державі Польщу і Литву з одного і руську землю з другого боку. Чи Польщу і Литву вважає вона одною цілістю, як се було за часів польської держави, чи незалежними від себе країнами; далі чи Польща і Литва, се території етнографічні чи державні, як їх витворив історичний розвиток; в кінці: чи українська земля російської держави має бути поділена між Польщу й руську землю на підставі границь із 1772 р., чи вважається в цілости руською землею, — про всі ті національно-політичні питання відозва не говорить нічого. Крім Польщі й Литви всі иньші країни Росії творять по поняттям авторів відозви одну національну цілість („русская земля“), і відповідно до того найвисша законодатна власть, у тій „руській землі“ має називати ся Національний Збір. значить, найвисша законодатна власть нації. З того виходить, що Україна як окрема на-

1) Там-же, стор. 3—4. — 2) Там-же, стор. 5.

ціональна цілість для авторів відозви не існує, тільки вважається частю „руської землі“.

З того всього видно, що організація „Молодая Россія“ зовсім не знає, з кого властиво складається та російська держава, яку вона бересться перебудовувати, і спеціально нічого не знає про існування української нації.

Але у своїй програмі заявляє, що вона за як найширшою децентралізацією і поділом російської держави на стільки автономних провінцій, зв'язаних із собою федеративно, на скільки провінцій захоче поділити сама людність, а навіть признає за кожною територією право належати або ні до федеративної руської республіки. І коли-б „Молодій Росії“ було довелося перебудовувати російську державу на підставі тих принципів, то тим самим український нарід міг би утворити чи українську автономну провінцію, яка входила би в склад федеративної руської республіки, чи таки незалежно від нікого устроїти на своїй землі, залежно від того, на скільки він почував би свою національну єдність з одного і свою національну окремішність з другого боку, і на скільки вважав би корисним таке чи инше положення своєї території.

Загалом беручи, основний принцип територіальної організації в програмі „Молодої Росії“, се принцип повної свободи одиниць лучити ся в групи, груп — у висшій організаційні типи і т. д., принцип, якому абсолютно не можна нічого закинути. Тільки в приложенню до російських і спеціально до українських відносин той принцип викривлюється незнанням національних відносин у Росії, з чого випливає зовсім невірний погляд, що Росія крім Польщі й Литви, се національно одноцільна руська земля. Але той погляд, коли-б прийшло програму переводити в дійсність, мусів би бути спростований фактичними відносинами на підставі основного принципу, який усякій групі людей, отже й тій групі, яка повстала б на

підставі почуття національної спільности, признає повне право рішати про себе.

Той основний принцип програми „Молодої Росії“ виступає також, тільки яснійше, в програмі руської заграничної групи, що видавала в Женеві журнал „Народное Дѣло“ (від вересня 1868 р. до вересня 1870 р.). У своїй програмі¹⁾, надрукованій в 1 ч. „Народного Дѣла“, група заявляє, що хоче „повного умового, соціально-економічного і політичного визволення народу“. Ті три основні принципи програми розвинені в трьох точках. В першій точці розвинено принцип умового визволення, з чого „ясно виходить, — заявляють автори програми, — що ми прихильники атеїзму і матеріалізму“. Друга точка, в якій розвинено принцип соціально-економічного визволення, кінчить ся заявою: „Основою економічної правди ми кладемо дві конкретні тези: Земля належить тільки до тих, хто обробляє її своїми руками, — до хліборобських громад. Капітали і всі прилади праці до робітників — до робітницьких асоціацій“. Третю точку програми, яка відноситься до національно-політичного питання, цитуємо в цілості:

„Вся будуча політична організація повинна бути нічим иншим, як тільки свобідною федерацією свободних робітників, як земельних, так і фабрично-ремісницьких спілок (асоціацій).

„І тому, в ім'я політичного визволення, ми хочемо найперше повного зруйнування держави, хочемо викорінення всякої державности зі всіма її церковними, політичними, військово-цивільно-бюрократичними, юридичними, ученими і фінансово-економічними інституціями.

„Ми хочемо повної свободи для всіх народів, угнетених нині імперією, з правом як найповнішого рішення про себе, на основі своїх власних інстинктів, потреб і волі, щоб, федуруючи ся

¹⁾ Текст програми див. Итоги, Отдѣлъ I, стор. 8—10.

з низу в гору, ті з них, що захотять бути членами руського народу, могли утворити спільно справді свободну і щасливу суспільність у дружній і федеративній звязи з такими-ж суспільностями в Європі і в цілїм світі“.

Програма „Народнаго Дѣла“ носить на собі всі риси тогочасного анархізму, як його репрезентував у тодішнім інтернаціональнім соціалістичнім руху Бакунін, який разом із своїм однодумцем і приятелем Миколою Жуковским і виробив ту програму. Тай загалом ціле перше число „Народнаго Дѣла“ належить — по пізнішому особистому признаню Бакуніна — майже виключно йому-ж самому. Значить, група що видавала „Народное Дѣло“, признавала анархізм. Правда, зараз по виході першого числа журналу Бакунін розійшов ся з групою, але напрям журналу лишив ся той сам, як се й заявила його редакція.

Для характеристики становища „Народнаго Дѣла“ в національній справі може послужити також статя п. н. „Пропаганда в організація (ч. 2—3 з 1868 р.), в якій читаємо: „Насильний союз в ім'я соціалістичного перевороту так само мало може бути накинений тій чи иншій народности, як і нинішній насильний союз в ім'я безглуздої державної конечности. Ми повинні тямити, що одинокий союз, який ми допускаємо, се соціально-федеративний, т. є, федеративна спілка народностей, які устроїли ся на соціалістичних принципах. А федеративна спілка кладе своєю істотною умовою повний, всесторонний, самобутний розвиток як кожної окремої народности, так і загалом усякої групи, злученої одними й тими самими поняттями“¹⁾.

Додамо в кінці, що редакція „Народнаго Дѣла“ була горячим прихильником „Інтернаціонала“ й утворила секцію цього Міжнарод-

¹⁾ Итоги, Примѣчанія къ сборнику, стор. 200—201.

нього Робітницького Товариства, яка в марті 1870 р. ввійшла в склад Товариства. З програми сеї руської секції „Інтернаціонала“ інтересна для національно-політичного становища її „глава III. Пропаганда і розвиток Міжнародного Робітницького Товариства в інших славянських землях“, де читаємо: „З огляду на те, 1) що застарілі ідеї панславізму мають шкідливий вплив на дух і розвиток робітницьких мас у славянських землях Австрії й Турції; 2) що такі ідеї, піддержувані сліпою вірою в царизм, були тільки поганою западнею для славянських народностей; 3) що ідея націоналізму надуживається тепер ворогами народу проти всякої соціалістичної й інтернаціональної пропаганди, яку представляють робучій масі як страховище, що руйнує всяку незалежність і самобутність, коли тимчасом навпаки будуча інтернаціональна й соціалістична організація робучих мас дає повну свободу не тільки кожному народови й народности, але й загалом усякій групі осіб, самостійно й незалежно лучити ся з тими групами, з якими найбільше звязані її індивідуальні й колективні інтереси всього життя; 4) що режим завоювання стоїть у простім протиставленні до всіх принципів міжнародного братерства робітників; 5) що імператорське ярмо, яке гнеє Польщу, се перепона, яка мішає політичній і соціальній свободі обох народів, руського і польського, — ми звертаємо ся з зазивом до наших братів у Польщі, Україні, в австрійських і турецьких землях, як також до всіх груп ріжних народностей, що живуть під імператорським гнетом, і закликаємо їх працювати солідарно з нами, лучити ся в групи й організувати ся для діяльної „пропаганди“¹⁾.

З усього того видно, що видавці „Народного Дѣла“ ясно здавали собі справу з національною ріжнородністю російської держави і так

¹⁾ Итоги, Отдѣлъ I, стор. 17—18.

само ясно кляли загальний принцип, на основі якого по їх думці мали уложити ся обоюсторонні відносини поодиноких народів як у російській державі, так і загалом усяди. Коли додати, що по їх думці умовою такого уладження міжнародних відносин має бути повне зруйноване існуючої держави з усіма її інституціями, щоб ніякий пережиток старого світа не перешкаджав будові нового ладу, то стане ясно, що „Народное Дѣло“ по своїй програмі мусіло бути проти всього того, на чім опирали своє пановане над українським народом його вороги. Таким чином по програмі „Народнаго Дѣла“ повна самостійність і незалежність українського народу розуміється сама собою.

Загалом беручи, група, якої органом було „Народное Дѣло“, признавала федералізм і була „ворогом усякого авторитарного державного соціалізму“, значить, стояла по стороні Бакуніна, який в „Інтернаціоналі“ репрезентував бездержавний, федеративний соціалізм чи анархізм проти державного централістичного соціалізму чи соціалдемократизму Маркса-Енгельса.

І загалом весь тодішній соціально-революційний рух у Росії стояв під впливом ідей Бакуніна, якого діяльність мала таке значіння для революційного руху в цілій Європі, що його ім'я займає одно з перших місць в історії революційних рухів у ХІХ столітті.

Бакунін (1814—1876), се один з тих небагатьох людей, що ніколи не старіють ся духом і аж до смерті йдуть у перших рядах у поході людськості на стрічу сонцю золотому. Один із визначніших учасників у революційних рухах 1848 р., що боров ся на барикадах у Франції, Австрії й Німеччині, він не був еколи тільки революційним демократом і його революційність мала глибокий соціальний підклад. Через те здобутки революції з 1848р. не могли його задоволити і він, стративши 13 літ життя (1848—

1862) в німецьких, австрійських та російських тюрмах і на Сибірі, як тільки дістав ся на волю, знов станув у перших рядах воївників соціальної революції. Франція, Швейцарія, Еспанія, Італія, — скрізь робітничий революційний рух тих часів зв'язаний з іменем Бакуніна, ініціатора, провідника, репрезентанта анархістичного напрямку в „Інтернаціоналі“.

Але загалом беручи, погляди Бакуніна не змінювали ся, т. є. основний принцип оставав у них той сам і вони тільки розвивали ся, доповнювали ся, очищували ся. Славянофіл із 1848-их й після початку 1860-их років, стоїть за повну свободу всіх народів і племен так само, як анархіст кінця 1860-их і 1870-их рр. бореть ся і з „старим світом“ і в „Інтернаціоналі“ з Марксом Енгельсом за свободу кожного чоловіка і кожної свободної зложеної групи людей. Тільки коли в Бакуніна-славянофіла той принцип викривлений примішкою панславизму, етнузіязму до польських революціонерів, які в дійсности були ворогами того принципу, і навіть декуди перспективою царя, то Бакунін-анархіст проповідує той принцип у повній чистоті.

Якже дивив ся Бакунін на українське питання?

В своїй промові, виголошеній 29 листопада 1847 р. в Парижі на бенкеті в роковини польського повстання 1830/1831 р., Бакунін згадує тільки про Польщу й Росію. Але вже в 1848 р. в „Основахъ новой славянской политики“ і в „Воззваніи къ Славянамъ“ пропагує він ідею „незалежности всіх народів, що творять славянське плем'я“¹⁾ і говорить про розбиття російської держави, „щоб три закріпощені нею нації, Великороси, Малороси й Поляки, лишені самим собі, могли подати свободну руку иньшим славянським

¹⁾ „Основы новой славянской политики“ в публікації Драгоманова: „Письма М. А. Бакунина къ А. И. Герцену и Н. П. Огареву“, Женева 1896, стор. 366.

братам“¹⁾. Опісля, в 1862 р., сповіщаючи в посланію „Русскимъ, польськимъ и всѣмъ славянскимъ друзьямъ“ про свою втеку з Сибірі й заявляючи готовість „віддати разом з ними всю решту життя на боротьбу за руську волю, за польську волю, за свободу й незалежність усіх Славян“, він уже докладно розглядає питанє границь Польщі і заявляє, що Поляки роблять велику помилку, домагаючи ся відбудовання Польщі в історичних границях. „Здасть ся мені, — пише він — що польська Україна разом із галицькими Русинами, разом із нашою Малоросією, — країна 15 мільонів людей, що говорять одною мовою, визнають одну віру, — буде не Польщею і не Росією, а сама собою. Я думаю, що вся Україна буде самостійним членом загально-славянського союзу. Так я думаю, але може я й помиляю ся, — я висловлюю думку, але не домаганє, навіть не абсолютне переконанє. Жадаю тільки одного: щоби всякому народови, всякому малому й великому племені була лишена повна змога поступати по своїй волі“²⁾.

Ще яснійше висловлюєть ся Бакунін у своїй брошурі „Народное Дѣло“ з того-ж 1862 р., заявляючи від імени „руської революційної партії“ між иншим ось-що :

„Хочемо народньої самоуправи — громадської, волостної, повітовсї, провінціональної і в кінці державної, з царем або без царя, все одно і як захоче нарід. Але щоби в Росії не було чиновництва і щоб бюрократична централізація була заступлена свобідною областною федерацією.

„Хочемо, щоб Польщі, Литві, Україні, Фінам і Латишам прибалтійським, а також і кавказькому краю була вернена повна свобода і право рішати про себе й устроїти ся по своїй волі, без

¹⁾ „Воззваніє къ Славянамъ“ тамже, стор. 373.

²⁾ Русскимъ, польскимъ и всѣмъ славянскимъ землямъ (?), Берлінъ 1903. Изданіє Гуго Штейница, стор. 39—40.

усякого безпосередного чи посередного вмішування з нашого боку.

„Хочемо братерської і, коли буде можна, федеративної спілки з Польщею, Литвою, Україною, прибалтійськими мешканцями і з народами Закавказького краю“¹⁾.

Тут уже зовсім ясно висловлена думка про право України на незалежність і про свободну федерацію свободних народів. Тільки сю думку викривлює перспектива царя й ідея тільки славянської федерації.

Серед приготувань до польського повстання Бакунін відступив де в чім від отсих думок у користь історичної Польщі. Головно завдяки його впливови наступила умова між видавцем „Колокола“ Герценом і польськими революціонерами, які стреміли до відбудовання Польщі в історичних границях. Тут Бакунін дав себе унести свому революційному інстинктові і думаючи, що польське повстання буде сигналом соціальної революції в Росії, не добачував історично - польських тенденцій польських революціонерів.

Одначе проклямація польського повстання на Правобережній Україні, становище польського „Національного Правительства“ до аграрного питання і загалом увесь хід польського повстання розчарував Бакуніна що-до Поляків і в дальших його енуціяціях у польській справі місце колишнього ентузіазму займає річева критика ідей історичної Польщі.

І так на конгресі „Ліги Мира і Свободи“ в Берні 1868 р. Бакуніну довело ся висловити свої погляди на польську справу, відповідаючи на промову Поляка Мрочковского, який виступив на конгресі від імени „нової партії, від польської

¹⁾ „Народное Дѣло. Романовъ, Пугачевъ или Пестель?“ Лондонъ 1862 р., в згаданій публікації „Письма М. А. Бакунина“, стор. 415.

соціальної демократії“, протягаючи в її імени руку й руським революціонерам. Мрочковский порушив у своїй промові аграрне питання в Польщі і питання границь Польщі, висловлюючи ся про останнє так: „Ми не жадаємо відбудовання старої держави ані історичних прав Польщі, але хочемо оснувати наше національне право, безперечне право жити по своєму і рішати самим про себе, на справедливості і свободі“. Одначе він усе таки не сказав ясно, що Польща кінчить ся там, де кінчить ся польська етнографічна границя, і відказавши ся від історичних прав Польщі, зараз стараєть ся ослабити той відказ, заявляючи: „Не задаючи собі питання які будуть границі Польщі в будучности, Польщі народньої, й шануючи права кожної людн. сти (population), без огляду на те, чи вона належала чи ні до старої польської республіки, ми заявляємо, що вести-мемо війну до крайности проти всіх ворогів нашої вітчизни“. Тільки, не знаючи границь вітчизни, годі знати, хто її вороги і де саме бороти ся з ними. І. Мрочковский зовсім не грішить ясністю, коли говорить: „Ми скористаємо з кожного догідного випадку, щоб підняти нашу людність, піддану чужоземцєви, і коли впеємо заткнути свій прапор на якій-будь точці польської землі, звернемо ся з зазивом до довколишньої людности, кличучи її во імя народньої свободи і справедливости злучити ся з нами. Їй буде вільно приступити до нас або не приступити, ми шанувати-мемо її право, але коли-б ми мали ще багато разів упасти під ударами наших ворогів, то все таки не зложимо оружя, доки не зруйнуємо або не поможемо зруйнувати шкідливої могутности трьох великих держав, що розділили між собою Польщу“¹⁾. І так Мрочковский думає затикати прапор боротьби проти ворогів Польщі й на непольських землях,

¹⁾ Цитовані місця з промови Мрочковского див. Историческая Польша, стор 128.

бо инакше не говорив би про поклик до доволічної людности і про її право приставати до Поляків або ні. Одним словом — старе пісенька польських демократів і революціонерів з часів еміграції й повстання 1863 р., тільки прибрана в соціалістичні фрази.

Відповідаючи на промову Мрочковського, Бакунін не задоволився його фразеологією, тільки дав зборам докладний образ національної різнородности російської держави, признаючи кожній нації право на незалежне існування. „Треба завважити, — говорив він, — що зовсім невірно говориться про руський нарід, як про одно ціле, бо руський нарід не творить однородної маси, тільки складається з кількох споріднених, але все таки різних племен“ ¹⁾, — увага, яку й досі треба би пригадувати не тільки західно-європейській, але й руській публіці, що дуже часто, не виключаючи й руських революціонерів, забуває про се, — і давши історичний огляд великоруського народу, говорить:

„Але крім нього є ще Українці (малороссы); вони творять в імперії 12 мільйонів людности і коли додати до них галицьких Русинів, то цілих 15 мільйонів однородного племені, що говорить одною мовою, має однакові звичаї і великі історичні спомини. По татарських нападів сей нарід був поставлений на нещасте між московським деспотизмом з одного й жорстоким гнетом єзуїтської й аристократичної польської шляхти з другого боку. Вставши проти останньої в половині XVII в., частина України з ненависти до Польщі зробила велику помилку: вона прийняла покров руського царя. Царі обіцяли їй усе: і збережене її вільностей і національну автономію. Але що обіцянки всіх володарів, чи вони царі, чи прості князі, королі

¹⁾ „Четвертая рѣчь Бакунина на конгрессѣ Лиги Мира и Свободы въ 1868 р.“ в згаданій публікації „Письма М. А. Бакунина“, стор. 423—424.

чи імператори, все і всюди подібні одна до другої, то руські царі очевидно нагородили Україну найгрубшим леспотизмом, таким самим, який існував у великій Росії з жорстоким поміщицьким визиском і з не менше жорстоким гнетом бюрократії. В XVIII в., коли Франція готовила ся до революції, Катерина II, філантропійна імператриця, вихвалювана філософами, завела кріпостне право, яке доси не існувало в Польщі. А тепер те панславістичне національне правительство систематично й жорстоко переслідує українську мову на Україні, як польську в Польщі. Нехай се буде остереженням австрійським і турецьким Слав'янам, що шукають свого спасення в Москві.

„Отсей нарід, разом із 4 міліонами Білорусів, по всій правдоподібности утворить окрему, незалежну націю в 20 міліонів людей, яка очевидно може вступити в спілку з Польщею чи Великоросією, але повинна остати зовсім незалежною від гегемонії одної і другої“ ¹⁾.

В дальшій часті своєї промови Бакунін іще раз вертає до сеї справи: „Тепер перейдемо до Польщі. Питане, здаєть ся мені, однаково просте, коли хотіти рішити його зі становища справедливости і свободи: всі народности, всі краї, які захотять належати до нової польської федерації, будуть польські, всі ті, що не захотять сього, не будуть польські. Руська людність Білоруси, Литви і Галичини злучить ся з ким захоче, і ніхто тепер не може означити її будучности. Найбільше правдоподібно й пожадано, здаєть ся мені, щоб вона утворила спершу разом з Україною національну федерацію, незалежну від Великоросії й Польщі“ ²⁾.

А резюмуючи свою промову, Бакунін кладе такі загальні прінципи:

„1) Зруйноване того, що називаєть ся історичним правом і політичною необхідністю дер-

¹⁾ Там-же, стор. 430—431. — ²⁾ Там-же, стор. 438.

жави, в ім'я (права) кожної людности, великої чи малої, слабкої чи сильної, як також кожної окремої особи, розпоряджати собою з повною свободою, незалежно від потреб і претензій держави, обмежуючи ту свободу тільки рівним правом інших.

„2) Знищення всіх вічних контрактів між особами й колективними одиницями — асоціаціями, областями, націями — іншими словами, признание кождому права, навіть коли він свobodно зв'язав себе з другим, знищити контракти, виконавши всі тимчасові й обмежені умови його. Отсе право ґрунтується на принципі, який творить конечну умову справжньої свободи, — що минулість не повинна в'язати теперішности, а теперішність не може в'язати будучности, і що необмежене право належить живучим поколінням.

„3) Признание для осіб, як і для асоціацій, громад, провінцій і націй права в'язати виступати зі спільнот...“¹⁾.

Для ширення своїх поглядів старався Бакунін організувати між Поляками революційні товариства з анархістичною програмою. І так 1872 р., коли в Ціріху założено „Towarzystwo socjalistyczne polskie“, Бакунін з кількома своїми руськими однодумцями вступив до нього членом і виробив для газети „Gmina“, яку збиралося видавати те товариство, програму, в якій між іншим читаємо:

„5) Противники всякої держави, м-ж, розуміють, відкидаємо так звані історичні права і границі. Для нас Польща починається й існує дійсно тільки там, де чорноробучі люди почувують себе й хочуть бути Поляками, й кінчається там, де вони, відкидаючи окрему польську спільноту, хочуть бути в'язаними членами інших народних спільнот“²⁾.

¹⁾ Там-же, стор. 440.

²⁾ Письма М. А. Бакунина, стор. 337.

Отсеї програми „Towarzystwo socjalistyczne polskie” не приняло, не могучи так ясно й рішучо зрєкти ся історично-польських претензій до не-польських провінцій польської держави. Се заставило Бакуніна й його однодумців виступити з товариства. „На нещастє, — пишуть вони в листі до товариства, — ми переконали ся, що польське товариство, яке зробило нам честь, приймаючи нас у свої члени, не так сильно привязане до нашої програми, яку з початку приняло однодушно, як ми... Тому просимо товариство увільнити нас від почесного імени його членів“ ¹⁾.

Згадаю ще, що Бакунін носив ся з думкою заложити й українське анархістичне товариство і під його впливом надруковано в Швейцарії в 1870 р. програму видавництва українського революційного журналу, одначе справа дальше програми не пішла.

З отсеого огляду поглядів Бакуніна видно ясно, що він був рішучим прихильником незалежності України і при кожній нагоді, коли говорив про російські відносини, з особливим натиском підносив, що Україна не повинна бути залежна ані від Польщі, ані від Великої Росії.

При кінці життя Бакуніна його однодумці почали видавати в Женеві газету „Работникъ“ (від січня 1875 р. до марта 1876 р. вийшло 15 чисел), яка являєть першою пробою руської революційної газети для робітників. Редакція „Работника“ — „група руських анархістів“ і в газеті і в брошурах придержувала ся також в національній справі поглядів Бакуніна. І так у виданій редакцією „Работника“ книзі „Сытые и Голодные“, прегарній популярній історії класової боротьби зі становища анархізму, — як справедливо завважує Драгоманов, — „проведена досить консеквентно анархічна федералістична точка погляду і що до історії Росії: місцевому елементови вказано приналежне

¹⁾ Тамже, стор. 389.

місце; боротьба Українців із Польщею й московська централізація освітлені вірно; навіть польське повстання й участь великоруських демократів у ній пояснено також досить вірно, в кождім разі з потрібною критикою¹⁾.

В 1878 р. та сама група, що видавала „Работника“, почала видавати журнал „Община“ (від січня до грудня 1878 р. вийшло 9 чисел. Був се останній анархістичний руський журнал у ХІХ в., останнє слово руських Бакуністів до своїх земляків, яке по упадку „Общини“ замовкло майже на чверть століття. Редакцію „Общини“ складали: Аксельрод, Жуковский, Клеменс і Раллі, між співробітниками бачимо Черкезова, Кравчинського (Степняка), Стефановича, Брешковську, Елізе Реклі, Драгоманова і ин.

Признаючи організаційним принципом свободну федерацію з низу в гору, анархісти, коли хотять бути консеквенсними, мусять рішити правильно й національне питання. Так його й рішає „Община“. В оповіщенні про видання її редакція, звертаючи ся до відносин у російській державі, каже: „Для соціалістів, що ведуть пропаганду на руській мові і працюють у межах руської держави, залюдненої різними племенами, що різнять ся одно від другого своїми обичаями, мовою, відносинами до річей та осіб, одинока дорога для успішної боротьби з державою та пануючим економічним ладом, се свободна спілка місцевих і національних соціалістичних груп. Тільки від їх дружних, злучених зусиль може впасти будова сучасного ладу в тій дивовижній інституції, яка називається російською імперією“²⁾.

Ту саму думку розвиває Жуковский в 5 ч. „Общини“ в статі „Реформи і революція“. Се чи не остання проба в руській революційній літературі ХІХ в. поставити ясно національне питання

1) Историческая Польша, стор. 171.

2) Итоги, Отдѣлъ І, стор. 86—87.

в різноплемінній російській державі як що до організації революційних сил у боротьбі з сучасним ладом, так і що до організації суспільности по побіді соціальної революції. Даючи історичний огляд, як російське правительство рівночасно зі своїми реформами давило всяку свободну думку і всякі об'яви стремління до свободного життя у народів російської держави, Жуковский присвячує багато місця й українським відносинам: обговорює часи „Кирило-Методіївського Братства“ та діяльність Шевченка й Костомарова, описує переходить до українського руху при кінці 60-их років, згадує про указ з 1876 р. і про початки українського соціалістичного руху. Ось найважливіші виписки з тої статі, в якій з кожної стрічки віє щира прихильність до українського народу:

„Думка про добродіїв, про диктаторів, про комітети, що приписують рух з верху в низ, відійшла в минулисть разом із старим поняттям про саму революцію. Вона стає позитивною, робить ся в ім'я всестороннього визволення праці, в яким виді вона не виступала-б. Рух повинен робити ся вже самими тими, що беруть у ній участь, повинен іти з низу в гору, від приватного до загального, від секції до федерації, області секцій, від областної до національної, від національної до всесвітньої. Як давніше, при традиційнім, яacobинським, виключно-національним, політичним погляді народ, робітники мали тільки слухати, тільки виконувати волю провідників, як вони зводили ся тільки на знаряд, так тепер навпаки від них самих вимагаєть ся свідомости, волі, знання справи, ініціативи.

„В політиці, в державі, державна фікція стирає індивідуальність, нищить її. La raison d'état як фенікійський Молох пожирає своїх власних дітей, відбираючи в них індивідуальність. В позитивній організації, в суспільній організації праці кождий робітник, кождий член суспільности стає навпаки свідомою індивідуальністю; не він існує

для організації, тільки організація для нього. Нема місця для привілеїв; людська думка, наука, штука, всесторонній розвиток стають загальним добром.

„Така революційна думка, що з нею в пізнійші часи наша молодіж пішла в народ. Петербургські кружки пропагандистів, московські соціалісти видавали множество брошур, оповідань, казок, в яких цар, цін і поміщик являють ся нероздільною трійкою, причиною всіх народніх бід. Останні процеси і промови наших пропагандистів показують ясно, що вони стоять на соціально-революційній основі безвластного інтернаціонала.

„Серед української молодіжки автономні й демократичні ідеї проявили ся з новою силою при кінці 60-их років; українські революціонери на сей раз більше рішучо пристають до загальноєвропейського федеративного соціалізму.

„Петербургські імператори все бояли ся козацького сепаратизму, але доки Польща видавала ся їм небезпечною, доти вони вважали вигідним толерувати коли не козацьку волю, то хоч українську мову. Але аристократична Польща вже прикінчена і польський мужик за нею очевидно не стане плакати. Правительство знесло Польське Королівство, воеводства стали губерніями, на Волині й Поділлю посаджено Александром II багато руських поміщиків. Гладити по голові українського козака за його нелюбов до польського пана вже не треба — збільшили ся репресалії й на Україні: в 1876 р. заборонена всяка українська література. Цар-освободитель збирав ся їхати за Дунай, збирав ся освободжати „молодших братів“ всеросійського народу, збирав ся оборонити „волю християн-Славян“ від музулманської власти Турка. Як раз у сей „торжественний момент“ свого пановання Олександр II заборонив українську літературу, що виросла на традиціях як-раз того народу, який по своїй волі, а не по наказу царя-реформатора, два віки бив ся з „турецькою неволею“. Ні-

чого казати, гарно придумана міра, гарно вибраний і момент. Українська молодіж збита з вузкого шляху пропаганди в одній тільки руській Україні; вона виступає на широке, поза-державне, інтернаціональне поле. Помилув ся Олександр Миколаєвич: він думав раз на все покласти кінець революційній пропаганді, а вона не тільки виросла на руській Україні, але ввійшла в границі його сусіда і союзника австро-угорського цісаря. Так то склала ся українська соціалістична партія. В силу самих обставин вона повинна бути федеративна: з одного боку вона федеруєть ся з федералістами-революціонерами Росії, з другого з західно-й південно-славянськими революціонерами, польськими і всякими иньшими соціалістами-революціонерами, що беруть федералізм за основу організації.

„В сім новім руху зарід будучности народів, скованих залізною лапою всеросійського імператорства. Адже в нинішній офіційальній Росії „всеросійського тільки й є, що цар, солдат, піп, урядник і поміщик, патрон та купець“; отсі різнообразні чинники влади однородні і їх можна назвати не тільки всеросійськими, але всесвітніми. У руського правительства є руський жандарм, руський шпiон, а всеросійського народу нема.

„Без Грузинів, Вірмен і незліченого множества чужинців, яких уважати всеросійськими можна тільки становому приставу, в межах імперії живе 36,000.000 Великорусів, 13,239.000 Українців, 4,749.212 Поляків і 4,000.000 Білорусів. У кожного з тих народів своя побутова організація, свій хліборобський устрій, отже кожному з них треба не тільки лишити право внутрішнього самоустрою, але і всім їм лишити право федерації, як вона може скласти ся по їх власній ініціативі. Офіційальна Росія, розширивши завойоване Єрмака до Східного Океана, піддала і всю північну Азію влади всеросійського станового, а тимчасом у недалекий будучности інтереси східної Сибірі потягнуть

більше до Злучених Держав, як до Петербурга або Одеси.

„Москвич Поляк, Українець, Сибіряк, один другому не ук'зчики, а товариші. Тепер вони всі живуть під геґемоїєю Великорусів і називаються руським народом власне тому, що над ними руський становий; щезне становий, і всі ті народи будуть лишені самим собі а в яких межах і як вони сфедерують ся один з другим, се може позначати тільки практика“.

Одначе думки, які проповідував Бакунін і його однодумці, не запустили глибокого коріння в кругах руських соціалістів, на яких лишила незатерті сліди російська державна школа і весь склад державного життя в Росії, скіплені ще впливом науки західно-європейської соціальної демократії.

Сама „Община“ закінчила ся полемікою Стефановича і Драгоманова на тему: політична революція чи соціальна? — за першу стояв Драгоманов, за другу Стефанович. Одначе в сій полеміці важну роль грав також закид Стефановича Драгоманову і „Громаді“, що всі вказування „Громади“ на недостачу потрібної диференціяції в діяльності і навіть у виданнях руських соціалістів, які взяли ся працювати на всім просторі Росії, залюдненої ріжними народами, і на несправедливість такого становища супроти не-руських народів, безосновні й подиктовані неприхильністю й вузким націоналізмом, коли по правді безосновними й подиктованими свідомим чи несвідомим руським деджавним націоналізмом. являють ся закиди Стефановича

Незабаром по упадку „Общини“ спомянув її за її становище в національній справі „не злим тихим словом“ П. Лавров, закидуючи їй, що вона „вважала особливо гонечним, аби групи, що працюють у межах російської держави устроїли ся як спілка окремих національних груп, замість того, щоб, як перед тим, усі соціалісти творили

масу, не вважаючи на національні різниці Великорусів, Українців і Поляків. Таким чином редакція отворила свою газету й південно-руським націоналістам“ ¹⁾).

Вже з отсеї уваги видно, що Лавров уважав стремління українських соціалістів до окремих організацій, злучених у федерацію з організаціями иньших народів, українським чи „південно-руським націоналізмом“. Одначе, щоби ближше пізнати становище сього визначного репрезентанта руської соціалістичної думки, треба нам звернути ся до журналу й газети „Впередь“ (1873—1876), які виходили під його редакцією й мали великий вплив на розвиток соціалізму в Росії.

Журнал „Впередь“ виходив неперіодично, зразу в Ціріху, опісля в Лондоні, всего вийшло п'ять обемистих книг. Крім того в рр. 1875—6 вийшло 48 чисел двотижневої газети „Впередь“. Сам Лавров у статі „Народники и пропагандисты 1873—77 гг.“ пише, що „Впередь“ „появився з програмою робітничього соціалізму, виставивши задачу „приготовлення“ соціальної революції в Росії й маючи проти себе ворогів не тільки в рядах ліберально-буржуазної літератури, але і в рядах руських революціонерів, що по часті ставили для Росії політичні задачі боротьби з абсолютизмом висше принципів соціалізму, а по часті в ім'я анархістичного соціалізму проповідували безпосереднє уживанє революційних способів, відкидаючи більше чи менши повільні міри *приготовителів*“ ²⁾).

В статі „Наша программа“ („Впередь“, 1873 р., т. I) ³⁾ читаємо:

¹⁾ Jahrbuch für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 1879, I, 275.

²⁾ Итоги, Примѣчанія, стор. 214.

³⁾ Там-же, Отдѣлъ I, стор. 58—70 (передруковано з пропусками).

„Соціяльне питання для нас першорядним питанням“¹⁾.

„Політичне питання для нас підчинене соціальному й особливо економічному питанню. Держави, так як вони існують, ворожі робітницькому рухови, і всі вони мусять у кінці розпасти ся, щоби зробити місце новому суспільному устроєви, де найширша свобода особи не буде перешкаджати солідарности між рівноправними особами і широкій кооперації для спільної мети. Однак се далеко будучність, суспільний ідеал..., між яким... лежить цілий ряд посередних політичних форм, ...і в боротьбі тих форм з сучасною державністю приготавлиєть ся перемога будучого ідеалу. При ріжнородности тих політичних програм ми звернемо в них увагу тільки на саме істотне: групуванє осіб усе менше належить від легального ділення територій або від природної ріжницї національностей і в нїм усе більше перемагає економічний елемент противенства визискувачів і визискуваних і моральний елемент противенства консерватистів і поступовців. Державна й централізаційна основа все більше уступає основі федерації що-раз дрібнійших суспільних одиниць. І власне в заміні штучного й випадкового групуваня осіб істотними і свідомими противенствами їх, власне в побільшуваню автономної основи в дрібних групах комун і свободних спілок на рахунок централізаційної основи сучасних легальних держав лежить на нашу думку політичний поступ людськості“²⁾.

„Національне питання на нашу думку повинно зовсім зникнути перед важними задачами соціальної боротьби. Національностей представляють зовсім реальну й конечну основу для кожного суспільного процесу. Приходить ся працювати в даній місцевості, в суспільности, що говорить даною мовою, виробила ся до даної

¹⁾ Тамже, стор. 59. — ²⁾ Тамже, стор. 61—62.

культури. Коли того не брати під увагу, то ціль суспільної діяльності набере зовсім відірваного значіння й ніколи не здійснить ся. В різних місцевостях, для різних національностей задачі даної хвилі можуть бути різні, але кожда нація повинна робити свою роботу, сходячи ся в загальнім стремлінні до загально-людських цілей. Боротьба проти релігійного елементу, відкидуване всякої спілки з церковною чи сектантською організацією, розширюване організації міжнародної асоціації робітників, стремління до федерації автономних громад чи свободних спілок, — в сїм усі національности можуть і повинні працювати спільно і сій спільній роботі нема перешкод. Для неї нема границь, мов, традицій. Є тільки люди і спільні всім їм цілі. Отсі принципи конечно вимагають як найбільше рішучої боротьби проти тої національної роздільности, противенства, ворожнечі, які ще занадто часто відзивають ся в привичках навіть думаючих людей¹⁾.

Отсим принципам: признанню „свобідної федерації типом всякого позитива“²⁾ і національности як зовсім реальної й конечної основи для кожного суспільного процесу не можна нічого закинути. Ходить тільки о те, як ті принципи прикласти до відносин у російській державі.

Се признає і „Впередь“ кажучи: „Нам, очевидно, важнійше всего пояснене тих задач для нашої вітчизни“³⁾. Одначе, вияснюючи ті задачі, „Впередь“ говорить тільки про руських соціалістів, про більшість руської людности, про спеціально-руські цілі і т. д.⁴⁾, не вияснюючи при

¹⁾ Там-же, стор. 63—64.

²⁾ Там-же, стор. 70. — Се 2 г) точка програми, поміщеної в передовій статі Лаврова в 48 ч. газети „Впередь“ з 1876 р.

³⁾ Там-же, стор. 64.

⁴⁾ Уступ із цитованої статі „Наша программа“, в яким про все те говорить ся, передрукований: Итоги, Примѣчанія, стор. 217—218, при кінці статі „П. Л. Лавровъ и журналъ „Впередь“ (1873—76 гг.)“, і в виданю: Бурцевъ, За сто лѣтъ, стор. 110.

тім, чи „руський“ значить для нього великоруський, чи велико-мало-білоруський, чи російський. На приклад в статті „Счеты русскаго народа съ династіей Романовыхъ“ він говорить тільки про рахунки великоруського народу з династією Романових і про провини сеї династії супроти Польщі, а про провини Романових супротив Українців і Білорусів нічого не згадує¹).

І загалом Українці й Білоруси для „Вперед“ не існують. Переходячи в статті „Наша програма“ до славянських справ, він каже:

„Ми віримо, що славянські народи можуть так само, як народи германські, романські, англо-саксонські, бути знарядом для розвитку соціальної будучности людськості в тім змислі, як се ми вказали вище. Ми навіть віримо, що в боротьбі Славян з Німцями в межах двох німецьких імперій, з Турками в межах Оттоманської Порти, менше політичної рутини, менше буржуазної традиції на боці Славян, як на боці їх ворогів, що утворене зовсім незалежних славянських держав там, де тепер суверенна власть належить Німцям і Туркам, буде кроком на перед до здійснення ідеалів людськості. Тому спочуваємо глибоко боротьбі всіх наших братів Славян проти пановання перестарілої культури Турції чи буржуазних політичних типів Німеччини. Але ми спочуваємо тій боротьбі на стільки, на скільки в ній проявляється стремління до ліпшої загально-людської будучности, до охорони індивідуальности, до свободи думки і слова.

„Живими партіями між Славянами признаємо тільки ті, що пишуть на своїм прапорі поруч із девізом незалежної національности девіз соціальної боротьби проти монополії приватних властителів і капіталістів, наукової боротьби проти релігійного елементу. Для нас безглузда й гідна пожалування боротьба національности, яка

¹ Историческая Польша, стор. 156—157.

зі своїми ідеалами незалежності лучить мертві і шкідливі ідеали православія чи католицизму, неморальні традиції феодалізму, боярства чи шляхетства. [Соціалні партії Сербії, Хорватії, Чехії, Польщі, Галичини наші брати по ділу і крові; їх передовим кружкам ми з радістю відчинимо сторінки нашого журналу; будемо оплескувати їх побіди; надіємося, що тільки їм удасться повернути незалежність їх вітчизні... Ми зовсім певні, що всі наші однопумці в Росії... хотіли би разом з нами..., щоб наш „Впередь“ став програмою славянської федерації, органом усіх Славян, які дійшли до свідомості, що будучність для славянства, як і для всієї людськості, лежить в девізі: наука і громада, правда і праця, війна ідолам і монополії!

„Сим рішається й найтрудніше мабуть для Руського питання — польське]. Хто поставив інтереси хлопів вище інтересів шляхти, хто бється за ідеал європейської федерації свободних громад, той наш брат і союзник. В будучій федераційній Європі границі між федеративними одиницями матимуть як найменше значіння. Коли б нашим однопумцям прийшлося говорити у всеросійським земстві про питання між Польщею й Росією, вони очевидно запропонували би, щоб кожда громада рішила самостійно, незалежно від усеї передньої історії, до якої національності, до якого державного чи соціального центра вона потягне“¹⁾.

Значить, для „Вперда“ існує тільки „Польща“ і „Росія“, і то в розумінню державних центрів, між якими він пропонує вибирати тим громадам, про які може бути спір між Польщею й Росією. А що спір між Польщею й Росією як державними центрами може бути тільки про землі українські, білоруські і литовські, бо етно-

¹⁾ Итоги, Отдѣлъ I, стор. 69—70, крім зазначеного [—] уступу від слів: „Соціалні партії Сербії“ до слів: „питання — польське“, який там пропущений і який беремо з публікації: „Историческая Польша“, стор. 159.

ґрафічна Польща й етноґрафічна Росія, себто Великоросія ніде з собою не сходять ся, то власне для Українців, Білорусів і Литовців „Впередь“ допускає тільки один вихід: прилучити ся до Польщі чи до Росії, а зовсім не допускає, щоб вони могли остати незалежні від отсих обох державних центрів.

І так в теорії „державна й централізаційна основа все більше уступає основі свободної федерації що-раз менших суспільних одиниць“, а в практиці Українці, Білоруси й Литовці мають прилучити ся до державних центрів польського чи російського.

Далі: між славянськими народами „Впередь“ не знаходить Українців і Білорусів, з чого можливий лиш такий вивід, що він їх зачисляє до руського народу. За те „Впередь“ говорить про „соціальні партії Польщі, Галичини“, мабуть на те, аби доказати, що він таки справді говорить, не розбираючи як слід, про що. Бо коли під „Польщею“ розуміти історичну Польщу, то Галичина також історична Польща і говорити про неї окремо нема потреби; коли-ж під „Польщею“ розуміти етноґрафічну Польщу, до якої належить тільки західна часть Галичини, то східна часть Галичини, до якої властиво й належить назва „Галичина“ (Галицька Русь), також не творить окремого національного організму, тільки часть України, про яку власне „Впередь“ нічого не хоче знати.

Вкінці: боротьба поодиноких славянських народів проти державних центрів німецьких і турецького за незалежну національну державу, се „крок наперед до здійснення ідеалів людськості“, і для сеї боротьби „Впередь“ має глибоке співчуте, „на скільки в ній проявляєть ся стремління до ліпшої загально-людської будучности“. Але домагане українських соціалістів, отже людей, які без усякого сумніву „пишуть на своїм прапорі поруч із девізом незалежної національності девіз соціальної боротьби против монополії при-

ватних властителів і капіталістів, наукової боротьби проти релігійного елемента“, домагане тих людей, щоб соціальні групи в межах російської держави організували ся як спілка національних груп, власне для того, що „національності творять зовсім реальну й неминучу основу для кожного суспільного процесу“ і що „приходить ся працювати в даній місцевості, серед суспільности, що говорить даною мовою, виробила ся до даної культури“,— таке домагане українських соціалістів, се „южно-русскій націоналізм“. Значить, боротьба славянських народів проти державних центрів німецьких і турецького за незалежну національну державу, се крок наперед до здійснення ідеалів людськості, але боротьба українських соціалістів проти руського державного центра, і те не за нову державу, тільки за свободну федерацію, яку „Впередь“ признає типом усякого позитя, се „южно-русскій націоналізм“, отже крок назад.

Як Жуковский написав в „Общинѣ“ про „царя освободителя“, що він, збираючи ся визволити „молодших братів всероссійського народу“ з-під власти Турка, заборонив рівночасно у власній державі українську літературу, — так само можна сказати і про соціаліста Лаврова і його „Впередь“, що вони, визволяючи в ім'я соціалізму Славян від власти Німця й Турка, рівночасно також в ім'я соціалізму нап'ятували „южно-русскимъ націоналізмомъ“ стремління таких-же Славян Українців визволити ся з-під власти руського державного центра...

А зрештою, хоч би навіть справді Українці були по національсти Руські, то й тоді з огляду на те, що „державна й централізаційна основа все більшо уступає основі свободної федерації“, яка є „типом всякого позитя“, вони мали би повне право не підчиняти ся руському державному центру.

Справді як глибоко вкорінилися централістичні національно-державні погляди в привычках навіть думаючих людей, і то таких, що в принципі відкидають усяку державність, усякий централізм і признають тільки свободну федерацію!

І так Лавров і „Впередь“, помімо основних принципів, яким не можна нічого закинути, стояли супроти українського питання на становищі польської й російської державности.

На зовсім иншій принципальній становищі стояв „Набатъ“ (1875—1881), оснований Петром Ткачевим 1875 р. в Женеві, що до 1877 р. виходив під його редакцією як „органъ русскихъ якобинцевъ“, а в рр. 1877—1881 був редагований ріжними особами, але все по тій самій якобінській програмі.

„Найблизша ціль революції — читаємо в „Набатъ“ — повинна бути захоплене політичної власти, утворене революційної держави. Але захоплене власти, являючи ся конечною умовою революції, се ще не революція. Се тільки прелюдія її. Революція здійснюється революційною державою, яка з одного боку бореться й нищить консервативні й реакційні елементи суспільности, усуває всі ті інституції, які заваджають заведенню рівности й братерства, а з другого боку вводить у жите інституції, які помагають їм розвинути ся.

„Таким чином діяльність революційної держави повинна бути двояка: революційно - руйнуюча й революційно - будуюча.

„Суть першої — боротьба, отже — насильство. Боротьба може вести ся з успіхом тільки при злучі отсих умов: централізації, строгої дисципліни, бистроти, рішучости й єдности акції“¹⁾.

Як бачимо, „Набатъ“ признає принципи зовсім відмінні від тих, які признавав Бакунін і його однодумці анархісти, або Лавров і „Впередь“. Не

¹⁾ Итоги, Отдѣлъ I, стор. 76, статья „Въ чемъ должна состоять ближайшая, практически достижимая цѣль революціи“.

в зруйнуванню держави і заступленню її свободною федерацією свободних громад лежить ціль революції, як говорили вони, тільки в захопленню політичної власти, в утворенню сцентралізованої дисциплінованої революційної держави. І не сам нарід будувати ме на руїнах сучасного ладу нове жите, тільки все те буде переводити та революційна держава. Так само не свободна федерація свободних груп має бути типом організації революційних сил, тільки організація „дисциплінована, ...яка тісно з'єднає розрізнені революційні елементи в одно живе тіло, що працює по одному спільному пляну, піддаєть ся одному спільному проводу, — організація основана на централізації власти й децентралізації революційних функцій“, — очевидно на стільки, на скільки се признає потрібним та центральна власть, бо „тільки організація, що відповідає тим умовам, може утворити і здійснити державний переворот“¹⁾, шляхом якого найлекше дійти до захоплення політичної власти.

Як „Набатъ“ прикладає отсі свої принципи до національного питання, на се дає нам відповідь статя „Революція и принципъ національности“²⁾, в якій між иньшим читаємо:

„В кождім краю, чи ліпше, в кождій державі, хоч який різнородний її національний, її племінний склад, все є і все мусить бути кляса людий, у яких національні, племінні окремішности майже зовсім стерли ся і яких у тім розумінню можна назвати загальнорусами, загальнофранцузами, загальнонімцями, загальноіталійцями, загальноамериканцями“ і т. д. Ся кляса складаєть ся перше з т. зв. „службового стану“: з бюрократії, що закріпощена державою стратила під її нівеляційним гнетом усі свої національні окремішности, просякла на-скрізь її ідеалами, її по-

¹⁾ Тамже, стор. 79, статя: „Организация революционных силъ“.

²⁾ „Набатъ“ книга, 1878 р.

глядами, її інтересами; друге: з інтелігенції. Наука, як звісно, має на людей майже на стільки-ж нівеляційний вплив, як держава на бюрократію.. Крім держави з її бюрократичною централізацією й науки з її космополітизуючим впливом, усуненню національних окремішностей, підведенню їх під один загально-національний й, загально-людський тип, помагає в значній мірі економічний, торговельно-промисловий поступ. Фабрична продукція, кладучи робітницьку масу в зовсім однородні, загально-національні умови праці, розвиваючи в ній однакові привички, окружаючи її однаковою обстановкою, узагальнюючи її інтереси й потреби, стирає не тільки національні, але й чисто індивідуальні різниці робітників. Тип фабричного робітника, тип пролетарія має на стільки-ж загально-національний характер, як і тип „інтелігентного чоловіка“.

„Таким чином бачимо, що всі головніші чинники буржуазного поступу, — держава, наука, торгівля, промисл, — мають одну й ту саму спільну тенденцію: всі вони в більшій або меншій мірі стремлять стерти національні окремішности, що колись так різко розділяли людей, стремлять змішати їх в одну спільну, однородну й одноформну масу, підвести їх під один спільний знаменник, вилити їх в один загально-національний, загально-людський тип. Хоч як би ми ненавиділи буржуазний поступ, а сю його тенденцію ми повинні признати зі становища наших ідеалів і наших інтересів у високій мірі добродійною. Справді, буржуазний поступ, нівелюючи людей, усуваючи їх племінні й національні перегороди, приготував ґрунт для побіди наших ідеалів; сам того не бажаючи, він несвѣдомо промощує дорогу до практичного здійснення ідей братерства й рівности“¹⁾.

¹⁾ Историческая Польша, стор. 146—147.

Як бачимо, в сій похвалі поліційній державі, якої гнет на поодинокі національності і племена признаєть ся таким самим культурним чинником, як науку, а при тім зовсім нормальним і навіть помічним для побіди ідеї братерства і рівності, автор уважає свій „загально-національний тип“ рівнозначним із „загально-державним“. Значить, де держава зложена з одної нації, там той тип буде „загально-національний“, але де з різних націй, тамтой „загально-державний“, тип не буде справді типом загально-національним, тільки національним типом пануючої, державної національності, яка своїм гнетом денационалізує національності угнетені недержавні. Так пр. „общерусскій“ тип повстає наслідком обрусіня не-великоруських національностей. І не в се тип загально-людський, бо хоч би пануюча національність в одній державі справді зденационалізувала всі угнетені національності то ще остають ся національні окремішності між державними національностями, отже тим шляхом, шляхом насильного стирання національних окремішностей, до загально-людського типу не дійдемо.

Значить, гнет держави, т. є. державної національності на поодинокі недержавні національності і племена зовсім не веде до стирання національних окремішностей взагалі і до вироблювання загально-людського типу, тільки до стирання національних окремішностей угнетених націй на користь націй пануючих.

І „Набать“, признаючи той гнет зовсім нормальним і навіть ведучим до побіди ідей братерства й рівності, признає тим самим нормальною і бажаною денационалізацію недержавних націй. Говорячи про поодинокі національності, „Набать“ перечисляє їх у таким порядку: „Якути, Чуваші, Малоруси“ з одного боку, значить ті, з яких треба виліплювати той загально-національний тип“, і „Великоруси, Поляки, Німці,

“Французи” з другого боку, значить ті, які мають виліплювати той „загально-національний” тип.

А що до Росії, то на думку „Набата” російська держава повинна виліплювати „загально-національний” — „общерусскій” тип з „Великорусів, Малорусів, Білорусів, Фінів, Латишів”¹⁾.

Поляків нема між тим матеріалом на „общерусскій” тип, значить, їм „Набатъ” признає право виліплювати свій „загально-польський” тип. І тому, розбираючи брошуру Драгоманова „Внутреннее рабство и война за освобождение”, в якій вказано на те, що „в Галичині упривілейований державний елемент — польський, який так само гнетє елемент український, як до розділу Польщі”²⁾, кличе він з обуренєм: „Незвичайно дивно й сумно стрічати які-б там не було посередні чи безпосередні закиди чому-б там не було польському на сторінках славянських революційних видань”³⁾. Певне, якжеж можна боронити Полякам виліплювати з галицьких Українців „загально-національний, загально-людський” тип?!

І так „Набатъ” не придержуєть ся навіть консеквентно своїй теорії і робить з неї виїмок для Поляків, з яких не хоче виліплювати „общерусского” типу в межах російської держави, тільки дозволяє їм виліплювати свій „загально-польський” тип з націй, над якими вони мали або мають власть.

Становище „Набата” до українського питання ясне: Український нарід. — так само, як і иньші недержавні народи на території колишньої польської й сучасної російської держави, — не має права на самостійний національний розвиток, тільки має послужити матеріалом на „общерусскій” і „загально-польський” типи, що має бути

¹⁾ Там-же, стор. 152.

²⁾ Собрание политических сочинений М. П. Драгоманова, Томъ II, Изданіе редакції „Освобожденія”, Paris 1906, стор. 82—83.

³⁾ Историческая Польша, стор. 152.

потрібне для здійснення ідей братерства і рівності. В інтересах „самодержавія, православія и народности“ і в інтересах „Polski od morza do morza“ потрібне те саме...

Завважити ще треба, що таке становище „Набата“ впливає консеквентно з його загальних якобінських принципів.

І хоч „Набат“, по свідощтву тогочасних руських революціонерів, мав найменше впливу в Росії з усіх тогочасних революційних груп і органів, то його становище до українського питання, се „общее мѣсто“ всіх руських кругів від самодержавних до соціалістичних, і відмінне становище Бакуніна та його однодумців творить тільки нечі ленні винятки.

Переходячи від заграничних кружків до краєвих організацій, які вели революційну роботу в самій Росії, спинимо ся найперше на соціалістичній організації „Земля и Воля“ (1877—1879), яка за час свого існування розвинула незвичайну революційну діяльність. Програма „Землі і Волі“ в загальних рисах зближена до Бакунінського анархізму, т. є. організація стремить не до політичної революції тільки до соціальної. Але землевольці вважали своїми учителями не групи емігрантів, тільки „народних революціонерів-соціалістів: Пугачева, Разина і їх товаришів“, яких програмою було все: „відібрати землі від поміщиків і бояр, прогнати, а иноді й вигубити все начальство, всіх представників держави й заснувати козацькі округи“, т. є. свободні автономні громади з виборними, відповідальними виконавцями народньої волі, яких можна все змінити“¹⁾. Як бачимо, ясність програми, видну в тогочасних руських анархістів, затемнювали в „Землі і Волі“ поняття, взяті з народнього великоруського життя, в якого рами „Земля і Воля“ хотіла всадити як

¹⁾ Изъ программной статьи газеты „Земля и Воля“, див. Итоги, Отдѣлъ II, стор. 4.

не всю російську державу, то по крайній мірі Великоросію й Україну, про яку як про окрему національну одиницю нічого не говорить ся, хоч ті, що опирають свої програми на понятях, узятих з народнього життя, повинні би знати, що імена Пугачева чи Разина українському народови нічого не говорять. „Земля і Воля“ розпала ся 1879 р. на „Черный Передѣлъ“ і „Народную Волю“.

„Черный Передѣлъ“¹⁾ лишив ся при програмі „Землі і Волі“, але своє існування (1879 - 1881) не означив нічим иншим крім видавання газет і брошур. Органом організації був „Черный Передѣлъ, органъ социалистовъ-федералистовъ“; крім того організація видавала також газету для робітників „Зерно“.

В програмових статях „Чернаго Передѣла“ стрічаємо такі самі основні погляди, як пр. в „Общинѣ“, але приложенне їх до відносин російської держави зовсім не відповідає тим основам. І так в 1 ч. „Чернаго Передѣла“ читаємо:

„Що до названя нашого видання органом соціалістів-федералістів, то воно пояснюєть ся нашим переконанєм, що лише федеративний принцип у політичній організації..., лише повне усуненне примусових основ, на яких оперті сучасні держави, і свободна організація з ягзу в гору можуть бути запорукою нормального розвитку народнього життя. На скільки побіда федеративного принципу може бути досягнена одним ударом, одним побідним революційним рухом, се, очевидно, годі тепер сказати. Але партія повинна звернути всі свої зусилля на забезпеченне його побіди, і соціально-революційні видання не можуть обходити мовчки сього важного питання. Етнографічний склад людности російської держави заставляє постійно числити ся з ним і в сучасній нам практиці. Малоросія, Білорусь, Польща, Кавказ, Фінляндія, Бе-

1) „Черный передѣлъ“, се великоруський народній термін над горішньою Волгою на означенне рівного поділу землі.

сарабія, — кожда з сих частий російської держави має свої народні окремішности, вимагає самобутнього, автономного розвитку“ ¹⁾.

В тім самім числі в статі „Письмо кь бывшимъ товарищамъ“ доказуєть ся, що „реорганізація суспільности на справедливійших основах можлива тільки при помочи економічної, соціальної революції“ ²⁾, і даєть ся дуже влучна характеристика яacobінізму, якому протиставить ся федеративну організацію з низу в гору.

Але приложене сих основних принципів до відносин у російській державі і спеціально до України показує, що „Чорному Передѣлові“ далеко до тої ясности й консеквентности, якою в національнім питаню відзначував ся Бакунін та його однодумці.

Вже сама назва організації й газети зовсім не відповідала організації й органу соціалістів-федералістів, які хотіли обняти всю Росію, і надавала ся хіба для якої льокальної організації й газети над горішньою Волгою. Се, очевидно, не найважніша річ, але й се важно зазначити на доказ, як члени організації навіть і в самій назві не числили ся з національною різномордністю Росії. Правда, „Черный Передѣл“ зараз у 1 числі заговорив що з огляду на етнографічний склад Росії „був би дуже пожиточний розвиток місцевої революційної літератури“ ³⁾; правда й те, що заходячи ся коло видавництва „Русская соціально-революційная Библіотека“, члени „Чорного Передѣла“ обіцяли в популярнім відділі його видавати брошури і в інших мовах, не лише в руській, — але й одно і друге остало ся тільки обіцялкою. Підносимо все те для того, бо загалом усі ті руські організації, що мали претензію обняти собою всю російську державу, що втягали в свої ряди чимало не Руських, з малими внім-

¹⁾ Историческая Польша, стор. 224.

²⁾ Итоги Отдѣл, II, стор. 77.

³⁾ Историческая Польша, стор. 225.

ками у найновіших часах ніколи не постаралися о виданє якої иншої літератури крім руської. Спеціально що до України, то всі вони, не виключаючи й тих організацій які називали себе південно-руськими, в практичній роботі зо всім не примінювалися до національної окремішности Українців, тільки вважати Україну такою самою південною Росією, як Великоросію північною.

Се видно і з програми „Сѣверно русскаго общества *Земля и Воля*“, поміщеної в 2 ч. „Чернаго Передѣла“ з редакційною увагою, що та програма, вироблена петербургсько-московською організацією, се його програма ¹⁾. Отся програма уложена так побіжно, що національного питання, такого важного для Росії, навіть не доторкається. Про первісний проєкт програми, в якій організація називала ся „великорусскимъ обществомъ“, говорить Драгоманов, що „найінтересніша в ній була її назва, зовсім народно-територіяльна, ясно національна, яка розривала зі всякими державними стремліннями й недоговорюванями“ ²⁾. Але сей національний термін, який показував ясно, що організація має на цілі працю в Великоросії, заступлено в останній редакції програми географічним (сѣверно-русскій), завважуючи, що „називаючи себе північно-руським, товариство „Земля и Воля“ затыгає до области своєї діяльности й місцевости південно-східної Росії, в яких умови життя сільськоілюдности приняли форми руської півночи“ ³⁾. А редакція „Чернаго Передѣла“ зробила увагу, що „конечним доповненем північно-руської організації повинна явити ся організація південно-руська“ ⁴⁾. Значить, там північ, а тут південь, інших ріжниць, національних, не має й зовсім нема.

¹⁾ І програма і редакційна увага передруковані: Итоги, Отдѣлъ II, стор. 58—61.

²⁾ Историческая Польша, стор. 238.

³⁾ Итоги, Отдѣлъ II, 58. — ⁴⁾ Тамже, стор. 61.

Зрештою становище „Чернаго Передѣла“ супроти національної різнородности російської держави дуже неконсеквентне. Та сама редакція, яка в 1 числі так ясно зазначила, що „Малоросія, Білорусь, Польща і т. д. мають свої народні окремішности, вимагають самобутнього автономного розвитку“, — на зборах у Женеві виступила як найострійше проти проєктованої Драгомановим резолюції про федералізм і централізм у справі соціалістичної пропаганди в Східній Європі, головно-ж проти точки яка звучить: „Збори уважають більше відповідною інтересам соціалізму на Сході Європи організацію соціальних партій по природним областям: географічним, економічним і національним, як на підставі державних границь, існуючих і традиційних“ ¹⁾. Хочся точка говорить те саме, що виспе цитований уступ статі в 1 ч. „Чернаго Передѣла“, то редакція цього органу виступила на зборах разом з редакцією польського органу „Równość“ проти такого ставлення справи. Незабаром потім появилася звісна відозва групи „Równość“ до руських соціалістів, де як на підставу організації вказано на державні границі ²⁾.

А тимчасом в 3 ч. „Чернаго Передѣла“ (1881) знов читаємо в заяві „бувщих видавців“, що в політичних справах „орган повинен остати ся вірним принципам федералізму. І тому розпад російської держави на самостійні організми по природним областям буде відгуком на клич: „Все-російський Земський Збір“, який лунає з другого боку“ ³⁾.

І так бачимо, що „Черный Передѣл“, по мимо своїх основних принципів, які, здавало ся-б, виключають усякі неясности, хитаєть ся між федералізмом, з признанем за окремими національностями в Росії всіх прав, і централізмом, який

¹⁾ Историческая Польша, стор. 229.

²⁾ Пор. розділ IV, стор. 53—56.

³⁾ Историческая Польша, стор. 241.

у Росії мусить бути обрусительним. Коли приходить ся зазначувати своє становище супроти „Народньої Волі“, тоді він стає на становищі федералізму, але коли треба би з того становища витягнути консеквенції для поодиноких національностей Росії, тоді верх над федералізмом бере руська державність.

„Народная Воля“ (1879—1887), звісна з героїської терористичної боротьби проти правительства, в якій погиб від бомби народовольців навіть сам цар Олександр II, різнила ся від „Чернаго Передѣла“ тим, що висувала на перший план політичні домагання й хотіла терором добути ся скликання конституанти (Учредительное Собрание), яка заняла ся-б політичною перебудовою держави. В самій „Народній Волі“ бачимо два напрями: централістичний і федеративний. Перший репрезентує „Исполнительный Комитет“, другий деякі визначні члени організації, пр. Желябов, і програма робітників-членів партії „Народньої Волі“.

„Исполнительный Комитет“ у своїй програмі¹⁾ зазначає, що „в народі ще живі його старі, традиційні принципи: громадська й місцева самоуправа, початки федеративного устрою“²⁾, і вставляючи ряд домагань, які заступати-ме в конституанті, кладе між иншим отсі точки: „2) широка територіяльна самоуправа, забезпечена виборністю всіх урядів, самостійністю *міра* й економічною незалежністю народу; 3) самостійність *міра* як економічної й адміністративної одиниці“³⁾. Але тут, як бачимо, територія („область“) пер путана з великоруським *міром* (громадою), так що не знати, чи „Исполнительный Комитет“ допускає тільки самоуправу громад, тай то навязуючи виключно до великоруських національних традицій, чи й самоуправу

¹⁾ Итоги, Отдѣлъ II, стор. 9—14. — ²⁾ Там-же, стор. 10.
— ³⁾ Там-же, стор. 11.

висших типів організації. А про національну ріжнородність російської держави в програмі „Исполнительнаго Комитета“ нема ніякої згадки, неначе-б Росія була національно одноцільною державою. „Исполнительный Комитет“ хоче тільки „відібрати власть від існуючого правительства й передати її конституанті“¹⁾, значить перенести з одного центра на другий, а про те, що може деякі народи, підбиті російським правительством, захотять устроїти ся незалежно від російської конституанти, він не думає.

Тим менше думав „Исполнительный Комитет“, у яким було багато родовитих Українців, про національну окремішність України. Правда, після жидівських погромів на Україні 1881 р. він видав до українського народу проклямацію в його мові, але, як каже Драгоманов, вона „по своему змісту представляє або одушевлене народництвом поза межі, дозволені для соціалістів інтернаціонального напрямку, або показує незнайомість авторів з умовами життя всіх частин України: вона зовсім не знає Жидів не-визискувачів, а робітників... Далі проклямація не пропонує українському народови замість теперішнього правління „московського царя“ нічого крім правління всеросійської Палати Депутатів“²⁾.

В тім самім році „Исполнительный Комитет“ звернувся до козаків з проклямацією п. н. „Славному козачеству войска Донскаго, Уральскаго, Оренбургскаго, Терскаго, Астраханскаго, Сибирскаго и иныхъ войскъ отъ Исполнительнаго Комитета Народной Воли Объявление“³⁾, але в сїм виступі знов кидаєть ся в очи незнане національних окремішностей російської держави, а саме незнане того, що більша часть кубанських козаків, се недавні Чорноморці, потомки Запорожців, яким імєна Разина і Пугачева не гово-

1) Там-же.

2) Историческая Польша, стор. 222.

3) Итоги, Добавленія, стор. 40—44.

рять нічого. А про Запорозьку Січ і загалом про українських козаків проклямація не знає нічого.

Правда, „Исполнительный Комитетъ“ ніколи не мав претензії розтягати свою діяльність на Польщу і в 1884 р. заключено навіть умову між „Народною Волею“ і польської партією „Proletaryat“¹⁾. Але як заява „Proletaryat-у“ знає лише два революційні центри: польський і руський, відповідно до польського й руського державного становища, так і відповідь „Исполнительнаго Комитета“²⁾ заявивши на вступі, що „шанує самостійність і свободний розвиток кожного народу“, говорить про польський і руський нарід так, як коли-б між ними не було територій інших народів, про яких право на самостійність і свободний розвиток треба би сказати і польським і руським партіям ясне слово, заки брати ся до полагодження польсько-руських відносин.

Висловом федеративного напрямку „Народної Волі“ являєть ся програма робітників-членів партії „Народної Волі“, надрукована вперше в тайній друкарні, в якій партія друкувала „Рабочую Газету“. В загальній частині сеї програми виставлено принцип, що „державний устрій повинен бути оснований на союзній умові громад“ і „кожда громада в своїх внутрішніх справах зовсім незалежна і свободна“³⁾, а в програмі найблизших домагань читаємо: „Російська держава ділить ся по характеру й умовам життя людности на області, самостійні в своїх внутрішніх справах, але звязані в один загально-російський союз. Внутрішні справи області полагують ся Областною Управою, справи загально-державні Союзним Правительством. Народи, насильно прилучені до російської держави, свободні відділити ся або остати в загально-

¹⁾ Пор розділ IV, стор. 63—65.

²⁾ Итоги, Отдѣлъ II, стор. 56—57. — ³⁾ Там же, стор. 26.

російським союзі" ¹⁾. Остання точка вправді не зовсім ясна й повна, бо в такому разі пр. Україна не мала би права на відділене, бо її не прилучено насильно, і яснійше сей принцип висловлював Бакунін, говорячи, що минушість не повинна вязати теперішности, а теперішність будучности, і що необмежене право належить живучим поколінням, — але все таки федеративні принципи програми робітників - членів „Народньої Волі“ не підлягають сумнівови і на їх основі можна б порішити й українське питане.

Отся програма по свідотву Бурцева „була вироблена при безпосередній участі Желябова й Коковського; се один з найважніших документів для характеристики діяльності всіх визначних народовольців 1879 — 1881 рр.; Фігнер, Перовська, Ксрба, Михайлов, Телалов, — усі вони зовсім признавали її і в ній відбили ся їх погляди на найважніші революційні питання“ ²⁾.

Крім сеї програми маємо що й інші свідощтва, що значна часть народовольців, між иншими Желябов, були федералістами. В листі до Драгоманова з 12 (ст. ст.) мая 1880 р. Желябов пише між иншим: „Нас, переконаних автономістів, винуватять в централізмі... за „Учредительное Собрание“. По-перше не хотять зрозуміти, що воно в наших очах тільки ліквідаційна комісія, а по-друге, чи можна в програму найближчих домагань класти такі, за якими нема реальної підпомоги, а є завзяті вороги? Де наші Фенії, Парнелі?“ ³⁾. Так само на суді за участь в убійстві Олександра II на закид що до анархізму Желябов відповідає: „Ми не анархісти, ми стоїмо за принцип федерального устрою держави і як способи для досягнення такого устрою рекомендуємо дуже означені інституції“ ⁴⁾.

¹⁾ Там же, стор. 31.

²⁾ Итоги, Примѣчанія къ сборнику, стор. 239.

³⁾ Отсей лист Желябова надрукований в цілости в петербургськѣм журналі „Былое“, мартъ 1906, стор. 71—73.

⁴⁾ Итоги, Добавленія, стор. 28.

І так Желябов був автономіст і федераліст, тільки не бачучи реальної підпомогли своїм принципам з одного і завзятих ворогів з другого боку, з опортунізму годився на програму „Исполнительнаго Комитета“. Характеристично для Желябова, який був родом з України, що він питається, де наші Фенії, Парнелі (натяк на Ірландію, яку дуже часто порівнюють з Україною), не розуміючи, що Фенії, Парнелі не впадуть з неба, коли всі революціонери пропадуть-муть для справи автономії й федерації недержавних народів Росії в загально-російським, по своєму характеру централістичнім революційнім морі. Треба самим стати борцями за незалежність недержавних народів Росії, а не ждати, аж вони появляться бог зна звідки, йдучи тимчасом на уступки „завзятим зорогам“.

По убитві Олександра II всі визначніші народовольці, між ними всі федералісти, були страчені правительством і на полі революційної боротьби лишився тільки централістичний „Исполнительный Комитет“.

Рівночасно з „Народною Волею“ повстав у Петербурзі „Съверный Союзъ Русскихъ Рабочихъ“ (1878—1879). Замітна річ, що сей „Союзъ“ складався виключно з робітників а оснувателем його був також робітник Степан Халтурін. „Союзъ“ не існував довго. Наслідком того, що в нього вкрутилися два провокатори, відбулися численні арештування його членів, а крім того його оснуватель, дійшовши до думки, що цар Олександр II повинен бути убитий рукою робітника, віддався цілій сій задачі. І справді йому належить приготоване звісного вибуху в Зимовій Палаті, після чого він виїхав на південь і був повішений в Одесі в марті 1882 р.

„Съверный Союзъ Русскихъ Рабочихъ“ був першою руською революційною організацією, яка заявила, що „по своїм задачам лучить ся тісно

з соціально-демократичною партією Заходу¹⁾, отже була се перша руська соціально-демократична організація. Але соціально-демократичний державний централізм був їй чужий і на сїм полі „Союз“ ставить собі за ціль „заведене свободної народньої федерації громад, опертих на повній політичній рівноправности і з повною внутрішньою самоуправою на основах руського звичаєвого права“. Значить, федералізм „Сѣвернаго Союза Русскихъ Рабочихъ“ зовсім ясний, тільки фраза про руське звичаєве право затемнює трохи справу.

Але разом з упадком „Союза“ зникає й федералізм з руських соціально-демократичних програм і його місце займає централізм.

Сей зворот від федералізму до централізму виступає зовсім свідомо й виразно в програмі першої заграничної руської соціально-демократичної групи „Освобождение Труда“, яку заклали в 1883 р. бувші члени „Чернаго Передѣла“: Аксельрод, Дейч, Вера Засулїч, Ігнатов, Плеханов, заявляючи, що тим самим „розривають до краю зі старими анархічними тенденціями“²⁾. Сей розрив був справді повний: в обох програмах „Освобождения Труда“, з 1884 і 1888 р., національне питанє, порішене, як ми се бачили, так ясно зі становища свободної федерації руськими анархістами, було зведене до отсих точок: „Необмежена свобода совѣсти, слова, друку, зборів та асоціацій. — Повна рівноправність всіх громадян незалежно від релігії і племінного походження“³⁾. Остання точка, по поясненню оснудателів

¹⁾ Къ русскимъ рабочимъ. Программа Сѣвернаго Союза Русскихъ Рабочихъ. — Итоги, Новыя дополненія, стор. 178.

²⁾ Из оповішенія про видаванє групою „Библиотеки современнаго соціализма“. — Итоги, Добавленія, стор. 56.

³⁾ Порівн. „Программа социаль-демократической группы „Освобождение Труда“ (первый проект), — Итоги, Добавленія, стор. 53; „Проект программы русскихъ социалдемократовъ“, — Итоги, Отдѣлъ III, стор. 6—7; лист-програма Аксельрода, Вери

групи, виходить льстиво з першої й повторяється з огляду на існування у Росії пр. Жидів, що не користують ся навіть тими нужденними „правами“, які мають інші громадяни ¹⁾. Значить, автори програми „Освобождения Труда“ говорять тільки про рівноправність громадян перед загально-державними законами, а поминають зовсім справу рівноправності національностей у державі та справу їх взаїмних відносин.

На такім менше-більше становищі стояли всі ті руські соціально-демократичні групи, що повставали і в Росії і за границею слідом за групою „Освобождение Труда“ аж до наших часів. І так у маніфесті „російської соціально-демократичної робітницької партії“ ²⁾, що склала ся в 1898 р. на спільнім з'їзді кількох соціально-демократичних груп, який і признано першим партійним з'їздом, ані про переміну централістичної держави на федерацію взагалі, ані з окрема про національне питання нема ніякої згадки.

Однак існування не тільки російської, себто зложеної з пролетаріату всіх національностей російської держави, але й руської соціально-демократичної робітницької партії було тільки фікцією, в дійсности-ж існували й далі тільки поодинокі групи. Одною з таких груп, що відіграла визначну роль в розвитку руського соціально-демократичного руху, був заграничний „Союзъ Русскихъ Соціалдемократовъ“ (1895 — 1903), по постановам першого партійного з'їзду заграничний представник партії. В програмі періодичного органу „Союза“, в журналі „Рабочее Дѣло“ (1899 — 1902), яка появилася в 1 числі з цвітня 1899 р., про знесення державного цен-

Засулч і Плеханова в 1 числі „Самоуправленія“ (1887 р.), — Итоги, Добавленія, стор. 249—250.

¹⁾ Порівн. висше згаданий лист-програму Аксельрода і тов. в 1 ч. „Самоуправленія“.

²⁾ Порівн. „Маніфестъ Россійской Соціалдемократической Рабочей Партіи (1898 г.)“, — Итоги, Отдѣлъ III, 2, стор. 1—5.

тралізму нема також нічого, а про національне питання говорить тільки отсей уступ: „Як соціально-демократична організація, Союз являєть ся ворогом усякого національного й релігійного гнету і тому редакція в своїй літературній діяльності стояти-ме за свободу релігій і рівноправність усіх національностей. Признаючи право на самопризначене за всякою національністю, Союз і редакція стоять з повним товариським спочутем до всіх працюючих у Росії соціалістичних організацій різних національностей, на скільки ті організації обстоюють інтереси робітницької класи й борють ся проти російського самодержавія“¹⁾.

„Союз“ і „Рабочее Дѣло“ репрезентували напрям, зв'язний у російським соціально-демократичнім руху під назвою „економізму“, напрям, з яким група „Освобождение Труда“ в ім'я ортодоксійного марксизму почала завзяту боротьбу, спершу самостійно, потім увійшовши в нову „Революційну Організацію Соціалъ - Демократъ“ (1900) і в редакцію газети „Искра“ (1 ч. вийшло в грудні 1900 р.) й журналу „Заря“ (1 кн. вийшла в цвітні 1901 р.), в кінці в утворену з тої організації й редакції „Заграничну Лигу Революційной Соціалъ-Демократіи“ (1901).

Тимчасом відчувала ся загальна потреба скликати другий партійний з'їзд та об'єдинити поодинокі групи, між якими не переривала ся боротьба за принципи й організаційні питання, справді в одну партію й виробити спільну партійну програму. Ріжні групи виробляли свої проекти програми в цілі предложення їх будучему з'їздові. В 1902 р. редакція „Искры“ і „Зари“ виробила свій „Проектъ программы Россійской Соціалдемократической Рабочей Партіи“. який опісля, на другім партійнім з'їзді, прийнято з деякими доповненнями за партійну програму.

¹⁾ Итоги, Отдѣлъ III, 3, стор. 7.

В тім проєкті „партія ставить своєю найближшою задачею повалення царського самодержавія і заступленя його республікою на основі демократичної конституції, яка забезпечувала би: 1. Самодержавіє народа, т. зн сконцентроване всеї верховної державної власти в руках законодатного збору, зложеного з представників народу“¹⁾, — значить, про знесення державного централізму нема й мови. В справі національного питання сей проєкт іде далі програм групи „Освобождение Труда“ і крім точки: „6. Знесення станів і повна рівноправність усіх громадян незалежно від пола, релігії й раси“²⁾, точки, яка властиво сути національного питання не торкається, кладе також точку: „7. Признання права на самоозначення за всіма націями, що входять у склад держави“³⁾. Отся точка, як побачимо далі, дає широке поле до як найрізномірніших толковань. В кождім разі при „сконцентрованню всеї верховної державної власти в руках законодатного збору“ те право на самоозначення було-б дуже обмежене і тому справедливою являється отся замітка Володимира Поссе з приводу проєкту „Искры“ і „Зари“: „Пануюча іскровська або якобінсько-єзуїтська соціяльна демократія постаралася вбити проєкт „Жизни“⁴⁾ згідною мовчанкою, а в своїм проєкті, як група якобінська, жадала вона сконцентровання всеї верховної державної власти в руках законодатного збору“, а як група єзуїтська додавала фразу про „признання права на самоозначення за всіма націями, що входять у склад держави“, пояснюючи її заявою, що „не діло пролетаріату проповідувати федералізм і національну автономію“⁵⁾.

¹⁾ Итоги, Отдѣлъ III, стор. 20—21. — ²⁾ і ³⁾ Там-же, стор. 21.

⁴⁾ Про проєкт „Жизни“ буде мова низше.

⁵⁾ В. А. Поссе, Теорія и практика пролетарскаго социализма, Женева 1903, стор. 558.

Проект „Искры“ і Зари“ послужив, як уже згадано, підставою до програмової дискусії на другім партійнім з'їзді (1903 р.), який, доповнивши його, признав його партійною програмою. В сій програмі¹⁾ на першім місці пишеться так само „самодержавіє народа“, але його змягчує дещо точка „3. Широка місцева самоуправа; територіяльна самоуправа для тих місцевостей, що визначають ся окремими побутовими умовами і складом людности“. Більше уваги присвячено також національному питанню і крім загальних домагань „необмеженої свободи слова і друку“ (точка 5) та „повної рівноправности всіх громадян незалежно від пола, релігії, раси й національности“ (точка 7), вставлено також у програму точку: „8. Право людности діставати освіту на рідній мові, забезпечене закладанем на кошті держави й органів самоуправи конечних для того шкіл; право кожного громадянина говорити рідною мовою на зборах; заведенє рідної мови на рівні з державною в усіх місцевих суспільних і державних інституціях“, а також порішено згідно з проектом, що будуча конституція має забезпечувати „право на самоозначенє за всіма націями, що входять у склад держави“.

І так по програмі російської соціально-демократичної партії в будучій російській демократичній республіці конституція повинна забезпечувати „право на самоозначенє за своїми націями, що входять у склад держави“. Отсе те принципіальне становище, на яким стоїть російська соціальна демократія до нині в національнім питанню. Одначе з огляду на те, що самоозначенє (самоопредѣленіє, Selbstbestimmung) понятє широке і можна в нього вкладати ріжнородний зміст, те становище залежить від того, як його розуміє сама партія. Се пояснила „Искра“ в ч. 33;

) Текст програми надрукований в партійній публікації „Второй очередной съездъ Росс. Соц.-Дем. Рабочей Партіи“, Женева (без дати), стор. 1—6.

кульмінаційною точкою того пояснення є власне заява, що „не діло пролетаріату проповідати федералізм і національну автономію“. В ч. 44 вертає „Искра“ ще раз до сеї справи і в редакційній статі п. н. „Національне питання в нашій програмі“ пише:

„Таке програмове домагання (себто домагання признання права на самоозначення) видалося богатим не досить ясним і тому в ч. 33 „Искры“ пояснили ми значіння тої точки так: Соціальна демократія буде все бороти ся проти всякої проби впливати із вні шляхом насильства або якої-будь несправедливості на національне самоозначення. Але безумовне признання боротьби за свободу самоозначення ще зовсім не вкладає на нас обов'язку підпирати всяке домагання, яке впливає з права самоозначення. Як партія пролетаріату, соціальна демократія кладе собі за головну позитивну задачу боротьбу за право самоозначення не для народів і народностей, тільки для пролетаріату в кожній народності. Навпаки, ми мусимо все і безумовно стреміти до як найтіснішого з'єдинення пролетаріату всіх народностей і тільки в особливих випадках можемо класти й чинно підпирати домагання, які стремлять до утворення нової класової держави або до зміни повної політичної одноцільності державної на вільнішу федераційну спілку або щось подібного“. Зазначивши, що отсе пояснення викликало рішучий протест з боку PPS, редакція „Искры“, відповідаючи на той протест, каже далі: „Чи признання права народів на самоозначення обов'язує підпирати всякі домагання всякої народності що до самоозначення? Адже признання права всіх громадян творити свободні спілки ще зовсім не обов'язує нас, соціальних демократів, підпирати всяку нову спілку, ще зовсім не перешкаджає нам висловляти ся й агітувати проти невідповідності й безглуздості ідеї скласти таку чи иншу нову спілку. Признаємо право сво-

бідної агітації навіть Ђзуїтам, але боремо ся (очевидно, не поліційними способами) прсти спілки Ђзуїтів з пролетаріями“¹⁾.

З сього пояснення виходить, що російська соціальна демократія жадає вправді від будучої російської республіки к нституційного забезпечення права на самоозначенє за всіма націями, що входять у склад держави, але коли-б котра з тих націй хотіла скористати з того права тим способом, що жадала-б національної незалежності чи в формі перебудови держави на федерацію національних республік, чи в формі утвореня незалежної національної держави, — то російська соціальна демократія виступати-ме проти побідних жадань, бо вона „мусить усе і безумовно стреміти до як найтіснійшого з'єдиненя пролетаріату всіх народностей і тільки в особливих випадках може класти й чинно підпирати домагавя, які стремлять до утвореня нової клясової держави або до зміни повної політичної одноцільности державної на вільнійшу федераційну спілку“, бо, одним словом, „не діло пролетаріату проповідувати федералізм і національну автономію“. Чи не так само скаже самодержавний централіст-обруситель, що в інтересі „єдиной, неділимой Росії“ він мусить стреміти до як найтіснійшого з'єдиненя всіх народностей держави й не може підпирати (крім „особливих випадків“, пр. автономія для Польщі, щоб тим лекше зрусифікувати решту держави) стремлінь до зміни повної політичної одноцільности держави?!

Коли-ж се так, коли „як найтіснійше з'єдиненя пролетаріату всіх народностей“ можливе лише шляхом „повної політичної одноцільности державної“, то чому — завважу мимоходом — не підпирати політики завоювання супроти слабших держав? Адже через те клясових держав ставало

¹⁾ Цитую з польського перекладу, поміщеного п. н. „Kwestja narodowa w naszym programie“ в публікації: Kwestja polska a ruch socjalistyczny, Kraków, 1905. Стр. 126.

би менше і через розширення „повної політичної одноцільности держави“ на що-раз більшу територію „як найтіснійше з'єдинене пролетаріату“ відбуло ся-б зовсім по рецепті російської соціальної демократії. От куди можна зайти, йдучи консеквентно в напрямі, вказанім російською соціальною демократією!...

І так будуча російська демократична республіка, по думці російської соціальної демократії, для добра пролетаріату повинна бути централістична так само, як централістична теперішня російська держава. (тут характеристична сама термінологія програми: переміна царського самодержавія на самодержавіє народѣа). Нації, що таким чи иншим способом дістали ся під пановане російської держави, повинні задовольняти ся „широкою місцевою самоуправою“ і „територіяльною (не національно-територіяльною!) самоуправою для тих місцевостей, що визначають ся окремими побутовими умовами та складом людности“, т. є. д. я тих місцевостей, яким дасть самоуправу центральний парламент, а також забезпеченем конституцією „права на освіту в рідній мові, на уживане рідної мови на зборах і на введенне її в місцевих суспільних і державних інституціях“, — на скільки соціальна демократія не пояснить при нагоді, що користанє з того права не лежить в інтересі пролетаріату і тому вона не може підпирати стремління до зміни „повної язикової одноцільности державної“ на полі шкільництва чи інших сфер суспільного й державного життя

Як ворожо відносить ся російська соціальна демократія до справи автономії, се найліпше видно з програмової дискусії над сею справою на другім з'їзді. Поссе передає ту дискусію ось-як: „Ленін був проти слова „територіяльний“ („областной“) в точці програми про „широкую місцеву й територіяльну самоуправу“. „Се слово дуже неясне — говорив Ленін — і може бути

толковане так, що соціальна демократія жадає поділу всієї держави на багато територій“. Лібер, представник Бунда, боронив слова „територіальний“, бо місцева самоуправа значить самоуправа сіл і міст, а територіальна — спілки сіл і міст. Таким чином він на нашу думку висловився зовсім правильно за самоуправу громад і за самоуправу спілок сільських і міських громад. Але тут очевидно вмішався „урізвизатель істини“ Мартов і з властивим собі апльомбом заявив, що аргументація Лібера „не має нічого спільного з соціально-демократичною аргументацією. За самовільні спілки громад ми стояти не можемо“, — киче він. В того карикатурного якобінця вже очевидячки прокидається бажане здавлювати самовільні (який характеристичний вислів! спілки громад. т. є спілки, що склалися по своїй волі, без дозволу центральних властей. Але великий простір Росії і досвід нашого сцентралізованого правління дає „привід строгому супроти „самовільних спілок“ Мартову „вважати необхідним і відповідним цілі існування територіальної самоуправи для таких великих одиниць, як Фінляндія, Польща, Литва і Кавказ“. З огляду на те Мартов пропонує внести в програму: „територіальна самоуправа для тих окраїн, що по своїм побутовим умовам і складі людности відрізняються від властиво-руських (собственно-русских) місцевостей“. Для „собственно русских мѣстностей“ „великий простір Росії і досвід нашого сцентралізованого правління“ не дали, на жаль, „приводу“ „собственно русскому“ Мартову признати територіальну самоуправу за відповідну цілі“¹⁾.

І з'їзд, як ми бачили, прийняв ту точку в сформулюванні Мартова, відрізавши тільки фразу про „собственно-русскія мѣстности“.

¹⁾ Теорія и практика, стор. 559—560. — Порівн. офіційне справоздане з дискусії в цитованій уже публікації „Второй очердной сѣздь Росс Соц-Дем. Рабочей партіи“, стор. 170.

Соціальна демократія потішає звичайно підбиті нації тим, що відзискане національної незалежності настане для них із хвилиною перемоги соціальної революції. Приміром Франц Мерінг пише: „Минули часи, коли буржуазна революція могла сотворити незалежну Польщу; нині відбудоване Польщі можливе тільки шляхом соціальної революції, в якій новочасний пролетаріят рівночасно поломить свої власні кайдани“¹⁾. Тільки як та соціальна демократія, що тепер пре до що-раз більшої державної централізації, пр. російської держави, представляє собі те відбудоване Польщі, України і т. д.? Чи соціально-демократичний пролетаріят, здобувши в централістичній російській державі політичну диктатуру, нагло перемінить ся в горячого визнавця „федералізму і національної автономії“, які проповідувати тепер „не його діло“, і почне ділити російську державу на незалежні національні території?

І так, резюмуючи дотеперішні висновки про становище російської соціальної демократії до національного питання, треба ствердити, що вона стоїть за державний централізм, який у державі, зложений з кількох націй, мусить вести до витворення пануючого національно-державного (в Росії руського) центра й до поневолення ним інших націй, що входять у склад держави. Супроти того точка про національне самоозначення, се справді єзуїтський викрут.

Спеціально що до українського питання, то до всего того, що ми знаємо про становище російської соціальної демократії до національного питання в загалі, виринає ще сумнів, чи вона загалом признає українську націю нацією. В кождім разі знаємо, що до „тих місцевостей, які від-

¹⁾ „Kwestja polska“ (переклад части довшої статі, поміщеної в „Aus dem litterarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle“, том III в цитованій уже публікації „Kwestja polska a ruch socjalistyczny“, стор. 123.

значають ся окремими побутовими умовами й складом людности“ і тому повинні дістати „територіальну автономію“, російська соціальна демократія України не зачисляє. На другім з'їзді, як ми бачили, говорено тільки про автономію „таких великих одиниць, як Фінляндія, Польща, Литва і Кавказ“, а проти автономії України виступали часто партійні публіцисти, називаючи се домагане „искусственнымъ обособленіемъ Украины въ экономической жизни“ та дорікаючи українській соціальній демократії за „націоналістическій оттенокъ, какой придаетъ ей ея требованіе автономіи Украины“¹⁾. Чи Україна, бува, для російської соціальної демократії не „собственно-русская мѣстность“?

Організаційний статут російської соціально-демократичної партії, прийнятий на другім з'їзді, так само централістичний, як і програма партії. Соціально-демократичні організації інших народностей повинні „заняти в єдиній російській соціально-демократичній робітницькій партії становище автономної складової часті, границі автономії якої мають бути означені при виробленю загально-партійного статута“²⁾, а 8 а точка статута постановляє, що „всі організації, що входять у склад партії, завідують автономно всіми справами, спеціально й виключно належними до тої сфери партійної діяльності, для якої вони утворені“³⁾. Значить, організація пролетаріату цілої нації в принципі зрівнена в своїх правах у партії з місцевим партійним комітетом і її автономія лиш на стільки ширша, на скільки ширша сфера її діяльності.

¹⁾ Порівн. статю д. Лукашевича п. н. „Українські національнї партії“ в петербургськїм тижневнику „Вѣстникъ Жизни“, чч. 1 і 2 з 1906 р.

²⁾ З резолюції про становище Бунда в партії, ухваленої другим з'їздом. — Второй очередной съѣздъ, стор. 12. — ³⁾ Там же, стор. 8.

Проект Бунда, щоб оперти організацію партії на федеративнім принципі і зробити її федерацією національних організацій, з'їзд відкинув, заявляючи устами багатьох бесідників, що „федерація шкідлива, бо противорічить принципам соціальної демократії в їх приложенню до даної руської дійсности“¹⁾.

Руські соціальні демократи не хотять творити окремої національної організації, яка в російській соціально демократичній партії була би зрівнана з організаціями всіх інших національностей російської держави, що власне було би здійснене при федераційнім типі партійної організації. Ні, вони висіли над усяку національну організацію і хотять заступати „загально- руські (общерусские) інтереси“, які однаке розуміють не як суму інтересів пролетаріату всіх національностей у державі, тільки — як се влучно характеризував підчас дебат на другім з'їзді Лібер, делегат Бунда, — „найперше вичеркують з тих „загально- руських“ інтересів усе те, що належить спеціально до пролетаріату сеї чи другої нації, й думають, що одержана ними решта буде власне представляти загально-руські інтереси“²⁾. Значить, російська соціальна демократія така сама національна партія, як і соціально- демократичні партії всіх інших народностей держави, а саме, соціально-демократична партія руської народности, з тою тільки різницею, що вона хотіла би ті національні інтереси, які заступає, т. є. руські, накинути як загально-державні інтереси пролетаріатови всіх інших народностей держави, — вона державно- національна, обрусительна. І коли вона соціально- демократичні організації інших народностей держави називає національними партіями, то се зовсім не значить, що вона сама інтернаціональна партія.

¹⁾ З промови Леніна, — там-же, стор. 90. — ²⁾ Там-же стор. 93.

До сеї назви не дає їй права ані її склад, по якому вона майже чисто руська і ні в яким разі не загально-російська, ані її становище до національного питання, ні в яким разі не інтернаціональне, тільки націоналістичне, обрусительне.

Зараз по другім з'їзді російська соціально-демократична партія наслідком різниці поглядів на організацію й тактику розпала ся на „більшість“ (Ленін) і „меншість“ („Искра“ і Плеханов), з яких кожда вважала себе єдиною російською соціально-демократичною робітницькою партією“. З початком 1905 р. повстала при меншості „Українська Соціаль-Демократична Спілка“, як автономна часть партії. Тимчасом вибух революції в Росії ще заострив різниці в поглядах обох частин партій, що зазначило ся як в ухвалях третього партійного з'їзду, скликаного більшістю, так і в ухвалях партійної конференції, скликаній меншістю (1905 р.). В кінці з початком 1906 р. відбув ся в Штокгольмі четвертий партійний з'їзд, на яким побідила меншість. Від сього з'їзду партія офіційально з'єдинена, але різниць, які її ділили перед з'їздом, фактично не усунено й доси.

Одначе всі ті конфлікти в нутрі партії не тикали її становища в національнім питанню. В сій справі стоїть вона на тім самім, на чім стояла підчас другого з'їзду, і лише вимушена обставинами приймає в свої ряди то сю то ту „національну організацію“, на скільки та репрезентує фактичну силу в робітницькім руху, при чім те з'єдиненне не відбуваєть ся на основі якогось принципу, тільки як удасть ся. Таким способом вступила в партію польська „Socyaldemokracya Królewstwa Polskiego“ і жидівський Бунд.

Також центральний комітет української соціально-демократичної робітницької партії (так називаєть ся від свого другого з'їзду в грудні 1905 р. давнійша „Революційна Українська Партія“) виготовив проєкт злуки з російською соціально-демократичною партією. Сей проєкт, пе-

реданий російській партії ще підчас Штокгольмського з'їзду. такий:

1) Українська соціально-демократична робітницька партія входить у російську соціально-демократичну партію як соціально-демократична організація українського пролетаріату, яка працює на Україні. 2) УСДРП самостійна в усіх питаннях місцевої роботи, на основі спільної партійної програми і тактики. 3) УСДРП має свої місцеві організації, центральні інституції, з'їзди й конференції. 4) УСДРП бере участь в загальнопартійних конференціях і з'їздах на правах спільних зі всіма іншими організаціями РСДРП. 5) УСДРП має представительство в центральнім комітеті РСДРП на підставі згоди з останнім. 6) Всі місцеві організації творять загальний руководний центр (комітет) РСДРП на основі спільних виборів без різниці національності членів партії. 7) УСДРП має представительство в делегації РСДРП на міжнародніх соціалістичних конгресах. Увага. Умовою свого вступлення в РСДРП кладе УСДРП признание автономії України. Призначаючи, що Центральний Комітет РСДРП не має загальних директив що до цього питання й не може самостійно признати цього домагання, УСДРП годиться лишити се питання отвореним, зберігаючи однаке за собою право пропагувати ідею автономії України¹⁾.

Однаке на сей проєкт російська соціальна демократія не згодила ся. Центральний Комітет РСДРП, розібравши його, дав на нього українській соціальній демократії таку відповідь: „Об'єднуючий (себто Штокгольмський) з'їзд, зробивши виїмок для Бунда при виробленю умов для з'єдинення з ним, потвердив, що в організаційнім питаню партія супроти національних соціально-демократичних партій придержуєть ся принцип

¹⁾ Львівська „Воля“, ч. 15 з 1 серпня 1906 р., стаття „УСДРП“, і петербургський „Український Вѣстник“, ч. 13 з 24 ст. ст. серпня 1906 р., „Хроника“, стор. 924.

другого з'їзду. Таким чином Центральний Комітет думає, що виїмок, зроблений для Бунда, ніяк не може бути розширений на всі інші національні соціально-демократичні партії. Договори з польською соціальною демократією й латишською партією опираються виключно на принципі територіальної, а не національної автономії. Такий самий принцип повинен бути поставлений і в основу з'їзду з УСДРП. З огляду на те Центральний Комітет думає, що з'їзд з УСДРП могло би відбути ся тільки шляхом з'їзду організацій УСДРП з організаціями партії, при чім, розуміється само собою, організації, що з'їздили ся разом, користують ся звичайною автономією й можуть об'єднати ся в територіальну спілку. А що до домагання автономії України, то доки се домагання не обнято партійною програмою, партія не може виступати в його обороні. Але кожній організації й кожному членови партії лишається право пропагувати й оборонювати се домагання в усіх партійних організаціях і в партійній літературі. Центральний Комітет висловлює надію, що УСДРП не матиме причини здержувати ся від приступлення до РСДРП і що партія в найближшій будучности витатиме з'єднане з українським пролетаріатом, зорганізованим під прапором УСДРП¹⁾.

І так російська соціальна демократія відкинула проєкт української соціальної демократії, зазначивши, що не думає робити для неї ніяких виїмків від партійного організаційного статута. Російська соціальна демократія хоче не злуки з українською, тільки з'їзду, т. є. щоб українська соціальна демократія розв'язала свої організації, вирекла ся свого українського характеру й утонула в російським соціально-демократичнім морі. Таке становище російської соціальної демо-

¹⁾ Петербургський дневник „Товарищъ“, ч. 69 з 29 ст. ст. вересня 1906.

кратії супроти української має крім загального (централізм чи федералізм?) ще й спеціальне значінє. Приміром у Польщі обрусительна система російського правительства не змінила національного характеру польського пролетаріату й тому хоч „Socyaldemokracya Królewstwa Polskiego“ творить тільки територіальну організацію (власне на території „Królewstwa Polskiego“) російської соціальної демократії, то все таки не тратить свого польського характеру. Інша річ на Україні. Тут обрусінє відбило ся й на пролетарських кругах, особливо по містах, і коли-б організації УСДРП зіляли ся в одно з існуючими на Україні організаціями РСДРП, які мають руський національний характер, то тоді в тих організаціях, що зіляли ся в одно, руський національний характер остав би й на далі пануючим. І коли-б ті організації з'єдинили ся в територіальну спілку, пр. в „Соціальну Демократію України“, то й вона мала б в переважній частині руський національний характер, через що ширила би дальше обрусінє між українсьим пролетаріатом. Не перечу, що певне повстали би в ній окремі комітети для пропаганди між українською людністю на українській мові, але се загального характеру тої територіальної організації не змінилоби, як се видно найліпше з еволюції колишньої „Української Соціально-Демократичної Спілки“, яка з часом майже зовсім втратила український національний характер і перемінилася в „Українській Соціально-Демократическій Союзъ“ з руським національним характером.

І так російська соціальна демократія, йдучи до „як найтіснішого з'єдинення пролетаріату всіх народностей“ й боронячи в тій цілі „повної політичної одностійности державної“, тим самим ширила би на Україні далі те обрусінє, яке досі було головною задачею самодержавного правительства, також в ім'я „повної політичної одностійности державної“. Одначе російська соціальна

демократія вмів й відступати від того становища, пр. зробила від нього виїмок для „Бунда“, який є на стільки сильною робітницькою організацією, що вмів оперти ся її централістично-обрусительним тенденціям. І се є вказівкою для соціально-демократичних партій інших націй, коли вони не хочать потонути в російськім морі. Коли вони представляти-муть поважну силу в робітницькім руху, тоді й для них зробить ся виїмок.

В 1902 р. також руська соціально - демократична організація „Жизнь“ (1901—1902) видала свій „Проектъ программы Россійской Соціалдемократической Рабочей Партіи“¹⁾. По сьому проєкту „російська соціально - демократична робітницька партія при існуючій капіталістичній устрою ставить для Росії отсі домаганя: 1) Народна спілково територіяльна (федеративна) республіка. Ділене Росії на території відповідно до національних та історичних окремішностей земель, що входять у склад сучасної російської держави або злучені з нею. Полишене повної автономії кожній із територій у її внутрішніх справах. Право території на випадок домаганя більшості її людности, висловленого загальним, безпосереднім, рівним і тайним голосуванем, на повне державне відділене. Ділене територій на територіяльні одиниці (громади) з широкою безстановою автономією. — 4) Рівноправність усіх умов“.

Проект „Жизни“ кладе, як бачимо, в основу національно - політичної програми російської соціальної демократії федеративний принцип, лишаючи кожній нації, що входить у склад сучасної російської держави, повну свободу або остати автономним членом російської федеративної республіки, або устроїти ся зовсім незалежно. При тім принцип федерації й національної автономії поставлений так ясно, що не допускає довіль-

¹⁾ „Жизнь“, кн. 4 за липень 1902 р., стор. III—X. —
Итоги, Отдѣлъ V, стор. 3—11.

них інтерпретацій. Се не те, що „право на національне самоозначенє“, забезпечення якого від конституції будучої російської республіки російська соціально демократична робітницька партія могла домагати ся рівночасно з заявою, що вона всіми силами виступати-ме проти користаня з того права в напрямі федерації або національної незалежності, — тільки зовсім ясне домаганє, і партія, кладучи його, тим самим обов'язуєть ся бороти ся всіми силами за його здійсненє. Вправді один з членів організації „Жизнь“. Г. А. Куклін, писав опісля, в 1905 р., неначе в обороні офіційальної програми російської соціальної демократії, що на його думку „право нації на повне відділенє входить у право її на самоозначенє ¹⁾“, але в тім власне вартість проекту „Жизни“, що він кладе справу ясно й не можна з нього виводити, чого кому треба, як із „права на самоозначенє“. Загалом поставленєм національного питання на широку федераційну основу проект „Жизни“ може рівняти ся з ясними і сьмілими, йдучими на цілій лінії в розріз зі „старим сьвітом“ висновками Бакуніна

Одначе проект „Жизни“ й остав тільки проектом. Організація „Жизнь“, проживши ледви рік (від осени 1901 до осени 1902), за який розвинула велику видавничу діяльність ²⁾, розв'язала ся. Її проект програми й загалом її ідеї не знайшли симпатій серед заграничних російських соціально-демократичних кругів, а офіційльна демократія просто вбила їх мовчанєм. І не диво, вони-ж так глибоко ріжнили ся від усього того, що від часу заложеня групи „Освобожденіє Труда“ проповідувала російська соціальна демократія і що в загалі проповідує сучасна інтернаціональна соціальна де-

¹⁾ Г. А. Куклінъ. Матеріали къ изученію исторіи революціоннаго движенія въ Россіи. Томъ I (1800—1854). Женева 1905, Предисловіє, стор. X.

²⁾ Протягом 1902 р. видала вона брошуру „Первое Мая“, 6 книг журналу „Жизнь“, 20 чисел бібліотеки, 12 чисел „Листків“ і 19 портретів та малюнків.

мократія, — що в соціально-демократичних кругах для них нема місця.

Се найліпше видно на особі редактора „Жизни“ Володимира Поссе, який ще при укладанню проекту „Жизни“ пропонував „внести в практичну часть програми домагання в напрямі знесення приватної власности на землю та способи продукції“, які одначе взяв тоді назад, а опісля „чим більше думав і працював, тим сильнійше кріпшало в ній переконане, що пролетаріят у Росії як і на заході в своїй програмі може мати на увазі лиш пролетарську, а не буржуазну революцію і що тому в практичній частині йому конче треба виставити домагання, які являють ся вломом у право приватної власности“¹⁾. Результатом того його розвитку появил ся проект програми „Русской социалдемократической рабочей партии“²⁾, в якій національно-політична програма така сама, як і в проекті „Жизни“, а опісля „Проектъ пролетарской программы“, в якій читаємо, що „опираючи ся на загальний страйк — робітницький, військовий і податковий — пролетаріят стремить покінчити з панованем буржуазії, яке політично проявляєть ся в державі, й покласти основи для нового суспільного устрою на отсих засадах: 1) Федерация територіальних і національних спілок автономних громад“³⁾. Науковим умотивованем сього проекту являєть ся власне праця „Теорія и практика пролетарскаго соціалізма“, в передмові до котрої автор пише: „Коли я почуваю тепер звязок із соціальною демократією, то тільки з соціальною демократією як із пролетарською масою, яка бореть ся, а не з соціальною демократією, як із партією соціально-демократичних поєслів і літератів. Я ніколи не був соціальним демократом — державником, але тепер мені хочеть ся підчеркнути, що я соціальний демократ

¹⁾ Порівн. Теорія и практика, стор. 70.

²⁾ Итоги, Отдѣлъ V, стор. 69—70.

³⁾ Теорія и практика, стор. 943.

антидержавний, що видить у загальнім революційнім страйку єдиний шлях до пролетарської соціальної революції, яка повинна замість капіталістичного устрою завести устрій комуністичний¹⁾. Кому не ясно, що бувший редактор „Жизни“ куди ближший до комуністичного анархізму, як до соціальної демократії, і що шлях, яким іде його ідейний розвиток, в крайній консеквенції веде до комуністичного анархізму?! Бо федералізм, а ще більше антидержавність тісно звязані з кругом ідей анархізму, так як із кругом ідей соціальної демократії звязаний нероздільно державний централізм, який в національно неоднотіпних державах веде за собою також національне закріпощення

Характеристичний причиною до становища руських соціалістів у національнім і спеціально українським питанню, се полеміка, якою редакція „Реалиста“ (1903—1905), „свободомыслящего социалистического органа для интеллигентного пролетариата“, відповіла на мою увагу з приводу її „программы ближайших требований“. Не тому характеристична та полеміка, неначе-б редакція „Реалиста“ відгравала якусь визначну роль в руській революційній руху, навпаки, її вплив у сій сфері був просто ніякий, а тому, бо в її відповіді скристалізовано те, що в різні часи говорила і писала переважна частина руських соціалістів.

В згаданій програмі, поміщеній в 2 ч. „Реалиста“ (з 14 цвітня 1904), національно-політичне питання рішають отсі точки: 1) Заступлене монархії республіканським державним устроєм. Сконцентроване всеї власти в руках Земського Собора... 2) Переміна Польщі й Фінляндії на федеративні держави з автономними правительствами. Назначене і зміна останніх посольськими фракціями тих держав у Земському Соборі. При всіх конфліктах між союзними правительствами

1) Теорія и практика, Предисловіе, стор. V—VI.

рішальний голос має Земський Собор. 3) Заведене автономії в формі міських і сільських громад¹⁾.

Програма, як бачимо, так само централістична як і в офіційній російській соціальної демократії, тільки без єзуїтської фрази про „право на національне самоозначення“ і з ясним поставленням питання що до окраїн: з виїмком Польщі й Фінляндії вся сучасна російська держава має й надалі остати централістичною державою. Отсе й заставило мене звернути ся до редакції з листом¹⁾, у яким я в загальї супроти її становища стаю на становищі програми „Жизни“, а переходячи спеціально до України, зазначаю між иншим, що Україна злучила ся з Росією власне як федеративна держава, й подавши коротенький огляд історії України, кінчу тим, що Україні, як і всім иншим націям і племенам російської держави, треба признати такі самі права на федерацію з Росією, як Польщі й Фінляндії.

На се редакція „Реалиста“ відповіла: „Ми радикально розходимо ся в сім питаню з д. Лозинським.. Перше всего між Польщею й Фінляндією з одного боку й Україною з другого ми не можемо проводити аналогії. Ні пролетаріятови, ні дрібним власникам нема найменшої користи робити безглузді проби „відділення“, але в Польщі й Фінляндії, де пустив міцне коріне революційний націоналізм умови дещо відмінні. Шляхта прищепила польському народови ненависть до Росії й добула собі популярність самою жертвенною боротьбою за „визволення“. Щоб відібрати в шляхти її історичне оружє, ми рекомендуємо федеративні права, близько підхожі до прав незалежної держави. А спільний Земський Собор має скріпляти

¹⁾ Виданє редакції „Реалиста“: Къ свѣту, Сборникъ статей по вопросамъ программы, Женева (без дати), стор. 9.

²⁾ Сей лист, як і відповідь редакції на нього, надруковані в 4 ч. „Реалиста“ і передруковані в Къ свѣту“ під характеристичною назвою „Українські націоналісти“, лист на стор. 23—26, відповідь на стор. 27—30.

дружні відносини руського й польського народу й таким чином усувати ненормальні відносини. В иншій світлі представляється нам Малоросія. Ми не бачимо найменшого антагонізму між українським і руським робучим народом, тут нема тих специфічних історичних умов, які розпалили би ненависть між двома народами. І те здавлене свободи, яким нам докоряє д. Лозинський, обертається зовсім на нього самого й тих українських інтелігентів, які в любови до свого народу дійшли до останнього ступня шкідливого націоналізму“.

Значить, федерація, се не найвигідніша форма суспільного устрою, тільки антидот на ненависть, яку польська шляхта прищепила польському народови, бо лиш завдяки їй редакція „Реаліста“ дозволяє йому видобути ся з під російського державного централізму. А що між українським та руським робучим народом нема ані антагонізму ані умов для нього, то антидот не потрібний ані тепер ані в будучности. А ми, грішні, думали, що брак антагонізму, се як раз запорука федерації, бо федерація — спілка, а спілка чей-же можливійша між приятелями, як між ворогами. І коли б так будучність українського народу залежала від редакції „Реаліста“, то нічого робити, треба-б було хіба взяти ся за пропаганду „шкідливого націоналізму“, якпм, і то в останній ступні, „Реаліст“ і так нам докоряє. Ну, се ще ніщо, ми вже привикли чути від державних націй, як від Поляків так і від Руських, що „шкідливий націоналізм“ лежить не в стремління до пановання над иншими націями, тільки в стремління до вивольнення з під того пановання, — але чию се свободу ми здавлюємо тим „шкідливим націоналізмом“, се вже справді загадка.. Чи, бува, не свободу пановання над українським народом?

Як бачимо, зі „свободомыслящимъ соціалістическимъ органомъ для интеллігентнаго пролетаріата“ можна договорити ся до цікавих річій... Дальша часть відповіді „Реаліста“: його дешеві

дотепи з приводу мого історичного огляду („Та що се Ви, д. Лозинський, з програми „Реаліста“ історію Іловайського хочете зробити?“ — питає редакція, забуваючи, що не завадило би повчити ся історії, заки брати ся до укладання програм) та його полеміка з моєю запискою з приводу проєкту „Жизни“¹⁾ — менше цікава й тому її поминаю, а задержу ся лише на кінцевім уступі відповіди, де читаємо:

„Коли „Жизнь“ рекомендувала насильно (нічого подібного ані „Жизнь“ ані ніхто з соціалістів-федералістів не рекомендував!) розділити Росію на федеративні території, вихідна точка наших думок була инша. Се право лишено в програмі „Реаліста“ спеціальному бажанню громад. Поодинокі громади в разі konieczности (про яку будуть рішати не ті громади, тільки централістичний Земський Собор, бо-ж у його руках сконцентрована вся власть!) можуть творити на місце територіяльної автономії „Жизни“ спілку громад (про автономію спілок громад у програмі „Реаліста“ нема ані слова!), яка по праву автономії може широко використати свою власть. Таким чином федеративні права всіх племен, що входять у склад руської республіки, не можуть бути нарушені, але острє й еластичне питанє про федерацію нами порішене. В противнім разі ми ризикуємо побачити замість руської революції хаос стовпотвореня“.

Отсе штука! Сконцентрувати в всю власть у руках центральної законодавчої інституції, зробити всю Росію (крім Польщі й Фінляндії) централістичною республікою, в якій автономія має бути заведена тільки для поодиноких громад, і при тім усім не нарушити федеративних прав усіх племен держави, а всім тим разом запобігти, щоби, бува, замість руської революції не повстав хаос стовпотвореня..

¹⁾ Ся моя записка надрукована в VI кн. „Жизни“.

В тім то й ціла суть річі, що й російська соціяльна демократія й „Реаліст“ і всякі інші руські якобінці хотіли би бачити в цілій Росії „руссую“ (т. є. подиктовану руським державним центром, в ім'я руських державних інтересів) революцію, коли ми думаємо, що справжній успіх революції в Росії залежний від того, щоб вона вибухла й була ведена в ім'я інтересів робучого народу всіх національностей держави, бо лиш тоді вони можуть її свідомо вести й лиш тоді жертви, які вони їй віддадуть, не пропадуть для них даром.

По упадку „Народної Волі“ паралельно з соціально-демократичним напрямом у російським революційнім руху розвивався також напрям, який з початком нашого віку скристалізувався в партію соціалістів-революціонерів. Сей напрям, у противенстві до соціально-демократичного, який устами групи „Освобождение Труда“ заявив повний свій розрив „зі старими анархічними тенденціями“ російського революційного руху 70-их і 80-их років, — усе зазначував свою ідейну зв'язь з тим рухом, особливо з „Народною Волею“ і хоч він також у своїм розвитку став по суті річчю соціально-демократичним, то все таки лишилося при ній дещо й зі „старих анархічних тенденцій“, пр. в сфері національно-політичної програми федеративний принцип.

І так одна з груп того напрямку, „Союзъ Русскихъ Соціалистовъ-Револуціонеровъ“, який розпочав свою діяльність в 1894 р., в своїй програмі з 1900 р. між „найбільш істотними“ своїми політичними домаганнями кладе „широку територіальну й громадську автономію“ та „федерацію самостійних народностей (Фінляндія, Польща, Великоросія, Малоросія, Кавказ і інші)“¹⁾.

¹⁾ Див. „Основные положения программы Союза Соціалистовъ-Револуціонеровъ“ у брошурі „Наши задачи“ (1900 р.). — Итоги, Отдѣлъ IV, стор. 5.

З кінцем 1900 р. група народовольців зійшла ся з ріжними групами соціалістів-революціонерів і як результат тої згоди появилася в липці 1901 р. перша книжка журналу „Вѣстникъ Русской Революціи“ з передовою статтею „Наша программа“, в якій читаємо:

„Серед угнетених рас і національностей ми повинні явити ся в ролі щирих оборонців їх прав і їх поступового розвитку, який не противерчить ідеї міжнароднього соціалізму й інтересам робучих мас серед тих великих історичних груп. Не забудьмо, що пр. в даний момент робітницький рух найліпше зорганізований серед Жидів Західнього Краю і повна солідарність сього важного відділу зі всею руською революційною армією являєть ся одною з істотних умов успіху загальної справи. Те саме можна сказати і про Польків, серед яких соціалістичний рух опираєть ся вже на міцну організацію пролетаріату, і за якими ми признаємо крім того без ніяких застережень право самостійного розпоряджуваня своєю країною і своєю політичною долею. В Фінляндії, якої льоялізм захитаний зрадницькими і противоконституційними поступками „великого князя“, ми повинні явити ся рішучими прихильниками ліберальної опозиції, не говорячи вже про молодий робітницький рух тої маленької, але бодрої й культурної країни. На Кавказі наша роля заключаєть ся в признаню права на зовсім свободний національний розвиток за всіма місцевими народностями, яких сепаратизм існує лише в хоробливій уяві царських сатрапів, і т. д.“¹⁾

Тут, як бачимо, теоретично признаєть ся, що національний розвиток не суперечить ідеї міжнароднього соціалізму й інтересам робучих мас, але ся теорія прикладаєть ся до російської дійсности лиш на

¹⁾ „Вѣстникъ Русской Революціи“. Женева. Іюль 1901—2, стор. 13—14.

стільки, на скільки сама дійсність змушує до цього. І так повне право на самостійне розпоряджуване своєю країною і своєю політичною долею без ніяких застережень признаєть ся тільки Полякам, а не всім народностям теперішньої російської держави, бо в Польщі від першої хвилі поневолення її стремління до повної незалежності проявляло ся найсильніше. А вже про Україну, де те стремління з упадком Мазепи що-раз більше слабло, аж доки зовсім не зникло щоб прокинути ся аж у наших часах, навіть не згадуєть ся. І так завдяки звичайній у руських революціонерів неувазі до українського питання з одного боку і з другого завляки тій обставині, що тоді не було в Росії ані соціалістичного ані ліберального українського руху, який заставив би заговорити про себе, Україна мусіла задоволити ся в програмі „Вѣстника Русской Революціи“ місцем в „і т. д.“...

При кінці того ж 1900 р. відбув ся з'їзд злучених груп соціалістів-революціонерів, на яким заложено „Партію Соціалістовъ-Революціонеровъ“. Тоді-ж вийшов „Манифестъ Партіи Соціалістовъ-Революціонеровъ“¹⁾. Одначе в нім не стрічаємо домагання переміни централістичної держави на федерацію, тільки домагання „переміни єдино-особистої волі самодержця на колективну волю народу“. Національному питанню присвячено отсей уступ: „Признаючи за різними народностями, що входять у склад російської держави, право на політичне самоозначення, ми витаємо пробудження національної самосвідомости тих народностей і будемо піддержувати їх протести проти насильств, яких допускаєть ся російське правительство на релігійнім і національнім полі“.

Про кінці 1901 р. з партією соціалістів революціонерів злучив ся також „Союзъ Русскихъ Соціалістовъ-Революціонеровъ“, який за час 1900—

¹⁾ Итоги, Добавленія, стор. 122—129.

1901 видав у Росії два числа нелегальної газети „Револіюціонная Россія“. Від того часу „Револіюціонная Россія“ і „Вѣстникъ Русской Револіюціи“ стали офіційальними органами партії соціалістів-революціонерів. В 1902 р. партія видала друге (скорочене) видане 1 числа „Вѣстника Русской Револіюціи“, що дає нам право цитовані висше погляди зі статі „Наша программа“ вважати її поглядами.

Становище партії соціалістів-революціонерів до національного питання пояснює широко й докладно стаття „Національное порабоженіе и революціонный соціалізм“, поміщена в 18 ч. „Револіюціонной Россії“ з лютого 1903 р.¹⁾

Стаття зачинаєть ся сконстатованєм, що „со-рокові роковини польского повстанія застають нас у самім розгарі „обрусительної“ політики руського царського правительства“²⁾ й дає найперше огляд тої обрусительної політики, звертаючи в ній увагу головнo на польське й фінляндське питанє, але згадуючи й про інші національності. І так українській справі врисвячений на самім початку огляду отсей уступ: „Українська література знаходить ся від давна під забороною. Невинні переклади з Метаморфоз Овідія розглядають ся як „особливо небезпечні“ прояви українських сепаратистичних тенденцій. Малоросійська людність, научувана в поганих школах погано читати і писати по руськи, нерідко показуєть ся за кілька літ по виході зі школи малограмотною й по українськи й по руськи“³⁾. Що-ж, згадка про заборону української літератури й русифікацію народньої школи на Україні, се куди ліпше, як те „і т. д.“ в яким помістив цілу українську справу „Вѣстникъ Русской Револіюціи“, але коли-б се мало значити, що українське питанє зво-

¹⁾ Отся стаття передрукована в публікації: По вопросам программы и тактики. Сборникъ статей изъ „Револіюціонной Россії“. Выпускъ первый, 1903, стор. 182—193, — звідки її я й цитувати-му. — ²⁾ Там-же, стор. 182. — ³⁾ Там-же.

дить ся до знятя заборони з української літератури й до допущення української мови в народню школу на Україні, то погляд партії соціалістів-революціонерів на українську справу був би дуже вузький і тим самим невірний. Про неясне розумінє української справи свідчить також повторене без застережень фрази Герцена з його статі „Россія и Польша“ про те, як „по кусневи відривала імператорська Русь живе мясо Польщі, відривала провінцію за провінцією, і як нещасте, якого не можна відвернути, як чорна хмара підсувала ся все близше до її серця“¹⁾, — бо-ж українські, білоруські й литовські землі годі вважати „живим мясом Польщі“.

Тепер перейдемо до теоретичної частини статі, де читаємо:

„Ми, як соціалісти, стоїмо проти всего, що перешкаджає зближеню національностей. Тому ми противники всякого націоналізму, самобутництва й тим подібних напрямів, що кладуть собі в сути річи консервативні задачі: зберігати з задрістю історично оддічені національні окремішности. Наше стремління — зробити загальнолюдським і тим самим, загально-національним здобутком у сї найліпші риси всіх національностей. Ми стремимо визволити чоловіка від усіх вузьких, історично зложених обмежень. Ми стремимо зробити все людське доступним усім людям, стерти всі перегороди, які перешкаджають взаємному розуміню і взаємному впливови людей на себе. Але ми не сліпі. Ми знаємо, що до того тільки один шлях: робота на ґрунті даних, історично зложених національних організмів, користуючи ся могучим оружем культурного розвитку — рідною мовою, прикладаючи ся до даного положення й рівня розвитку національності, опираючи ся на її добрі сторони й риси, концентруючи свою боротьбу проти злих рис. Тому національне

¹⁾ Там-же, стор. 186—187.

відроджене, національний під'єм для нас зовсім не ворожа, тільки навпаки, незвичайно симпатична поява. Одначе сей національний під'єм мірить ся для нас ступнем преведеня в дану національну сферу, в формі, яка відповідає всім її окремішностям, великих міжнародніх загально-людських ідеалів. Національне для нас, се форма присвоєня і втілення всесвітнього, вселюдського поступу...

„Як-раз тому, що ми проти всего, що роз'єднює національності, утруднює їх взаїмне зближенє та їх взаїмне розумінє, — як-раз тому ми непримиримі противники державно-асиміляторської політики, яка стремить усіми мірами до того, щоби здержати, занепасти самостійний розвиток підданих, поневолених національностей, накинути їм кафтан із чужих плечий, мову й культуру пануючої національності. Ми непримиримі противники тої асиміляторської політики по перше тому, що вона здержує прогресивний розвиток народу. Висші класи його, його просвічені круги, його інтелігенція, що правда, легко піддають ся асиміляції, легко забувають свою рідну мову, звичаї, культуру, і приймають чужі. Але покривджені, низші класи, придавлені працею, що часто брудить по дорозі житя в безпросвітній, глибокій ночі, мусять і без того з великою працею і стражданєм виборювати кожду окрушинку знаня й самосвідомости. Здавити національну культуру тих має не трудно, але вдесятеро труднїше подати їм чужу культуру, в мало зрозумілій формі. Ограблений не тільки матеріально, ограблений, що тисячу разів гірше, духово, позбавлений усякого історичного духового наслідства, позбавлений своєї інтелігенції, засимільованої иншою національністю, бідний умовими силами, бідний просвітою, нарід тільки лекше піддає ся би економічній експлуатації, не будучи в стані піднести свого елементарного гніву проти неї на ступень

свідомої боротьби, веденої світлом наукової правди й наукового соціалістичного ідеалу.

„По друге, ми непримиримі противники тої державноасиміляторської політики ще й тому, що вона самим фактом національного гнету здібна будити в угнетених національностях фанатичне прив'язане до всіх їх національних окремішностей як раз тому, що вони національні, як раз тому, що за них переслідують. Націоналізм агресивний, націоналізм представників пануючої національності зі своїм прапором захватів, завойовання і насильств, глибоко відрозливий та антикультурний. Але він антикультурний не тільки сам по собі, а ще й тим, що заражує антикультурними елементами й инший націоналізм, націоналізм дефензивний. Останній у розпалі боротьби також змушується до ексцесів, до прибільшень. виходить з рамок законної оборони свободи національного розвитку, надаючи національному елементу не лише значіне форми проведення загально-людського змісту, але й стремлячи, по закону реакції, до вузко національного відокремлення, до культурного віддалення від инших народів, хапаючи ся за старовину тільки тому, що вона „національна“, цураючи ся нового, на скільки приходить ся брати його від инших. В кінці національний гнет в високім ступні здібний будити взаїмне тяготіне елементів, різних зі станового та класового огляду. Се взаїмне тяготіне законне, але лиш на стільки, на скільки воно обмежується спільним ґрунтом оборони прав на свободний розвиток, конче потрібних усім членам, що складають національність, на скільки воно не закриває непримиримої різниці класових інтересів серед даної національності й на скільки не заставляє забувати про міжнародню солідарність робітницької класи всіх національностей.

Одначе в тім і річ, що національний гнет найбільше здібний розпалювати сліпу, загальну ворожнечу Німця до всего французького, Француза до всего німецького і т. д., що національний гнет найбільше здібний облекшувати пануючим класам проповідь реакційної ідеї гармонії інтересів, вколювати до сну революційність робітницької класи, роблячи для неї відхідний канал у напрямі боротьби виключно проти пануючої національності й помагаючи буржуазним партіям тягнути за собою в хвості робітницький рух, позбавлений свого незалежного, самостійного характеру.

„От чому ми пишемо на нашім прапорі: повне й безумовне право національностей на самоозначенє. От чому ми стоїмо за федеративний устрій, за як найширший розвиток місцевої самоуправи, за культурну автономію народностей. Лише свободний суспільний устрій, в яким забезпечені й права меншости, може забезпечити мирне пожитє різних націй під одним державним дахом. Лише такий устрій може позбавити національні спори давньої остроти. А доки такого устрою нема, доти різні народности будуть вічно тяготіти до сепаратизму, до державної окремішности й незалежності.. Для нас, як для соціалістів, право на самоозначенє даєть ся не історичною традицією, не „сімома боярами в числі предків“, не державною незалежністю в минулости, не сим чи иншим територіяльним розселенєм, а самим фактом тої глибокої культурної різниці, яка розділює людськість на окремі національності. Ні одна з таких національностей не має перед иншою ніяких монопольних прав, усім повинно бути дане рівне місце побіч себе, рівна часть у добрах сьвіта, рівна спромога управляти собою й розвивати ся природно, свободно, використовуючи весь свій національно-історичний духовий і культурний капітал і роблячи

його вихідною точкою для розвитку до великого, загально-людського ідеалу соціалізму. Найменший національний привілей у наших очах так само реакційний та антисоціалістичний, як привілей класовий або становий. В будучім устрою ми повинні і зуміємо знайти форми, які забезпечили би братерське життя всіх народів, що одно здібне сотворити по правді загально людську культуру і звести до мінімуму національні перегороди. Але і в сучаснім устрою ми, як соціалісти, повинні й будемо вести завзяту, непримириму боротьбу проти всякого поневолення і всякої несправедливости, зверненої против раси, релігії, нації, племені, класи, пола чи партії¹⁾.

Отсю теоретичну часть статі „Національное порабощение и революционный социализм“ я подав майже в цілості, бо в ній проведено різницю між націоналізмом пануючих і націоналізмом поневолених національностей; показано шкідливий вплив націоналізму перших, націоналізму агресивного, на націоналізм останніх, на націоналізм дефензивний; виказано, як національний гнет затемнює класову свідомість у робучого народу поневоленої національності — так ясно й вірно, як мало де в соціалістичній літературі пануючих національностей. Отсей погляд партії соціалістів-революціонерів на значіне національного питання в визвольній боротьбі пролетаріату слід би згадати тим соціалістам як пануючих так і поневолених націй, які — перші в інтересі пановання своєї національності, а останні з рабської боязни, щоб їх товариші з пануючої національності не закинули їм шовінізм, зраду супротив міжнароднього братерства пролетаріату, — всякий, навіть найсправедливіший акт оборони національних прав з боку поневоленої нації пятнують таким самим

¹⁾ Там-же, стор. 189—193 (з пропусками).

шовінізмом, як акт насильства над поневоленою національністю з боку пануючої.

За те позитивна часть тої програмової статі куди слабша. „Повне і безумовне право національностей на самоозначене“, „федеративний устрій“, „як найширший розвиток місцевої самоуправи“, „культурна автономія народностей“. з усім тим не можна не згодити ся, коли лише ті понятя виповнити правдивим змістом, але при чім тут „один державний дах“, під яким висше вичислені права мають забезпечити „мирне пожитє ріжних націй“? Або ідеалом суспільного устрою будучности являється добровільна, свободна федерація, яка йти-ме з низу в гору відповідно до людських потреб, аж доки не обійме своєю сітю всего сьвіта, і тоді не треба буде ніякого „державного даху“, — або таким ідеалом являється „державний дах“, і тоді кожда національність мати-ме повне право мати свій „державний дах“, право, яке признає й партія соціалістів - революціонерів, коли заявляє, що „ні одна з національностей не має перед иншою ніяких монопольних прав“. Як бачимо, тут „старі анархічні тенденції“ викривлені „новими соціально-демократичними правдами“..

В 46 ч. „Революційной Росії“ партія соціалістів - революціонерів виступила з проєктом програми. В сїм проєкті — пише Вол. Пессе — „ми, правда, стрічаємо федеративний принцип, але сформутований він на нашу думку не досить ясно. В „політичній і правовій області“ проєкт жадає „установлення демократичної республіки, з широкою автономією областей і громад як міських, так сільських; як мога ширшого приложення федеративного принципу до відносин між поодинокими національностями“ і в кінці „признання за ними безумовного права на самоозначене“. Вислови: „широка автономія“, „як мога ширше приложене федеративного принципу“, „безумовне право“ являються очевидно многообіцуючими, але ми воліли-б, коли-б партія просто за-

явила, що вона стремить до установа́ння свободної федерації громад і областей, свободної в тім розу́мнню, що кожда громада й область можуть відділити ся навіть у тім випадку, коли вони руські, а не иншої породи“¹⁾.

Сказаного, думаю, досить, щоби пізнати становище партії соціалістів - революціонерів до національного й тим самим до українського питання.

Тепер перейдемо до руських анархістів - комуністів. „Община“ була останнім руським анархістичним журналом в ХІХ в.; по її упадку руський революційний рух став щораз більше визволювати ся від старих анархічних тенденцій“. Аж з початком ХХ в. почали повставати за границею руські анархістичні групи з метою видавати літературу, а далі організувати масовий рух у самій Росії. Періодична преса починає виходити від половини 1903 р., праця в Росії почала ся тільки в 1905 р.

Якже відносять ся сучасні руські анархістичні комуністи до національного питання?

Найвизначніший сучасний теоретик анархізму, Петро Крапоткін, у своїй книзі „Хлібъ и Воля“, в розділі „Анархическій коммунизмъ“, пише:

„Доки суспільність була основана на кріпацьким праві, в на могла мирити ся з необмеженою монархією; коли вона оснувала ся на наємній праці й експлуатації має капіталістами, знайшла найліпшу охорону експлуатації в парламентаризмі; але суспільність свободна, що взяла в свої руки загальне наслідство — землю, фабрики, капітали, — мусіти-ме шукати нової політичної організації, яка відповідала-б новому господарському життю, — організації, основаної на свободній спілці й вільній федерації.

„Кождій економічній фазі відповідає в історії своя політична фаза: неможливо зруйнувати те-

¹⁾ Теорія и практика, стор. 559.

перішню форму власности, не вводячи разом з тим і нового устрою політичного життя¹⁾.

В отім уступі Кропоткін кладе тільки загальний принцип: політична організація має бути основана на свободній спільцї й вільній федерації. Докладнійше розвиває його, прикладаючи до відносин у російській державі, перша по упадку „Общини“ руська анархістична газета „Хлѣбъ и Воля“ у вступній, програмовій статі в 1 числі з серпня 1903 р., де читаємо:

„Боротьба за хлїб, боротьба за волю! Ось яка була й є незмінна програма робітника від того часу, коли він почав пізнавати своїх ворогів: власність і державу.

„В сути річі боротьба за свободу ведець ся від того часу, коли на історичну сцену появила ся приватна власність як фактор поневолення. А держава, се ніщо инше, як зверхня оболочка системи господарства, що має своєю основою приватну власність, яка знов повстала наслідком заграблення й насильного присвоєня того, що перше являло ся спільним маєтком...

„Ми переконані, що ніякого справжнього поступу на економічнім шляху не можна досягнути без рівночасного зруйнованя державної організації, яка й розвила ся в історії задля укріплення прав на землю, на знаряди праці й на народню працю в користь тих, хто нині творить управляючі й володіючі класи.

„Знесенє приватної власности забезпечить нам економічний добробут, знесенє держави — свободу особистости...

„Але нас можуть запитати, яким чином ми можемо погодити безпосередню боротьбу за здійсненє нашого ідеалу, т. є. анархічного комунізму, з так званою насущною задачею Росії: з пова-

¹⁾ „Хлѣбъ и Воля“ П. Кропоткина, Лондонъ 1902, стор. 44—45 (ся праця вийшла найперше в 1892 р. по французьки п. н. „Le Conquête du Pain“).

ленем абсолютизму. Ми добре знаємо, що не завтра здійснить ся в Росії анархізм, т. є. бездержавний соціалізм. Але ми також знаємо, що здійснене його може на довго відсунути ся, коли ми таки тепер не зачнемо працювати соціалістично т. є. коли ми нашою пропагандою словом, друком і приміром не помагати-мемо пробудженню революційного духа й соціалістичної свідомости робучих мас. Не конституція як така нам потрібна, бо ми загалом проти всякої держави, а свобода слова друку і зборів, щоби ми консеквентнійше могли вести нашу соціалістичну пропаганду й прискорити соціальну революцію... Ми відріжняємо ся від інших революціонерів, які працюють нині в Росії, тим, що ми конституцію не кладемо навіть тимчасовою метою наших змагань. Ідучи до знесення всякої держави, ми стремимо до ослаблення, до дроблення всякої влади, як територіяльно, так і в її функціях, щоби в кінці довести її до нуля. Конституція може явити ся тимчасовим результатом нашої протидержавної діяльності, — тим ліпше для конституціоналістів, — нас вона ні трохи не здержить у боротьбі проти держави.

„В Росії більше як де-будь потрібна протидержавна пропаганда. Ніяка конституція не зменшить гнету народів, що залюднюють Росію, коли пануючий тепер у нас принцип централізації буде задержаний. Децентралізація російської імперії являєть ся неминучою потребою для всіх, хто серіозно й щиро думає про з'єднане такого режиму, який не перешикадав би нормальному розвитку її людности. Множество дрібних¹⁾ народностей, які входять тепер у склад російської імперії, повинні дістати повну свободу

¹⁾ Чи тільки дрібних?

зовсім відділитися, коли вони того забажають, або ввійти в одну спільну федерацію, з чого можна тільки радіти, бо се послужить для загальної користі. Але накидувати федерацію кому будь ми вважаємо неможливим. Федерація не накидується, в неї вступають добровільно свободні народи. Свобідна федерація свободних народів, — ось як ми розуміємо й кладемо питане про взаємні відносини народностей, поневолених нині російського імперією. Крім того, розслідивши внутрішнє життя Росії, кожному легко переконатися, що в нас є провінції які мають зовсім самостійну економічну фізіономію. Таким місцевостям внутрішня незалежність може йти швидше шляхом поступу, давши їм змогу легше забезпечити собі економічний добробут. Розуміється, при тім необхідно, щоб між ними внутрішньо незалежними, свободними провінціями утворилися як найтісніші федеративні зв'язки, яких необхідність буде підповіджепа самим життям. Одним словом, треба воскресити Новгород і Псков але так, щоб кождо село, кожда провінція представляли собою Новгород і Псков, і до того відповідаючи духови 20-ого віку“.

Виступаючи проти держави взагалі та приймаючи анархію за ідеал політичної організації, ідеал, який має бути здійснений у формі добровільної федерації свободних спілок, кладеться тим самим найпевнішу основу для розв'язки національного питання. Зі зруйнуванням держави впали би ті кайдани, в які закувала пануюча національність (чи радше пануючи класа її) в многонаціональній державі поневолені національності, а політична організація, оперта на добровільній федерації спілок, дала би кожній національності як найширше поле до розвитку своїх сил.

VI.

Які причини склали ся на те, що тільки так мало польських і руських революційних груп признавало без ніяких застережень недержавним, поневоленням народам — одні на території польської Річі посполитої, другі на території сучасної російської держави — таке саме право на свободне, незалежне жите, як своїм, пануючим національностям: польській і руській?

На всіх землях польської держави повноправним громадянином її був тільки польський шляхтич, який, де-б він не володів землею й мужицькими душами, коло Кракова, на широких степах України, чи в литовських лісах, усе вважав себе сином спільної вітчизни Польщі. І тому поділ Польщі відчули болючо на собі тільки ті повноправні громадяни польської держави і тільки вони зірвали ся до боротьби за відзискане незалежності, очевидно, для цілої тої території, на якій вони до поділу Польщі були повноправними громадянами, а тепер стали підданими чужої держави. Сей ідеал, ідеал незалежності польської держави в її давніх границях, присьвічував усім зусиллям від першого до останнього поділу Польщі визволити ся з-під переваги Росії; він вів і загривав до бою польські легіони, які готові були помагати Наполеонові підбити цілий світ, щоб лише відзискати незалежність для себе; він панував неподільно над польським повстанем 1830/31 р. Скільки героїства, скільки жертв пішло на те, щоб лише

гибороти собі право панувати неподільно над землею й мужицькими душами на території втраченої держави! І не диво, що коли по упадку повстання 1830/31 р. почали творити ся на еміграції, головню у Франції, польські революційні групи, вони клали своїм ідеалом Польщу Ягайлонів, що „Литовсько - Українське Товариство“, засноване польською шляхтою з литовських і українських земель, заявляло, „що нема Польщі без Литви й України, що Литва й Україна, се Польща“.

Одначе в міру того, як здійснювали ся кличі тогочасної революційної демократії, падали реальні основи для відбудованя польської держави в її давніх границях. З хвилею запанованя політичної свободи і рівности польська шляхта на не-польських землях колишньої польської держави сходила до значіння незначної меншости, яка вже не могла бути рішачим чинником для долі мільйонів мас народу, серед якого жила. Тим більше, що політичні перевороти приносили бодай незначні соціальні зміни, пр. визволення з ярма кріпацтва селян наділено хоч невеличкими наділами землі, так що польська шляхта, тратячи пановане над мужицькими душами, тратила в часті також пановане над землею, яка колись майже в цілости належала до неї.

Польські революціонери, переймаючи ся революційними кличами тогочасної західно-європейської демократії, повинні були зрозуміти, що ідеалу відбудованя історичної Польщі не можна погодити з тими новими кличами, що навпаки, революцію задля здійсненя тих кличів на не-польських землях колишньої польської держави треба було підняти не тільки проти російського та австрійського правительства, але також проти одиноких представників польської національности на тих землях, проти польської шляхти, бо вона була рівночасно представницею того старого політичного й соціального ладу, проти якого виступала тогочасна революційна демократія. З того

становища отвирав ся перед польськими революціонерами тільки один шлях: кликати до революції в імя інтересів тої людности, яку кличеть ся до революції; замість одної польської революції, проти якої російське та австрійське правительство легко могло виставити контрреволюційну армію з не-польської людности, що стогнала під ярмом польської шляхти, визволяючи її по трохи з того ярма, — розпалити на території колишньої польської держави стільки революцій, скільки народів живе на ній; зірвати до краю з ідеалом польської шляхти, з ідеалом відбудованя історичної Польщі, щоби здійснити ідеал тогочасної революційної демократії, зі здійсненем якого встала би й Польща, — не стара, за яку боролася польська шляхта, тільки Польща нова, Польща як незалежна організація польського народу.

Одначе польські революціонери не зрозуміли того, вони не на стільки перейняли ся революційними кличами тогочасної демократії, щоби перестати бути синами історичної, шляхотської Польщі. Розпалити на території колишньої польської держави стільки революцій, скільки народів живе на ній, се значило би виступити проти польської шляхти, проти тих своїх братів, які принесли вже стільки жертв на жертвеннику відбудованя вітчизни, посвятити їх інтереси, які видавали ся рівночасно не тільки інтересами польськості, але також інтересами культури, поступу, тим незвісним мужицьким низинам, які представляли собою не-польські народи, одним словом: доконати своїми руками четвертого, безповоротного поділу Польщі. Се-ж „зрада вітчизни“, — та обставина, що Польща була поневолена, пошматована, окровавлена кровю власних синів, пролітою її ворогами, що польська шляхта, та гнобителька народніх мас, також була гнетена, закривала перед їх очима факт, що се була

би тільки зрада інтересів шляхти. А „зрадниками вітчизни“ польські революціонери не хотіли й не могли бути.

Що більше, не зрозуміла того й тогочасна західно-європейська демократія. На сході Європи бачила вона дві ворожі сили: з одного боку Росію, яка під зелізною рукою Миколи I була могутчою підпорою загально-європейської реакції, і з другого Польщу, яка мала відвагу стати до боротьби з тою підпорою загально-європейської реакції. Отсі дві сили закрили перед нею все инше. За ними не бачила вона тих об'явів незадоволення серед руської суспільности, які за ців столітя розресли ся в такий могутній революційний рух, що відносини між Росією й рештою Європи радикально змінили ся: не Росія творить тепер підпору загально-європейської реакції, а навпаки, самодержавна, реакційна Росія шукає і знаходить підпору проти внутрішньої революції в західно-європейських демократичних і республіканських державах. За ними не бачила вона незадоволення з тогочасного правління серед інших народів, що стогнали під подвійним ярмом російської (або австрійської) держави й польської шляхти. Західно-європейська демократія бачила, як західно-європейські правительства проти її змагань знаходять підпору в Росії, і тому на своїм прапорі написала: Повалене або бодай ослаблене Росії! А що-ж більше могло-б ослабити Росію, як відірване від неї богатих і просторих земель колишньої польської держави, як відбудоване Польщі в її давніх границях? Тільки велика й могутча Польща може паралізувати реакційну силу Росії, — думала європейська революційна демократія. І вона виставила оклик: Ослаблене Росії через відбудоване Польщі! А хто виступив би проти того, се ворог поступу, орудє реакції. Ворогом поступу, орудєм реакції було нап'ятоване все те, що свідомо чи інстинктивно

протівило ся відбудованю історичної Польщі, і як таке засуджене в ім'я поступу на вимертє.

Так дивила ся на польське питанє тогочасна західно-європейська демократія, так дивили ся на нього оснувателі „наукового соціалізму“ Маркс і Енгельс¹⁾, а тих нечисленних революціонерів, що в незадоволеню народів, поневолених історичною Польщею, бачили основу до глибшої соціальної революції, прим. Бакуніна²⁾, п'ятовано царськими агентами.

Так повстав компроміс між демократичними ідеалами й ідеалом історичної Польщі, а саме: демократичні ідеали на території колишньої польської держави мають бути здійснені не инакше, як через відбудованє Польщі в її давніх границях. Найперше мусить бути відбудована історична Польща, а вона вже заведе в себе демократичний устрій, рівноправність усіх народів, федеративні зносини між ними і т. д.

Таким чином ідеал політичної свободи й рівності пожертвовано ідеалови історичної Польщі. бо-ж за відбудованем її не промовляло ніщо: ані спільна історія, через яку червоною ниткою тягнеть ся аж до наших днів ворожнеча інших народів супроти репрезентантів польського народу на їх землі, супротив польської шляхти, ворожнеча гноблених проти гнобителів; ані економічний розвиток, який у різних частях колишньої польської держави йде ріжними шляхами; ані інтереси будучности, бо-ж кожний із народів, поневолених колишньою польською державою, стремить до зо-всім незалежного житя, — одним словом, ніщо

¹⁾ Див. моя стаття „Маркс-Енгельс-Лібкнехт про відбудованє Польщі“ в „Науковім Збірнику“ й окремою відбиткою, Львів, 1906

²⁾ Як на сході Європи піонірами поступу європейська демократія вважала Поляків, так у середній Європі Німців, а що Бакунін, закликаючи всіх Славян до славянської федерації, виступав проти поневолення Чехів, які — також „в ім'я поступу“ — повинні були розплисти ся в німецьким морі, то за се й виступили проти нього Маркс і Енгельс.

крім бажання вдержати за польською національністю на всіх землях колишньої польської держави таке саме становище державної, пануючої національності, яке вона мала в історичній Польщі, і яке при повній незалежності кожної національності мусіло би підпасти радикальному обмеженню, бо тоді польська національність була би пануючою тільки на польській етнографічній території, а польські меншости на не-польських землях колишньої польської держави, які при відбудованню Польщі в істотичних границях з титулу приналежности до державної, пануючої національності відгравали би ролю панів супроти місцевої людности, мусіли би задоволити ся становищем національної меншости.

Але відбудоване Польщі, — говорять польські демократи й соціалісти, — принесе з собою не пановане польської національності над іншими, тільки рівність, свободу і братерство всіх народів на території колишньої польської держави, відбудована Польща буде федерацією свободних народів.

Одначе вже само домагане відбудовання Польщі в її давніх границях, кладене зовсім виразно польськими демократами й невиразно польськими соціалістами, противить ся тим принципам. Домагати ся відбудовання Польщі в історичних границях, не вважаючи на волю тих не-польських народів, що живуть у тих границях; домагати ся, щоби в інтересі польської національності в склад відбудованої Польщі ввійшли інші національності; говорити про федерацію свободних народів і рівночотно класти справу так, що не-польські народи колишньої польської держави мусять увійти в склад відбудованої Польщі, — се знасилуване свободи і рівности тих народів, се наруга з принципу федерації, під якою розуміється добровільна спілка свободних із свободними і рівних з рівними, коли тимчасом польська „федерація свободних народів“

була би спілкою, накиненою пануючим народом народам поневоленим. Ті Поляки, що хочуть, аби на землях колишньої польської держави запанувала в будучности свобода, рівність і братерство й аби народи на тих землях завели між собою федеративні зносини, повинні вже тепер зректися всяких претензій до не-польських земель і народів на території історичної Польщі і не перешкаджати їм, коли вже не помагати, в їх стремліннях до повної незалежності. А коли вже всі будуть свободні, незалежні, тоді до федеративних відносин між ними доведе само жите. Але та федерація була-б очевидно далеко відмінна від тої, яку хочуть накинати не-польським народам колишньої польської держави демократичні й соціалістичні будівничі Польщі. Т орячи ся з низу в гору, по мірі потреб, а не задля відбудовання історичної Польщі, вона безперечно вийшла би поза її границі, — прим. Українцям не менше потрібні федеративні зносини з Руськими, як з Поляками, і т. д. Хто хоче свободи, той повинен передовсім зректи ся всякого пановання, яке має над другими, а хто сього не робить, тільки обіцяє завести свободу аж тоді, коли стане повним паном положені, себто аж у відбудованій Польщі, тому ми в праві не вірити в його обіцянки.

Зрештєю історія конституціоналізму в Австрії, де Поляки дістали в Галичині повну свободу у внутрішніх справах, показала нам наглядно, як вони розуміють свободу, рівність і братерство супроти українського народу. Ми не станемо говорити про 40-літнє панованє галицького сойму, того „єдиного польського сойму на землях польської Річі посполитої“, над українським народом, бо наслідки того пановання загально звісні, а при тім польська демократія скаже нам, що в тім соймі панувала польська шляхта, яка угнетала не лиш українську, але й польську народню масу. За те вкажемо на становище польської демократії в хвилі, коли на-

стала пора на демократизацію загально-австрійських і галицьких політичних відносин.

В тій хвилі польська демократія стала на тім становищі, що польське панованє над українським народом, здобуте й укріплене польською шляхтою, не тільки не сьміє бути нарушене, але навпаки, як найпевнїйше забезпечене і ще по змозі розширене. Дорога до сього: ті привілеї польської шляхти, якими доси держалося польське панованє над українським народом, розложити на весь польський нарід, допустити весь польський нарід до участі в тім панованю, завести політичну рівність серед польського народу, але задержати політичне упривілейованє польського народу супроти українського. Практичним висловом сього становища польської демократії являються постанови для Галичини в виборчїм законї до австрійського парламенту і польські демократичні проєкти нового виборчого закона до галицького сойму, які кладуть український нарід в становище такої безсильної меншости, що про його справи рішають виключно Поляки.

Коли-ж український нарід домагаєть ся повної рівноправности і подїлу Галичини на автономні часті польську й українську, щоб він сам мав змогу рішати про себе, то устами одного з найвизначнїйших польських поступових публіцистів дістає таку відповідь¹⁾: „Подїлу Галичини тепер не можна брати в рахубу. Не згодить ся на се жаден Поляк, бо жаден до сього не має права. Се рішити може тільки сойм — у Варшаві. З направленем всіх кривд, з управильненем всіх граиць і та ревізія границь може настати. Прийде колись та хвиля, а й Україні повинні бажати і працювати, щоб вона прийшла; буде се хвиля великого історичного обрахунку, одинока хвиля, яка може здійснити також оправдане зма-

¹⁾ Wilhelm Feldman, Stronnictwa i programy polityczne w Galicyi 1846—1906. Tom drugi, Kraków 1907, стор. 358.

гане до злуки всіх українських земель всіх завоювань“.

Значить, тільки відбудована Польща може, коли захоче, вернути Україні незалежність. Але в усякі такі запевнення теперішня політика польської демократії не дає ніякої підстави вірити. Навпаки, вона показує, що польська демократія такими запевненнями хотіла-б тільки заставити український нарід допомогти до відбудовання Польщі, допомогти зрости тій силі, яка хоче вічно панувати над ним.

Та не лише польська демократія поклоняється ідеалови історичної Польщі. Не зірвали з ним до краю й ті польські соціалісти, що виступили з ясним домаганем відбудовання Польщі, хоч з другого боку не мали вже відваги поставити його так ясно, як польська демократія. Одначе ся неясність, се ніщо инше, як сповиване ідеалу історичної Польщі в туман інтернаціональної революційної фразеології. І коли вони, окутані тим туманом, не виступають як слід проти агресивного націоналізму польсько-шляхо-ських елементів на не-польських землях колишньої польської держави з одного боку, і з другого кладуть на одну дошку з тим польсько-шляхотським агресивним націоналізмом зовсім природне й оправдане стремління не-польських народів оборонити перед ним своє право на повний, незалежний національний розиток, і п'януть дуже часто найбільш оправдані прояви того стремління шовінізмом та зрадою супроти інтернаціональних ідеалів, то в кінцевім результаті становище їх виходить таки на користь ідеалови історичної Польщі. І ні при чім тут заява, що „наші принципи виключають зовсім усякі заборчі тенденції“, бо коли вони не поставлять самі відповідної сили проти польського агресивного націоналізму на не-польських землях в одного боку і з другого ослаблять ту силу серед не-польських народів, то решту зробить за них та часть польської су-

спільности, яка має тепер у своїх руках власть і якої принципи включають зовсім ясно заборчі тенденції. А коли нею все буде зроблене, тоді вони, оперті о матеріялістичний погляд на історію, заявлять, що всего того доконав історичний розвиток, як тепер чи-мало з них уважає наслідком історичного розвитку той стан польського пановання на не-польських землях, до якого довела політика явної грабіжи й насильства польських королів і шляхти в минувшости й оперта на тій історичній основі польська „національна“ політика в Галичині в теперішности.

Як польські революціонери не змогли визволити ся зовсім від національної ідеології, витвореної шляхотською Річю посполитою, так на національних поглядах руських революціонерів відбив ся вплив обрусительної політики російського самодержавного правительства. Се треба сказати особливо про їх погляди на Україну, яка для декого з них просто „собственно-русская мѣстность“ так само, як і для правительства.

На се склало ся більше причин. Перше всего російське правительство до початку 19-ого віку, себто до часу, коли починають повставати руські революційні організації, вступило до решти знищити автономію України і зрусифікувати всі висші верстви українського народу. „Возсоединеніє“ було таке повне, що на перший погляд Україна справді видавала ся „собственно-русской мѣстностью“. А на простий нарід, що стогнав у важкім ярмі кріпацтва, ніхто не звертав уваги. Революціонери хотіли його визволити, але свої програми виводили вони з абстрактних теорій, не придивляючи ся ближше до життя простонародя. Зрештою український нарід визнавав православну віру і сього на ті часи було досить, щоб уважати його руським. Тай як могли тодішні руські революціонери звертати увагу на національні різниці між великоруським і українським народом, коли прим. Пестель хотів навіть Фінляндців зробити Руськими?!

І як польській шляхті, з якої часті польської Річі посполитої вона не походила б, видавалося, що скрізь, де живе польська шляхта, там є Польща, так само і першим руським революціонерам, що походили виключно з висших верств суспільності, видавалася руською вся та територія, на якій висші верстви суспільності були руські. Тільки там, де вони бачили серед висших верств суспільності протест проти національного поневолення, прим. в Польщі, тільки там признавали вони також існування окремої національності з правом на незалежність.

Таким поглядам сприяли також розширені тоді державні доктрини: про національне з'єднання, про висість сильної центральної влади, про переводжене реформ і революції з гори, сильним центром, який панує над усім життям цілої країни.

Протягом цілого 19-ого століття російське правительство вело далі свою обрусительну політику супроти України, даючи їй переслідуючи на рівні з революційними рухами всякі проби розбуджування національної свідомості українського народу і разом з тим вполюючи при помочи школи і всего складу державного життя переконання, що „малорусское племя“, се часть „русского народа“. Ця політика довела до того, що навіть ті з російських революціонерів, що в основу всякої суспільної організації клали федеративний принцип, мали таке неясне поняття про українське національне питання, що не знали, чи признати український народ самостійною національною одиницею, чи шукати в його житті основ, на підставі яких можна б його зачислити по часті до польського, а по часті до руського народу.

Централістично-обрусительній системі, здискредитованій російським правительством, прийшла в поміч російська соціальна демократія. Вважаючи централістичну державу найвигіднішою для інтересів пролетаріату формою суспільної орга-

нізації, заявляє вона, що „не діло пролетаріату проповідувати федералізм і національну автономію“, які будім-то стоять на перешкоді „як найтіснішому з'єдненню пролетаріату“. При тім свої централістичні теорії соціальна демократія сповиває німбом науковости і опираючи ся на матеріялістичне розумінє історії, доказує, що склад сучасної російської держави, се наслідок історичного розвитку, якому опирати ся можуть хиба тільки нерозумні утопісти. З окрема що до України, то тих 250 літ політики руйнованя її національного життя, які надали їй зверхній вигляд „собственно-русской мѣстности“, се для соціальної демократії такі ненарушимі наслідки історичного розвитку, що виступити проти них, старати ся дати дальшому розвитку України инший напрям, значить, працювати на шкоду українського народу в загалі і з окрема українського пролетаріату. Соціальна демократія доказує, що соціально-економічний розвиток України може іти нормальним шляхом тільки при як найтіснішій злуці української території з рештою російської держави; всяке ж відмежованє України від решти держави, хоч-би тільки в формі автономії в як найвузших межах, се „искусственное обособление Украины въ экономической жизни“.

Ся проповідь так приняла ся в російських соціально-демократичних кругах, що оставила свій слід навіть на українській соціальній демократії. Вона, правда, домагаєть ся автономії України, але державну незалежність України вважає такою самою „реакційною утопією“. крайне шкідливою для економічного розвитку України і тим самим для інтересів українського пролетаріату, як прим. Мєрінґ або „Sozialdemokracya Królewstwa Polskiego“ державну незалежність Польщі.

Для сього має соціальна демократія навіть готовий науковий шаблон: цінну зрештою, коли поминути її тенденційність, а взяти на увагу

тільки фактичний матеріал, працю Рози Люксембург' п. н. „Промисловий розвиток Польщі“. В тій праці авторка доводить, що промисл в Польським Королівстві може нормально розвивати ся тільки тоді, коли для нього будуть отворені східно-російськи ринки; коли-ж, при державній незалежності Польщі, Росія граничним митом утруднила би або й унеможливила би польському промислови доступ до тих ринків, то економічний розвиток Польщі мусів би стати аномальний. А що дорога до соціалізму веде через розцвіт капіталізму, то сей аномальний розвиток капіталістичної продукції вийшов би на шкоду пролетаріату.

Наслідуванем сього наукового шаблону являєть ся власне стаття д. М. Рузина п. н. „Національне питання і українська народня партія“ в чч. 171 і 173 київської „Ради“ з 1907 р. Автор, виступаючи проти домагання самостійности України, виставленого українською народньою партією, береть ся доводити, що се домагання шкідливе для нормального розвитку капіталізму на Україні, а тим самим і для українського пролетаріату в його змаганнях до заведення соціалістичного устрою. А доводить він се таким способом, що ось тепер Україна продукує дечого (прім. цукру, вугля) багато більше, ніж сього вимагають потреби її консумції, отже коли-б ся продукція втратила російські ринки, що настало би при відділеню України від Росії, то той „день повного політичного відокремлення України від Росії — пророкує автор — буде останнім днем для українського капіталізму“.

Не могучи в рамках сеї праці зайняти ся докладним висвітленем сеї справи, зазначимо тільки загально, що теза Рози Люксембург' та її наслідувачів зовсім невірна. Безперечно, приналежність Польщі чи України до російської держави не остала без впливу на економічний розвиток сих країн, відбрала їм до певної міри самостійність в продукції і консумції, так що по відділеню сих

країн від Росії їх економічний розвиток мусів би змінити свої шляхи. Але се ще зовсім не значить, що як-раз той економічний розвиток Польщі чи України, який повстав під впливом економічної політики російського центра, єдино нормальний, для розцвіту українського капіталізму і інтересів українського пролетаріату єдино корисний, а всякий инший шлях того розвитку був би аномальний і шкідливий. Чи в капіталістичній українській державі соціально-економічне становище українського пролетаріату було-б ліпше, як в державі російській з таким-же устроєм, — про се ще можна спорити; але що капіталістичне правительство української держави ліпше дбало би про розвиток українського капіталізму, як правительство російське, се вже певне.

Державній незалежності чи Польщі чи України стоїть на перешкоді не економічний розвиток, який буцім-то — як говорить російська соціальна демократія — зробив їх органічними частинами державної російської цілоти, тільки мілітарна сила Росії і інтереси європейської міждержавної політики, — перешкоди, супроти яких в нормальних обставинах, без якогось загально-європейського конфлікту, сили польського чи українського народу справді за слабкі.

Крім того, на нашу думку, коли народня маса має віддати свою силу і свою кров на виборене незалежності, то вона повинна їх віддати на виборене незалежності собі, а не на те, щоб неволю чужої держави заступити неволею своєї власної держави. І тому народня маса — чи польська чи українська, чи якої иншої поневоленої нації — повинна в боротьбі за національну незалежність мати на меті не буржуазну, політичну, тільки пролетарську, соціальну революцію.

■ Але вважати ту політику руйновання, яку отсе вже третю сотню тіт веде російське правительство на Україні в інтересі руського державного центра, природним наслідком історичного розвитку, якому

ніяк не можна перешкаджати, се значить, допускати, що Україна була заздалегідь призначена якимсь „богом економічного розвитку“ на органічне з'єднання з російською державою. В дійсності-ж таке становище, се оборона не інтересів українського пролетаріату і навіть не інтересів пролетаріату російської держави в загальї тільки інтересів руського державного центра, ворога пролетаріату цілої держави.

Ми певні, що коли-б на наших очах російське правительство почало таке руйноване якоїсь доси незалежної країни, яке воно від Переяславського договору аж до наших днів веде на Україні, то російська соціальна демократія протестувала би проти сього всіми своїми силами. Чому-ж вона не протестує проти наслідків такої політики на Україні в минувшості, тільки власне хоче будувати на тих наслідках будучність держави, а за те виступає проти всіх тих, що хотіли-б хоч по часті направити те зло, яке заподіяла українському народови та політика російського правительства?!

Та хто ідеалом суспільної державної організації вважає сильний державний центр, в того таке становище до певної міри зовсім зрозуміле. Бо лежить се в природі всякої влади, що вона проявляє тенденцію постійно розширяти ся, як в своїх функціях, так і територіяльно.

І прим. на російським революційнім руху ми можемо прослідити зовсім докладно, як централістичні тенденції ідуть в парі з тенденціями вдержати цілість теперішньої російської держави, коли тимчасом федералісти признають поневоле-ним націям в меншій або більшій мірі право на незалежне національне існуванє.

І тому повне право на незалежність признавали всім народам і племенам російської держави без ніяких застережень одні руські анархісти. Сє бачили ми в початках соціально-революційного руху в Росії, в 1860-их і 1870-их роках, коли він

розвивався під впливом анархізму і коли в яernih та сьмілих виводах Бакуніна та його однодумців не забувано ніякого з народів, що стогнав у ярмі царського самодержавія, і той сам принцип проголосив на сторінках газети „Хлѣбъ и Воля“ руський анархістичний рух, відроджуючи ся з початком нашого віку.

Повне право на незалежність кожної національності виводять анархісти зі свого основного принципу політичної організації, з принципу анархії. Анархія, се такий політичний устрій, якого основою являється неістнування всякої власти, повна свобода особи. На сій основі повстає відповідно до людських потреб з низу в гору свободна організація суспільности таким способом, що свободні люди лучаться добровільно в свободні спілки, спілки в федерації і т. д., так що вся організація, се одна сіть свободних спілок. У тій сїти відгравати-ме безперечно важну роль федерація спілок, зложених з людей одної національності, федерація, зложена добровільно, відповідно до тих спільних потреб які мають люди одної національності, й зовсім незалежна в заспокоюваню тих потреб. В тій формі здійснить ся на нашу думку національна незалежність в анархістичнім устрою. А на всякі історично-державні претензії одних національностей до пановання над другими анархісти відповідають словами Бакуніна, що „минушість не повинна вязати теперішності, а теперішність не може вязати будучности і необмежене право належить живучим поколінням“.

З того основного принципу виводимо ми також право на самостійність України.

Погляд що в інтересах „як найтіснійшого з'єдинення пролетаріату“ Україна повинна зректи ся всякої незалежности, вважаємо хибним, опертим не на ідеалах будучности, не на ідеалах свободи, рівности і братерства всіх людей, а на ідеалах минувшости, на ідеалах пановання одних над дру-

гими. І хто, приймаючи принцип державної організації в загалі, виступає проти державної незалежності України, сей на нашу думку служить не інтересам пролетаріату, тільки інтересам тих, проти кого бореться пролетаріат.

Але ми, як анархісти, відкидаємо принцип державної організації, і тому в стремління до державної незалежності України вважаємо корисним для українського робучого народу тільки негативний бік, те руйнування теперішньої влади над українським народом, яке було б рівночасно обмежуванням і дробленням влади тих держав, що панують над українським народом. І доки стремління до державної незалежності проявляєть ся руйнуванням існуючої влади, доти робучий народ не може відносити ся до нього ворожо або байдуже. Але позитивний бік того стремління: будівництво української держави, укріплення нової державної влади на українській землі — противний інтересам робучого народу. І він повинен покласти всі свої сили, щоб на руїнах теперішньої державної влади „чужих“ не допустити до укріплення державної влади „своїх“, тільки вести діло руйнування далі, аж доки не впадуть усі основи сучасного устрою.

Бо для нас самостійна Україна, се добровільна федерація свободних спілок, зложених добровільно свободними людьми української національності, федерація, неможлива швидше, як після соціальної революції — після зруйнування сучасного устрою, після зруйнування інституції приватної власності й витвореної для охорони приватної власності інституції держави.

А до того часу все, що веде до обмеження, ослаблення, роздроблення, руйнування влади, корисне, а все, що веде до скріплення влади, шкідливе для робучого народу. Отсе критерій, якого ми держимо ся, оцінюючи ті стремління до незалежності, які

проявляють чи підбиті національності, чи окремі провінції національних держав.

Організації робучого народу для боротьби з сучасним устроєм повинні бути, на нашу думку, збудовані на тих самих принципах, на яких вони хотять оперти в будучности організацію всієї суспільности. Національна федерація поодиноких організацій, як тип загально-національної пролетарської організації, і інтернаціональна федерація національних федерацій, як тип інтернаціональної пролетарської організації, — отсе ті рами, в яких мусить панувати свобода такої різnorodности, як різnorodні ті обставини, серед яких живе й бореться робучий нарід.

· VII.

Наша задача, по зможі наших сил, виповнена. Ми розслідили, на скільки польський і руський революційний рух в національнім і особливо в українськім питаню оставав під впливом національної ідеології історичної Польщі чи російського самодержавія, або визволив ся з-під того впливу; подали генезу становища обох тих рухів до українського національного питання; дали в загальних рисах критику того становища зі становища анархізму, який на нашу думку дає найповнішу, справді інтернаціональну, духом вселюдської свободи, рівности і братерства переняту розвязку національного питання.

Яка-ж ідейна ціль сього розсліду? На нашу адресу — і то власне на адресу отсеї нашої праці — впали з двох противних сторін два просто протилежні закиди. З одного боку признано її „шкідливою для історично корисного життя народу“¹⁾, з другого-ж ми нераз стрічали ся з закидом „дискредитованя соціалізму в очах націоналістів“²⁾.

Ані одно ані друге! Коли ми вказуємо на вплив національної ідеології історичної Польщі

¹⁾ Див. статя проф. д-ра Івана Копача п. н. „Літературно-Науковий Вістник — всеукраїнський орган“ в „Ділі“ (чч. 24 і 25 з 1908 р.), де автор робить редакції „Л. Н. Вістника“ закид за поміщене части сеї праці в тім журналі.

²⁾ З такими закидами, при тім без ніякого умотивованя і в найгрубшій формі, зустрічали ся всі мої статі про соціалізм і соціальний рух в кругах галицько-української соціальної демократії.

чи російського самодержавія в відносинах польських чи руських соціалістів до українського питання, то робимо се тому, бо хотіли-б бачити соціалізм вільним від усяких впливів „старого світа“; хотіли б, щоб ні найменша тінь „старого світа“ не затемнювала того ясного світла, яким він повинен бути для всіх тих, що рвуться з пітьми неволі на ясні зорі свободи; хотіли-б з рук ворогів соціалізму, які йдуть до народньої маси поневоленого народу з проповідю гармонії всіх інтересів всіх суспільних клас, відобрати те сильне оружие, яким являється факт, що соціалісти пануючих націй в національнім питанню не вірвали до краю з ідеологією національного поневолення. А до сього ми не бачимо иншого способу, як тільки виказуване й критику тих впливів, як тільки поборюване тих напрямів в соціалізмі, що прийняли як інтегральну часть своїх доктрин елементи капіталістичного устрою.

А ті, що вважають анархістичний ідеал „шкідливим для історично корисного життя народу“, нехай найперше роздумають, чи в загалі можна вважати корисним для суспільности устрій, у яким іде вічна боротьба між жмінкою ситих і пануючих та масою голодних і поневолених, а далі нехай візьмуть під увагу, що дала нашому народови в сфері національного життя феодальна минувшість і капіталістична теперішність, та нехай оглянуть ся за тими силами, які можуть тепер, без зміни суспільного устрою, принести нашому народови національне визволене. Тоді вони побачать, що всі сили минувшости і теперішности ворожі нашому національному розвитку, а коли-б їх духових очей не закривали впоєні „старим світом“ пересуди і їх суспільне становище, то, здається нам, вони побачили-б також, що повне національне визволене може нам принести тільки та сила, яка бореться з сучасним устроєм за всестороннє визволене особи, народу, людськості, за свободу і рівність і щастє всіх дітий матери-землі.

31
3594 4
Брэд (19862)

5757
~~5757~~